

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas katedra

Ar rokraksta tiesībām

Māra Vidnere

*Represēto cilvēku
pārdzīvojumu pieredze un
vērtību veidošanās*

(Sociālā psiholoģija)

Zinātniskā darba vadītāja
profesore, Dr.habil.psych.
Ārija Karpova

Rīga 1996

Satura rādītājs

Ievads

1. Pārdzīvojumu pieredzes veidošanās īpatnības totalitārajā sabiedrībā	10
1.1. Saskarsmes sociāli psiholoģiskās izmaiņas totalitārās sabiedrības iekārtā	10
1.2. Personības destruktivitātes potenciālie un aktuālie faktori	34
1.3. Dzīvību apdraudošas situācijas, tās būtība un veidošanās apstākļi	46
2. Pārdzīvojumu pieredze un vērtību veidošanās process	69
2.1. Pārdzīvojuma process un tā būtība	70
2.2. Psihiskās aktivitātes nepieciešamība un tās vispārējās īpašības	80
2.3. Pārdzīvojuma pieredzes izpratne	93
2.4. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze	109
2.4.1. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze atstājot Dzimteni	109
2.4.2. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze atgriežoties Dzimtenē ..	144
2.5. Vērtību saturs un veidošanās	171
Secinājumi	191
Novēlējumi jaunatnei	193
Literatūras saraksts	221
Pielikums	230

Ievads

Sociālās vēstures attīstības un politiskās iekārtas izmaiņu laikmetā Latvijā, kad savu kvintesenci ir sasniedzis sociālās vēstures konstituēšanas akts, atklāts paliek jautājums par politiski represēto un rehabilitēto personu dzīves liecību un pieredzes mantojumu, un tā psiholoģiskajiem aspektiem.

Represēto personu dzīves pieredzes psiholoģija ir latviešu tautas vēstures dziļākā sāpe un tās apzināšana ir ne tikai pienākums pret tautu, bet arī humāns zinātnes uzdevums jaunveidojamās iekārtas sakāpinātas marginalitātes apstākļos, kas ievērojami var ietekmēt tautas un nācijas tālāko ētisko attīstību.

Nepieciešamību analizēt represēto cilvēku dzīves pieredzi un psiholoģiju var motivēt šādi.

Tā ir noteiktas tematikas aizskarsme un pētniecība, kas saistīta ar vēsturē līdz šim nebijušu totalitārā režīma aktu, kurā ir cietusi vismaz desmitā daļa latviešu tautas.

Šīs tematikas izpēte ir cieši saistīta ar cilvēcisko attiecību formu izpratni, to kategoriālo apzināšanu un interpretāciju, atklājot neizmantotās un aplami ekspluatētās cilvēka radošās potences.

Apzinot pēc iespējas vairāk no totalitārā režīma cietušo cilvēku personīgo pārdzīvojumu liecības, pieskaramies dziļākajiem cilvēka morālās motivācijas aspektiem un normām ar kurām tie saskaņojuši savu dzīvi.

Aizskarot etnisko sfēru kā apziņas lauka "kultūras modeli", kurā cilvēks iesaucas kopš bērnības, analizējam tā nepārtrauktību cilvēka, tautas cilvēcisko formu (kultūras) izjūtā.

Iedziļinoties šo cilvēku dzīves pārdzīvojumu pieredzes fenomenā, iegūstam savdabīgu vēstures subjektivizācijas liecību, kā arī noteiktu cilvēka esmes atainojumu, kurā atklājas tieši tās cilvēciskās vērtības, kuru pietrūkst mūsu dzīvē, mūsu vidē.

Lai tautas pārdzīvoto sāpi pārnestu šodienas dzīves procesos, ir nepieciešams īstenot politiski represēto personu mutvārdu vēstures projektu, kura mērķis ir cilvēku saskarsmes un multikulturālas izziņas paplašināšana,

balstoties uz represēto latviešu pārdzīvojumu pieredzes izpratni. Apzinoties savu atbildību par represēto personu mutvārdu vēstures savāktajiem un vācamajiem materiāliem, sintezējot individuālās un kolektīvās apziņas mijiedarbības psiholoģisko aspektu, pārzinot socioloģisko un psiholoģisko pētījumu izzinošo arsenālu, ar atbildības izjūtu varu teikt, ka represēto personu aptaujas materiālu iesaiste konkrētu sociālpsiholoģisku pētījumu veikšanā ļaus pietiekami objektīvi izzināt tādas indivīda un sabiedrības attiecību šķautnes, kas palīdzēs labāk izvērtēt šodienas aktualitātes un izprast nākotnes iespējamus variantus, nodrošinot pietiekoši augstu atbildības pakāpi starp iegūto informāciju un objektīvi eksistējošo realitāti.

Ņemot vērā nepieciešamību humanizēt sabiedrību, tiks mēģināts atklāt tos līdzekļus, kas veido, saglabā un attīsta labestības, žēlsirdības, cieņas, savstarpējās līdzjūtības akcentu personības struktūrā pat ekstrēmos apstākļos. Tāpēc pētījuma mērķis bija ne tikai atspoguļot ieslodzīto un deportēto cilvēku pārdzīvojumus saskarsmē, kas veidojusies ekstremālos apstākļos, bet izzināt un izcelt šo nepatiesi apvainoto un nosodīto cilvēku spējas pacelties pāri apstākļiem un pretnostāvēt ļaunuma mašīnērijai.

Pēc mežonīgā pragmatisma un savtības gadiem tā ir autores atbildība un pienākums nodot šo cilvēku dzīves pieredzes fenomenu, atklājot cilvēciskuma izturības sliekšni un iekļaut to nesapostītu un neizkropļotu civilizācijas kultūrkontekstā.

1. Pētījuma priekšmets: Represēto cilvēku pārdzīvojuma pieredze, personības vērtības un to veidošanās.

2. Pētījuma mērķis. Izpētīt politiski represēto cilvēku dzīves galvenās vērtības un noteikt to veidošanās procesa īpatnības.

3. Pētījuma bāze: Latvijā dzīvojošie bijušie represētie cilvēki (latvieši). To kopskaits 1992/1993 gadā - 15530 cilvēki - noteikts, pamatojoties uz Latvijas Valsts arhīva reģistru un pašvaldību izsniegtajām izziņām, kuras apliecina dienesta (bijušajiem leģionāriem) faktu un Prokuratūras vai Iekšlietu ministrijas krimināllietas - represēšanas faktu. Objektu reprezentē izlases kopums $n=655$, kas pētījumam sastādīts pēc mehāniskās izlases principa (ar

intervālu 4 Latvijas Politiski represēto apvienības reģistrā minētie alfabēta secībā).

Reprezentativitātes rādītāji: pieļaujamā kļūda $m = \pm 0,03$ pie varbūtības $P = 0,93$. Tie uzskatāmi par apmierinošiem rādītājiem sociālpsiholoģiskās informācijas masīva veidošanai saskaņā ar pētījuma uzdevumiem.

4. Pētījuma galvenie uzdevumi:

- 1) analizēt pārdzīvojumu būtību un vērtību sistēmas veidošanos;
- 2) noskaidrot pārdzīvojumu pieredzes izpratnes veidošanos dzīvību apdraudošās situācijās;
- 3) analizēt totalitārā režīma izraisītās cilvēku destruktīvās īpašības, lai izprastu represīvo valsts orgānu darbības psiholoģiju;
- 4) veikt represēto cilvēku novēlējumu jaunatnei kontentanalīzi.

5. Psiholoģiskajai analīzei pakļauti:

1. Faktiskais represijas akts.
2. Pēckara laikā pieredzēto represiju un pilsoņtiesību ierobežojumi.
3. Pašreizējais materiālais stāvoklis, medicīniskā aprūpe un sabiedriskās darbības izpausmes.
4. Novēlējumi jaunatnei, vadoties no savas pārdzīvojumu pieredzes.

Mērījumiem visos četros sociāli psiholoģiskās informācijas blokos izmantotas nominālās un rangu skalas. Faktoranalīzei izpētes kontingents tipoloģizēts, lietoti indeksācijas un korelatīvo sakaru meklēšanas paņēmieni. Datu statistiskie sadalījumi izvērtēti ar Pīrsona Hi-kvadrāta kritēriju, lietojot R.Fišera tabulu. Argumentu savstarpējo sakaru noteikšanai lietots Krāmēra kontingences rādītājs (C_{KR}) teorētisko svārstību $\pm 0 \leq C_{KR} \leq 1,0$ robežās, ko aprēķina pēc formulas: $C_{KR} = \sqrt{\chi^2 / N(L-1)}$, kur N-novērojumu kopskaits, L-laukuma skaits sākuma datu (kontingences) tabulas īsākajā virzienā. Sociāli psiholoģiskās informācijas kompjuterizēšana veikta Latvijas Universitātes skaitļošanas tehnikas centrā. Attiecīgajiem skaitļojumiem izmantota programma EXCEL.

6. Pētījuma dokumenti:

- Latvijas Valsts arhīva materiāli;
- Latvijas Prokuratūras materiāli;

- Latvijas Valsts Statistikas komitejas materiāli;
- pašvaldību represēto personu reģistri, no kuriem ņemtas ziņas par represēto personu dzīves vietu, rehabilitāciju un vecumu.

7. Pētījuma novitāte:

Pētījumā pirmo reizi aprakstīta un pamatota nepatiesi apvainoto un sodīto cilvēku - Latvijas pilsoņu faktiskā represiju būtība kā viņu pārdzīvojumu pieredzes avots. Pētījumā atsegta tādas saskarsmes sociāli psiholoģiskās izmaiņas, kuras iespējamās pieņemot totalitāro apziņas tipu. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredzi noteikuši Dzīvību apdraudoši apstākļi, to ilgums un bīstamību pastiprinoši faktori. Sniegta pārdzīvojumu pieredzes analīze ekstrēmos apstākļos, akcentējot tos faktorus, kas palīdzējuši cilvēkiem pretnostāvēt iznīcības mašīnērijai. Nozīmīga ir arī šo cilvēku dzīves vērtību integrācija, t.i. vērtību izaugsmes, piesātinātības process, kuru iespējams izanalizēt, pamatojoties uz novēlējumu kontentanalīzi.

8. Būtisku nozīmi izsaka pētījumā ievērotie *principi*, kas pauž attieksmi pret cilvēku, kas atradies ekstrēmos apstākļos.

- * Humāna attieksme pret cilvēku, kas ilgstoši atradies ekstrēmos apstākļos. Pētot šāda cilvēka pārdzīvojumu pieredzi, ir jāņem vērā individuālās rakstura īpašības, vēlmes, dominējošais noskaņojums un veselības stāvoklis.
- * Brīvprātības princips, izskaidrojot pētnieciskā darba aktualitāti gan vēsturiskā, gan psiholoģiskā nozīme jaunās paaudzes garīgā brieduma veicināšanai.
- * Strādājot ar represētu cilvēku jāizvēlas optimāli pieņemama metode atbilstoši viņa erudīcijai un jāievēro, lai atmiņas par pārdzīvoto nepārvērstos nelabvēlīgā stresogēnā faktorā, kurš pārsniegtu pētījuma robežas.
- * Saskarsmē ar represēto personu jāatrod ierosme uz stresogēno faktoru iedarbības atspoguļojumu un tā novērtējumu. Jāsniedz salīdzinošo pārdzīvojumu pieredzes kognitīvo variāciju atspoguļojums citu cilvēku dzīves pieredzē. Pētījuma unikalitāte un risks atspoguļojas šī procesa emociju dinamikā, lai operatīvi pārvaldītu situāciju atmiņu tēlojumos un

atsegtu katra cilvēka individuālā pārdzīvojuma pieredzes fenomenu, tā dziļumu.

- * Pastāvīga uzmanība veltīta šo cilvēku psiholoģiskai nostādnei, viņu attieksmei pret pētījuma raksturu, un tā galamērķi. Ļoti svarīga ir pētnieka empātijas pilna attieksme pret šiem cilvēkiem (pret sevi pašu, pagātņi, nākotni, saviem piederīgiem u.t.t.). Viņu uzticēšanās atkarīga arī no tā cilvēka ētiskās pozīcijas un psiholoģiskās sagatavotības, kas šos materiālus apkopo, piedalīšanās šajā darbā. Jebkura psiholoģiskā diskusija var tikt apskatīta kā pētnieka un pētāmā saskarsme, kurai ir noteikta priekšvēsture tās eksperimentālajā nodomā, kas realizējas nosacītā eksperimenta shēmā. Šādas saskarsmes efektivitāte var būt ievērojami lielāka, tad, ja panākta emocionāla iesaistišanās. Tāpēc, ka šādā situācijā pētāmā cilvēka uztvere un uzvedība daudzējādi var ietekmēties no pētnieka - psihologa dzīves uztveres, novērtējuma, salīdzinājuma un pētāmās dzīves pozitīvās pārdzīvojuma pieredzes manifestācijas, tāda veidā veicot kādu nepieciešamu psiholoģiskās rehabilitācijas funkciju. Un otrādi, šajā psiholoģiskajā pieredzes apmaiņas aktā, izjūtot pētnieka izpratni un vienotību, zūd ārējās stresa dissimulācijas tieksmes.

Šā kompleksā pētījuma organizatoriskā un morālā vērtība pārrada un noskaidro pārdzīvojuma pieredzes kvalitāti. Tā izskaidrojot šo cilvēku attieksmi pret notikušo, tā vērtējumu un izpratni.

Īpaša vērtība ir notikumu aktīvu līdzdalībnieku liecībām, cenzūras neskartam pieredzētā un pārdzīvotā apskatam un vērtējumam, kas spēj mūs visvairāk pietuvināt laikmeta pretrunām.

9. Pētījumā tika izmantotas šādas psiholoģijas specifiskās un vispār-zinātniskās pētišanas metodes.

No vispārzinātniskajām metodēm tika izmantotas:

- a) filozofisko, socioloģisko un psiholoģisko personības attīstības un darbības teorētisko un eksperimentālo pētījumu analīze;
- b) dokumentu analīze, kuros atspoguļojas bijušo represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze.

Darbā izmantojot psiholoģijas galvenās metodes - ideogrāfijas pieeju, ir veiktas:

1. garās intervijas (life course interviews);
2. pieraksti - mutiski sniegtos un rakstiskus (account);
3. iepazinusies ar personisko dokumentu saturu (ģimenes albūmiem, autobiogrāfijām, vēstulēm, dokumentāliem pierādījumiem);
4. cilvēku stāstījumu pieraksti - naratīvs, to tekstuālās konstrukcijas;
5. statistisko datu apkopošanas metodes, statistisko grupēšanas savstarpējo datu korelācijas metodes;
6. veicot darbu PRA, izmantota iekļautās novērošanas metode, (participant observation, case studing) gadījumu pētījums.
7. aptauja, kas veikta ar pētījumam speciāli sastādītu aptaujas anketu. Pirms aptaujas galīgā varianta pieņemšanas, tās projekts tika eksperimentāli pārbaudīts, izdarot mēģinājuma aptauju (pilotāžu) - n = 105 atbildes no 1000 personīgi izsniegtajām anketām un nepieciešamās projekta korekcijas.

No psiholoģijas metodēm vēl tika izmantotas vārdiskās un rakstiskās aptaujas, tests, dokumentu analīze. Kā papildus metodes tika izmantotas pārrunas ar pētāmajiem un tematiskās diskusijas.

Darba aprobācija:

Pētījuma rezultāti aprobēti diskusijās Latvijas Sieviešu biedrības kustības rīkotajā zinātniski praktiskajā seminārā "Sieviete un Garīgums" (1994. gada aprīlis); Konrāda Adenauera fonda un Latvijas Universitātes rīkotajā seminārā "Grūtais ceļš uz gaismas pili" - (1994.g. 12-14. jūnijs); LZA Ekonomikas institūta un Latvijas ģimeņu pētniecības un informācijas centra rīkotajā zinātniskajā konferencē "Latvijas sieviete valsts 75 gados (1918-

1993)" (1995.g.marts); "Starptautiskajā Baltijas psihologu konferencē" - Jūrmalā (1994.g.septembris); un Starptautiskajā Baltijas zinātņu konferencē - "The First Conference on Baltics Studies in Europe" (1995.g. 16-18.jūnijs). Latvijas Universitātes rīkotajās zinātniskajās konferencēs (1993-1995.g.), Latvijas Politiski represēto apvienībā un Politiski represēto klubu sēdēs (1991-1995.g.).

1. Pārdzīvojamu pieredzes veidošanās īpatnības totalitārajā sabiedrībā

Šajā nodaļā iztirzāta *totalitārisma* koncepcija kā galēja diktatūras izpausme, kas noved ne tikai pie sabiedrības sociālās destrukcijas, bet rada arī apstākļus personības destruktivitātes izpausmēm.

Šeit atspoguļota arī *genocīda* būtība, ko totalitārā vara realizēja pret okupētās zemes tautu. Sociālā psiholoģijā šādus apstākļus saista ar sabiedrības *pašorganizācijas* procesu, kas atklājas darbības sociālās adaptācijas jēdzenā. Darbības *sociālās adaptācijas* galvenais paņēmieni ir totalitārās varas nosacītā apziņas tipa izpausme atkarībā no jaunās sociālās vides normām un vērtībām.

Sociālās adaptācijas jēdziens saistījumā ar sabiedrības norisēm aplūkots L.H.Alijeva, H.Arenda, R.Arona, Ē.Fromma, R.Mertona, L.Moreno, B.Poršņeva, G.Šartori, N.Simona, u.c. darbos.

Analizēta adaptācijas procesa saistība ar iekšējā konflikta rašanos individuā un sabiedrībā. Šī procesa atkarība no pašorganizācijas raksturojas ar noteiktiem *uzvedības tipiem* (identifikācija, individualizācija, investīcija, marginalizācija, deviācija) vai to iespējamiem izkropļojumiem.

Totalitārā situācija pārveido cilvēku saskarsmes attiecības, un būtiski ir atspoguļot tās sociāli psiholoģiskās izmaiņas sabiedrībā, kas izkropļo savstarpējās cilvēku attiecības.

1.1. Saskarsmes sociāli psiholoģiskās izmaiņas totalitārā sabiedrības iekārtā

Ar Latvijas Republikas 1992. gada 13. maija likumu "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu" par noziedzīgiem atzīstami komunistisko un nacionālsocialistisko organizāciju totalitārie režīmi un

politiskās represijas, ko šie režīmi vērsa pret Latvijas Republikas pilsoņiem par viņu politisko pārliecību un/vai politisko darbību, par pretošanos totalitārajiem režīmiem, par reliģiskajiem uzskatiem, par rases vai nacionālo piederību pie noteiktas sabiedrības šķiras vai iedzīvotāju sociālā slāņa, par strādāšanu noteiktā profesijā vai par nodarbošanos, kas nebija pretrunā ar Latvijas Republikas likumiem, par laulību vai radniecību ar politiski represēto, par palīdzību vajātajām vai represētajām personām.

Par *politiski represētiem* atzīstami tie Latvijas Republikas pilsoņi, kuri šā likuma augstākminētajā pantā minēto iemeslu dēļ laika posmā līdz 1991. gada 21. augustam: [Lik.]

- 1) noslepkavoti vai miruši represiju rezultātā;
- 2) ieslodzīti cietumos, geto, koncentrācijas, filtrācijas vai labošanas darbu nometnēs vai viņiem piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi;
- 3) izsūtīti, noņemti vai pārvietoti no pastāvīgās dzīves vietas, iesaistīti spaidu darbos, dzimuši izsūtījumā vai noņemtajumā.

Visi represētie cilvēki ir piedzīvojuši līdzīgu traģēdiju - tā ir viņu pārtrauktā dzīve, nepatiesais apvainojums Dzimtenes nodevībā un sods ar dzimto māju zaudējumu, mantas un iedzīves konfiskāciju.

Visi represētie Latvijas pilsoņi sadalāmi atkarībā no totalitāro režīmu ietekmes: vācu - hitleriskā terorā cietušajos un padomju - staļiniskā terorā cietušajos.

Daudzi Latvijas pilsoņi bija represēti no abiem režīmiem. Represiju veidi iezīmēja arī noteiktas īpatnības organizatoriski - sociālajā un sociāli-psiholoģiskajā aspektā.

Kā liecina konferences "Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā", kas notika 1993.g. 16. maijā, apkopotie materiāli Latvija no 1940. līdz 1953. gadam bija zaudējusi 564.800 Latvijas pilsoņu.

Pamatojoties uz šiem faktiem, atbilstoši ANO Ģenerālās Asamblejas 1946.gada 11.decembra Rezolūcijai pret genocīdu un 1948. gada 9.decembra Konvencijai par genocīda nepieļaujamību, okupācijas varas noziedzīgā darbība pret Latvijas pilsoņiem un latviešu tautu ir kvalificējama kā genocīds.

Genocīds ir ne tikai okupētās zemes iedzīvotāju iznīcināšana vai izsūtīšana uz vietām, kur viņi aiziet bojā ekstremālos apstākļos, bet arī tas, ka okupētās zemes tautai tiek radīti tādi apstākļi, kuros tā ar laiku zaudē savu identitāti, nacionālo pašapziņu, valodu. Genocīds ir svešas pilsonības uzspiešana, lai okupants varētu izmantot karā it kā likumības vārdā šīs zemes iedzīvotājus, lai varētu tos sodīt it kā par tādas dzimtenes nodevību, ar kuru tiem faktiski nav nekāda sakara. Genocīds arī nozīmē iepludināt okupētajā zemē pie citas nācijas piederošos - ar nolūku nostādīt pamatnāciju mazākuma stāvokli savā dzimtenē, un vadīt sociālās norises. Tā iespējamību noteica totalitārā vara, kas ienes sociumā sociāl-psiholoģiskas izmaiņas, ietekmē ne tikai saskarsmes attiecības, bet arī rada apstākļus cilvēka personības destruktīvajiem procesiem.

Totalitārā vara, veidojot savu kultu, mistificē visas varas funkcijas (pārvaldi, vadību, organizāciju, kontroli), savienojot cilvēku apziņā priekšstatu par tās visvarenību ar visu to sociālo institūtu noliegumu, kas no šīs varas nav atkarīgs.

Tā vietā, lai izzinātu reāli esošo, tiek radīts mīts par to "kā ir jābūt", veidojot savdabīgu sociālo gēnu - paļauties uz labo valdnieku, visuresošo, visuzinošo, visuvarošo varas ģēniju, un pretstatā tam - priekšstats par cilvēka bezspēcību.

Diskusijas par to, vai Padomju Savienība uzskatāma par totalitāru valsti, Rietumu historiogrāfijā turpinās kopš 50. gadiem, un totalitārisma koncepcija ieguvusi akadēmiskās zinātnes pamatojumu [3,19]. Kā **totalitāras** tika definētas 20. gs. diktatūras, kurām raksturīga viena masu partija, kuru

parasti vada harizmātisks līderis, oficiālā ideoloģija, partijas kontrole pār ekonomiku, masu informācijas līdzekļiem un militārajiem formējumiem, policijiskās kontroles sistēma. [62]

Analizējot padomju sabiedrību, to sāka traktēt kā "modernās industriālās civilizācijas" versiju vai varbūt nelielu novirzi no normas [62,107.lpp.]. Sešdesmitajos gados populāras bija konverģences teorijas, kas pieļāva, ka ir iespējama socialistiskās sistēmas evolūcija Rietumu demokratizācijas virzienā. 1968. gads Čehoslovākijā, karš Afganistānā šīs cerības lielā mērā iedragāja un totalitārisma modelis pamazām sāka atgriezties Rietumu zinātnieku darbos. [3, 21; 56] Vēl vairāk šo tendenci veicināja socialistiskās sistēmas sabrukums, kas uzskatāmi liecināja par tās nespēju reformēties. Taču totalitārisma koncepcijai vēl joprojām tiek pārmesta ierobežotā pielietojamība un tas, ka tā neņemot vērā izmaiņas sistēmā. [56]

Zinātniskajos pētījumos ir visai nopietni mēģinājumi pārskatīt noliedzošo attieksmi pret totalitārisma koncepciju. Šai gadījumā totalitārisms tiek definēts kā galēja diktatūras izpausme un izvirzīti konkrēti kritēriji diktatorisko režīmu klasifikācijai, sadalot tos vienkāršās, autoritārās un totalitārās diktatūrās. [56] Šo kritēriju intensitāte ļauj iekļaut to vai citu diktatūru minētajās kategorijās, kā arī novērtēt atsevišķu elementu izmaiņas laika gaitā: ideoloģija; penetrācija; spaidi; mobilizācija; apakšgrupu neatkarība; politika pret marginālām grupām; valsts orgānu patvaļa; partijas centrālā loma [57]. Izdalīti sekojoši diktatorisko režīmu kritēriji: partijas vadošā loma visās jomās, valsts orgānu patvaļas neierobežotība, apakšgrupu neatkarības likvidēšana, augsts spaidu līmenis, sabiedrības mobilizācija, valsts orgānu kontroles iespēšanās visās dzīves jomās, spēcīga ideoloģija. To intensitāte atbilst totalitāro režīmu tipoloģijas prasībām [56].

Daudz lielāku atsaucību totalitārisma modeļa veidošana un pielietošana ir guvusi bijušās sociālisma sistēmas zemēs, jo šeit attieksmi

nosaka ne tikai teorētiski apsvērumi, bet arī *personiskā pieredze* *. Tomēr totalitārisma jēdziens vairāk tiek lietots publicistikā, zinātniskas koncepcijas izstrāde atpaliek. Pētnieku un publicistu uzmanību vairāk saista režīma represīvā politika, mazāka vērība veltīta totalitārisma sistēmas ietekmei gan uz sabiedrību kopumā, gan atsevišķa cilvēka attīstību un pastāvēšanu. Komunistiskie režīmi nereti tiek uzskatīti par totalitārisma sistēmu a priori, nemēģinot atsegt šo sistēmu funkcionālās īpatnības. Tajās slēpjas ne tikai sociāli-politisko apstākļu, bet arī sociumam * uzspiesto fundamentālo morālo vērtību un normu, jeb *societālo* * psiholoģisko stāvokļu izmaiņas. Sociālās psiholoģijas kā zinātnes pētījumos šādus sociuma stāvokļus nosauc par "krīzi", "katastrofu", "pašapziņas atmodu", "stagnāciju" un tml. Šiem jautājumiem sevišķu uzmanību veltīja E.Dončenko, E.Djurgeims, R.Mertons, V.Paretto, T.Parsons, P.Sorokins, A.Toinbi, M.Vēbers u.c.

Cilvēks pārdzīvo šīs sociālās un kultūras izmaiņas, kā arī savas personīgās dzīves ceļa, dzīves apstākļu izmaiņas jaunajā vidē, kurā veidojas citas saskarsmes attiecības, specifiskas pašorganizācijas formas.

Pašorganizācija ir viena no spontāno procesu izpausmēm sabiedrībā. Sociāli psiholoģiskajā un sociālajā sfērā pašorganizācija ir cieši saistīta ar mijiedarbības procesiem dažāda veida sociālajās struktūrās, tā arī nododama no paaudzes uz paaudzi kultūras, tradīciju, ierašu u.c. formas.

Vispārinātākais sabiedrības pašorganizācijas procesa sociālpsiholoģiskais aspekts atklājas *sociālās adaptācijas* jēdzienā. Šis jēdziens socioloģijā definēts kā "darbības elements, kura funkcija ir relatīvi stabili vides apstākļu apgūšana, atkārtotošos, tipisku problēmu risināšana

---

* Pieredze - sabiedriskā subjekta mijiedarbība ar ārējo pasauli, gan arī šādas mijiedarbības rezultāts. Šādā izpratnē pieredze tieši saplūst ar visu sabiedrisko praksi kopumā. (Filozofijas vārdnīca, Liesma, 1974. 377. lpp.)

* Sociums - kopējs, termins, ko pielieto socioloģijā, lai raksturotu sociālo un kultūras veselumu. [53, 376]

* Societas (lat) - kopība, termins, ko pielieto socioloģijā, lai raksturotu attiecības un procesus sarežģītā sociālā sistēmā. [53, 333-334]

sociālās uzvedības pieņemto paņēmienu izmantošana. Darbības sociālās adaptācijas galvenais paņēmiens ir jaunās sociālās vides (grupas, kolektīva, organizācijas, teritoriālās kopienas, kurā nokļūst indivīds) normu un vērtību, šeit izveidojušos sociālās mijiedarbības formu (formālo un neformālo sakaru), kā arī reālās darbības formu (piemēram, profesionālo darbu un ģimenes pienākumu izpildes paņēmienu) pieņemšana" [113]. Kā redzams, šajā izpratnē adaptācijas procesi ir saistīti ar stabilu vidi un mainīgās cilvēka sociālās lomas piemērošanos salīdzinoši nemainīgām sociuma prasībām.

E.Dončenko uz adaptācijas fenomenu skatījās plašāk un saista to kā ar mainīgo subjektu, tā arī ar izteikti kustīgo sociālo matēriju [91; 156].

Ja izprotam cilvēku kā autonomi eksistējošu vienību, kura savā sociālajā būtībā rodas kā "tabula rasa" * un iegūst savu ES ciņā ar pašapmierināto sociumu, tad šādu formulējumu var pieņemt. Taču mums jāmēģina citādi ieskatīties cilvēka būtībā: kā realizētu pa lielākai daļai caur vēsturisko situāciju un individuālo dzīves pieredzi, kas iegūta pastāvīgā adaptācijas procesā sociumā.

Iepazīt cilvēku pasauli nozīmē iepazīt pasauli kopumā. "Savās uztveramajās formās lielā pasaule var tikt iepazīta tās struktūrā un komponentēs, kuras piemīt arī atsevišķam cilvēkam" [148; 376]. Tieši cilvēka un pasaules analogija, viņu savstarpējā līdzība, kura tiek argumentēta psiholoģijas vēsturē, var dot izskaidrojumu daudziem sākotnēji neizprotamiem procesiem, kas notiek sociumā. Pie kam sociums un cilvēki veido sarežģītu un pastāvīgi mainīgu sistēmu, un nav iespējams fiksēt momentu, kurā personība vai sociums ir nekustīgi, identiski paši sev, pietiekami un neatkarīgi. Izņēmums varbūt ir tikai cilvēka vai sociuma nāves moments [76].

Adaptācijas process tik sarežģītā veidojumā, kāds ir sistēma "cilvēksabiedrība" arī ir izteikti neviennozīmīgs un svarīgs. Un ja saprot personību kā sociālu spēku, kura ar savu uzvedību spēj iedarboties uz sabiedriskām

---

* Tabula rasa (lat) - neapraštīta lapa.

struktūrām un dzīvi kopumā, kļūst saprotams, kāpēc tik svarīgi ir izpētīt to vienādojošo mehānismu starp sabiedrību un personību, kāds ir mijiedarbības process, kurš vienmēr sākas ar viena mijiedarbības subjekta adaptāciju attiecībā pret otru. V.Romaņecs nosauca to par objektīvi uz cilvēku darbošos psihisko momentu nevis par sociālo psihi, uzsverot kā galveno šajā aspektā sabiedrības mentalitāti, tradīcijas un uzskatot, ka tieši tradīcijas rada darbību un tās koncentrēto izpausmi - rīcību. [130] Tieši darbība un rīcība ne tikai uztur un turpina tradīcijas, bet arī darbojas tām pretī, savās koncentrētajās formās radot un formējot sociālo stāvokļu maiņu. Socioloģijā un sociālajā psiholoģijā tiek absolutizēts viens no adaptācijas mehānismiem - identifikācija, kura ar visbiežāk sabiedrībā sastopamo situāciju diferencētas analīzes palīdzību ir tipizēta un universalizēta (Ē.Eriksons, K.Kamillers, V.Petrenko, N.Šmatko u.c.). Identitāte kā strukturālais ES elements uzstājas kā viena no simboliskā interakcionisma centrālajām idejām ES kā lomu apkopojums [153] personiskās nostādnes [141], identitātes [15], lomu identitātes [94]. Tomēr tādai pieejai piemīt zināma vienpusība - šeit pilnībā nav ņemts vērā subjekta (vai tā būtu sabiedrība vai indivīds) pašidentifikācijas faktors, kas būtībā pārstāv rīcības fenomenu kā tādu, kurš iespaido sociumā notiekošos mijiedarbības procesus tādējādi, ka skaidri saskatāmās sociālo subjektu adaptīvo virzību plūsmas grūti aprakstāmas tikai ar identifikācijas mehānisma palīdzību.

Vajadzība ir dzīvu organismu izvēles atkarība no apkārtējās vides faktoriem, kuri ir būtiski to pašsaglabāšanai un paštaisnībai, dzīvu sistēmu aktivitātes avots, viņu rīcības vēlmes un mērķi apkārtējā pasaulē.

Vajadzības pieskaitāmas cilvēka integrālo īpašību kategorijai, tās it kā "caurstrāvo" visu psihisko sistēmu, visus psihiķes līmeņus, aptverot tās bioloģiskos, psiholoģiskos un sociālos aspektus. Cilvēka izpratnes monistiskais princips jārealizē, izpētot visu cilvēka vajadzību sistēmu - kā materiālo, tā arī garīgo. Atzīstot vajadzību būtisko lomu cilvēka uzvedībā,

psihologu rīcībā tajā pat laikā nav kaut cik pamatotas un vispārpieņemtas to klasifikācijas. No otras puses, līdz pat šim brīdim turpinās diskusija par to kopējo, sākotnējo, kas realizējas personīgo vajadzību dažādībā. Vairums autoru joprojām uzskata par tādu vispārēju principu *izdzīvošanu, saglabāšanu* visplašākajā izpratnē: personības, pēcteču, dzīves veida, grupas, civilizācijas, tās kultūras mantojuma u.tml. saglabāšana. Šāds princips ieguvis patiesi globālu nozīmi. "Izdzīvošana ir vienīgā vērtība, saskaņā ar kuru galu galā spriedīs par civilizāciju, un jebkurai praksei, kura pamato izdzīvošanu, piemīt šī vērtība jau pašā sākotnē" [139].

"Jebkuras uzvedības galējais mērķis ir organisma izdzīvošana, t.i., metabolisko procesu pilnības un organizācijas saglabāšana" [13]. Protams, nevar noliegt saglabāšanas tendences svarīgo nozīmi vispār: attīstīties un progresēt var tikai tas, kurš ir spējīgs pats sevi saglabāt. Taču saglabāšana ir tikai attīstības nepieciešamais priekšnoteikums, bet ne dzīvās dabas pašvirzības, ne arī šīs pašvirzības vadošās tendences būtība.

Cik gan izprotošs bijis F.Dostojevskis, kurš apgalvojis, ka bez stingra priekšstata par to, kāpēc viņam jādzīvo, cilvēks nevēlēsies dzīvot, un drīzāk sevi iznīcinās, nekā paliks uz zemes, lai arī viņam visapkārt būtu pārpilnība.

Ārsti - psihoneirologi zina, ka tieši savas eksistences jēgas zaudējums ("kādēļ dzīvot?") bieži ir pašnāvības iemesls depresijas stāvoklī uz pilnīgas materiālās labklājības fona. Šai sakarībā konstruktīva ir "motivācijas divfāzu teorija", saskaņā ar kuru motivācijas pastiprināšana (vajadzības, centieni, tieksmes) var kalpot par tādu pat impulsu dzīvai būtnei kā ļoti spēcīgas vajadzības pavājināšanās.

Zinātņu komplekss par cilvēku, kas ietver fizioloģiju, psiholoģiju un socioloģiju, satur dažādas vajadzību klasifikācijas. A.Maslovs izdala septiņas vajadzību grupas [43,411]:

- 1) izdzīvošanas fizioloģiskās vajadzības (bads, slāpes, miegs, teritorija, aktivitāte, stimulu pieplūdums);

- 2) drošības un saglabāšanās vajadzības;
- 3) mīlestības nepieciešamība un vajadzība piederēt grupai;
- 4) prestiža vajadzības (cieņa, dominēšana);
- 5) atklāsmes un izziņas vajadzības;
- 6) estētiskās vajadzības;
- 7) personības pašaktualizācijas vajadzības (sekmes, pašapziņa, pašnovērtēšana, māksliniecisko potenču atklāšana).

Citi autori ierobežojas ar vajadzību sadali divās grupās: vajadzības cilvēka fiziskajai un sociālajai eksistencei, kuras pamatojas uz cilvēka kā autonomas personības un sabiedrības locekļa divējādo dabu.

Starp augstākā sociāli determinētā līmeņa vajadzībām dažādi autori izdala visdažādākās motivācijas (Ē.Fromms, K.Obuhovskis), un tās būtu:

- 1) vajadzības pēc emocionālā kontakta, kurām pieskaitāmas visas grupas motivācijas;
- 2) drošības vajadzība - tiekšanās pēc stabilas sociālās organizācijas;
- 3) dzīves satura izzināšanas vajadzība (izziņas perspektīvas, pieķeršanās un atdarināšanas vajadzība);
- 4) identitātes vajadzība - vajadzība apzināties sevi kopā ar šķiru, nāciju, reliģiju;
- 5) uzbudinājuma un stimulācijas vajadzība;
- 6) atklāsmes vajadzība;
- 7) pārveidošanas (transcedentālā - lat. pārkāpt) vai radošās darbības vajadzība.

Cilvēkam nepieciešamas zināšanas par to, "kas viņš ir", lielām cilvēku grupām tāpat ļoti svarīgi ir zināt - "kas mēs esam", pie kam viņiem kā vienam veselam, kā tautai tas ir ne mazāk svarīgi, ka atsevišķam cilvēkam: zināt un

pieņemt sevi tādu, kāds viņš ir. Šeit svarīgi ir nesajaukt B.Brehta "atsvešināšanos" un V.Šklovskā "norobežošanās" jēdzienus un saturu kā radoša procesa nepieciešamos priekšnoteikumus un jauna, subjektīvi - individuāla uzskata par lietām un "atsvešināšanos" kā subjekta nespēju pašidentificēties. Taču šo abu jēdzienu saturs slēpjas adaptatīvo procesu tipoloģijā, kuri atšķiras kā pēc adaptācijas līmeņa, tā arī pēc satura. Sociāli-vēsturiskais dalījums: MĒS un CITI [75] seno tautu psiholoģijā pamatoja simpātiju un antipātiju, mīlestības un naida psiholoģisko sajūtu parādīšanos, bet pēc tam arī sociālpsihisko fenomenu, ar kuriem mēs pamatojam sociuma sociālās psihikas īpašības, parādīšanos, bet attiecību ES un TU, ES un CITS apzināšanā kļuva par pamatu saskarsmes teorijai.

Adaptācijas nepieciešamība un process saistās ar iekšējā konflikta rašanos - vai nu sabiedrībā vai sociālajā grupā, vai arī personībā. Katrs iekšējais konflikts ir emocionāli kognitīvās (izzinošās) disonanses stāvoklis, tā kā jebkura kognitīvās apziņas elementa (pārliecības, uzskatu, sociālo nostādņu u.c.) nesaskaņa vai pretrunas izraisa emociju rašanos. Konflikta vai disonanses [17; 136] emocionālā valence (vērtība) ir atkarīga no diviem faktoriem - cilvēka vajadzību pēc kaut kā - lieluma (piemēram, sabiedriskās iekārtas atzišana) un to apmierināšanas varbūtība dotajā momentā.

Emociju informatīvās teorijas pamatlicējs P.Simonovs formulējis likumu, sakarā ar kuru attiecības starp emocijām (E), vajadzībām (P), informāciju, kas prognozistiski nepieciešama darbības izvešanai dotās vajadzības apmierināšanai (N) un esošo informāciju, kura var tikt izmantota mērķtiecīgai uzvedībai (S) tiek noteiktas ar formulu: $E=P(N-S)$ t.i. emocijas nerodas, ja vajadzības nav aktualizētas vai tās ir apmierinātas. Informācijas deficīta gadījumā parādās negatīvas emocijas, kuras sasniedz maksimumu pilnīga informācijas deficīta gadījumā; pozitīvas emocijas rodas tad, kad reālā informācija pārsniedz to informāciju, kura prognozistiski nepieciešama dotās vajadzības apmierināšanai [135].

Iekšējais konflikts, kurš rodas, ja subjekta vajadzības netiek apmierinātas, tiek uzturēts ne tikai pamatojoties uz subjekta zināšanu deficītu vai iztrūkumu par mērķa sasniegšanas ceļiem un paņēmieniem. Neziņa vai arī kļūdaina izpratne noved subjektu iekšējās disonanses stāvoklī, kuru nepieciešams novērst. Taču iekšējā konflikta cēloņi var būt arī citi faktori, piemēram, nespēja dotajās aptveramajās sociālās vides robežās piemērot esošās zināšanas, iepriekšējo pieredzi, kultūras normas un tradīcijas. Tā jau vairs nav tikai disonanse, bet arī objektīva konfliktsituācija, kuru analizējuši tādi konflikta teorijas pētnieki kā R.Darendorfs, L.Kozers, G.Zimmels, u.c. Sociālā konflikta psiholoģiskais aspekts: *jebkurš konflikts kļūst par psiholoģisku realitāti tikai tādā gadījumā, ja tas tiek uztverts kā konflikts*. Tieši disonanse kļūst par pārdzīvojuma objektu un diskomforta cēloni. *Izejas meklējumi no šādiem diskomforta stāvokļiem tad arī ir visplašākajā nozīmē adaptācijas process*. Šaurākā nozīmē, adaptācijas process neskar visas vajadzību disonanses formas, bet tikai tās, kuras saistītas ar "sociums - sociālās grupas - indivīds" tipa interakcijām, t.i. ar dotā sociuma konflikta atrisināšanas iespējām.

Eksistenciālisma pamatlicējs M.Haidegers savos darbos pakāpeniski izvirzījis domu, ka tieši sociums - cilvēka apkārtējā pasaule jau pirms cilvēka konfliktēšanās, jūtām, pārbaudāmām vajadzībām satur visu to, kas cilvēkam ir dots un vēl nav dots. Lai ko arī saprastu, saskatītu ar savu prātu, izgudrotu vai arī ar ko aizrautos cilvēks, dzīves *telpu*, kurā viņš tā vai citādi darbojas savā vēsturiskajā esībā, *nav veidojis viņš*. [154] K.Jaspers jēdzienu "eksistenciālā komunikācija" saista ne ar atsevišķu personību, bet gan ar globālajiem cilvēku kopdzīves noteikumiem [88] - viņu kopējo likteni, kopējās "ass" laiku un telpu. Taču personības atdalīšana no "sagatavotās" esības, kas Jaspersa un Haidegera koncepcijās kopumā ir vienkāršota tiek mīkstināta M.Bubera filozofiskajā antropoloģijā, kurš uzskata, ka Haidegers ir absolutizējis situācijas vēsturisko nosacītību. Tieši visu dzīves mainīgo

parametru kopums nodrošina subjektu "dialoga" pilnvērtību, no kā, savukārt, ir atkarīgas sabiedrības attiecības kopumā. Tādu pat lomu veselīgas sabiedrības veidošanā mijiedarbības procesiem ir piešķirušī citi zinātnieki [91; 94; 96]. "Kad komunikācija zūd vai tiek izkropļota, es pats nokļūtu grūtībās: visas bezprātības formas ir kontakta ar citiem zaudējuma rezultāts - alter kļūst par alienus, bet es, savukārt, kļūstu pats sev svešs, atsvešināts. Var pat teikt, ka es eksistēju tikai tādā mērā, kādā es eksistēju citiem, un galu galā, būt - nozīmē milēt..."[48; 22-34].

Adaptācijas process un tā rezultāts ir atkarīgi no adaptīvām plūsmām sabiedrībā jeb mikrodinamiskajiem procesiem [91]. Tās rāksturojas ar noteiktām uzvedības reakcijām uz konflikta rašanos. Un tie būtu:

1. identifikācija (vienkārša un sarežģītā) ka visizplatītākais izdzīvošanas process sociumā (ES - kopā ar vairākumu; *uzvedības tips - pieļaujošais kompromiss*);

2. individualizācija - kā subjekta un viņa "patības" izpausmes forma; (*uzvedības tips - norobežošanās*);

3. investīcija kā sabiedrībai un cilvēkam vislietderīgākā forma iekšējā konflikta atrisināšanai, forma kurā realizējas personīgā potenciālā ieguldīšanas ceļā sociāli - kulturālo, veselīgāko un sabiedrībai pieņemamāko, tās sociālai psihei atbilstošo mērķu realizācijai (ES ar tiem, kuriem nav miris veselais saprāts; *uzvedības tips - kolaboratīvais*);

4. marginalizācija kā pretstatījums totālai identifikācijai (ES ar tiem, kuri preti vairākumam; *uzvedības tips - nekonformistisks, negativistisks*);

5. deviācija kā destruktīvs izejas ceļš no iekšējā konflikta, ko pavada negatīvo emociju un agresīvas darbības maksimums; (*uzvedības tips - agresīvi iznīcinošs*).

Šie mikrodinamiskie procesi nav nekas cits kā *uzvedības tipi, paraugi*, kuri ir izplatīti vai specifiski dotajam sociumam. Ne atsevišķs

indivīds, ne arī grupa nevar brīvi un tikai pēc savām vēlmēm katrā atsevišķā gadījumā inscinēt jaunu konfliktu un disonanšu atrisināšanas veidus. Šos veidus viņi galvenokārt neapzināti atklāj mijiedarbības procesā ar sociālo pasauli. Un, pēc sociālās mijiedarbības teorijas radītāja R.Mortona domām [120], jo vairāk tiek atbalstīts noteikts uzvedības tips dotajā sociumā, jo biežāk tas atkārtosies.

Adaptācijas procesi ir tādi sociālās uzvedības tipi, ar kuru palīdzību cilvēks ne tik daudz iemanto vēlamu vērtību (tas nenotiek visos adaptatīvās uzvedības gadījumos), cik kontaktē savu dzīves realitāti, savu dzīves aktīvo pasaules uztveri, to cilvēkam un sabiedrībai kopējo satura telpu, kuru zaudējot iestājas krīze un aktivizējas vajadzība nepārtrauktai dzīves jēgas atjaunošanai. Bez šaubām katram cilvēkam ir sava personīgā, unikālā dzīves loģika, t.i. sava eksistēšanas nepārtrauktības virzība un saturs (kuras pārtraukšana subjektīvi pielīdzināma krīzei, dzīves satura zaudēšanai).

Parasti aizsardzības veidu no briesmām, koeksistencei ar sociumu cilvēks atrod ne tik daudz sevī (kā bieži varētu likties), cik ārpusē, dotā sociuma jau radītajos iekšējo konfliktu atrisināšanas paraugos un formās [91; 163]. Šīs tēzes metodoloģisko atbalstu mēs atrodam arī darbos [30], kuros pētītas sociālās vides un indivīda psiholoģisko īpatnību savstarpējās saites un izteikti secinājumi par konkrētās sabiedrības kā veselas vienības raksturojumu pirmreizīgumu. Lieta tāda, ka dotajā sabiedrībā dzīvojošs indivīds pārdzīvo esošo sociālo vidi kā savu personīgo. Viņam tā var patikt vai nepatikt, bet *viņš ar savu dzīvi ir iesaistīts šajā vidē* un tāpēc spiests ieguldīt tajā un savās attiecībās to personīgo saturu. Negribot formējas un tiek noteikta šo attiecību struktūra, kuras tieši iespaido izraisītā konflikta raksturu un izejas meklējumus no tā.

Subjekts, kas sevi saistījis ar noteiktu identitāti, meklē sociumā paraugu tā apstiprināšanai un pastiprināšanai, veido uz tā bāzes savu dzīves stratēģiju un investē sevi un savus "kapitālus" (tajā skaitā savu intelektu,

spējas, vēlmes un prasmi, kā arī savas lomas un statusu, nerunājot par naudu, tieši šajā, sevis atrastajā sociuma nišā).

Zinātniskajos pētījumos ir minēti arī vairāki *sociālo konfliktu tipi*, kas izsaka augstāk minētās *adaptīvās reakcijas*. Tie ir sabiedrības organizatoriskās struktūras konflikti, konflikts starp tradicionālo un modernistisko, interešu konflikti, informatīvie konflikti, augstāko vērtību konflikti, piemēram, atsevišķu sociālo grupu uzvedības, ideju, mērķu, ideālu, dzīves veida, ideoloģijas, reliģijas u.c. atšķirību novērtējuma kritērijos. [91;165]

Totalitārā režīma sabiedrībā pretrunu izpausmes formas sevišķi saasinās. Totalitārā vara "attīra" ekonomisko un sociālo telpu jaunām dzīves formām. Totalitāram režīmam piemīt divas galvenās iezīmes - tas ir bezsubjektīvs un pašizolējošs.

Sabiedrībā notiek sociuma nepamatota transformācija, lai varētu pārvērst individuālo, grupu un masu cilvēcisko materiālu valsts pārvaldes objektos un valsts struktūru - vienotā subjektā. Tā izpaužas galvenā totalitārā režīma bezsubjektivitāte.

Pašizolācija jeb amorfītāte totalitārajās struktūrās izpaužas neredzamā, netveramā valsts pārvaldes funkciju izšķīdināšanā, kas izpaužas visos tajā dzīvojošos indivīdos un pēc būtības it kā apliecina valsts un tās pilsoņu varenību. Pilsoņi it kā kļūst par valsts varas nesējiem, izpildītājiem un adeptiem, kā arī noteiktas ideoloģijas nesējiem.

Nacionālās attiecības, kā raksta B.Grušins, realizējas nerakstītu likumu veidā: neizrunāšana līdz galam, mājieni un slēptas, "pēc savas konsistences dažādas" subjektu attiecības ar objektiem [90].

Sociālās attiecības vajadzētu realizēt, "pamatojoties uz lielākā vai mazākā mērā noteiktām, likumīgi noformētām dažādu sociālās dzīves aģentu savstarpējām attiecībām". Tomēr realitātes mainīšanās process vispirms ir

saistīts ar tautas cīņu "pret tām pašas tautas īpašībām, kuras savulaik "sauca dzīvot". [90]

Masveida identifikācijas process, kuru saprotam kā indivīda identifikācijas procesu ar reālo un iedomāto vairākuma atbalstu un uzvedības sociālajiem standartiem, ir socioloģiska parādība. Masveida identifikācijas process totalitārajā sabiedrībā balstās tādās iracionālās emocijās kā bailes...

Sociumā, kurā masveidība izpaužas aizsadzības reakcijā, ko radījušas sociālās bailes (sociofiobija).

K.Kamillers šādu principu sauc par "aizmešanu", saistot to ar sociuma zemo attīstības līmeni [104].

Morālo normu neievērošana un loģikas absurds uzspiež noteiktas robežas ritualizētam dzīves veidam, sasniedzot maksimumu tā izkropļojumā, kas nosaukta par *anomiju*.

S.Cveigs savā daiļradē vairākkārt uzdevis jautājumu: kuru taisnība uzvar - to, kuri to svin *reālo panākumu telpā* vai arī to, kuri uzvar morālo, *tikumisko principu telpā*, kas vienmēr stāv augstāk par reālajām pretrunām, un tādējādi tās noņemot? Vai var vienpatņi nobīdīt absurda klinšu bluķi? S.Cveigs nav kļūdījies, kad uzskatīja, ka vienpatņiem tas nav pa spēkam, bet masas, kuras it kā dzīvo pēc apzinātu apstākļu likumiem (bet īstenībā identificējuši sevi ar situāciju, nesaprotot tās jēgu un attīstības virzienus [91, 171]), ir tikai tirānijas barošanās vide. [154; 180-182]

Izkropļotā veidā totalitārajā sabiedrībā var izpausties arī individualizācijas un pārējie procesi.

Cilvēkam pēc būtības piemīt vajadzība asimilēties sabiedrībā, lai varētu izjust mieru, drošību un taisnīgumu. Nekas neizraisa cilvēkā lielāku sašutumu kā netaisnība, visi citi ļaunuma veidi nav nekas salīdzinājumā ar to [91; 201]. *Netaisnība* - tā ir zemāku vērtību prioritāte pār augstākām vērtībām. Tiekšanās pēc taisnības - sociālās sabiedrības dzīves enerģijas svarīgākais ceļš [91; 7]. Taisnība ir cilvēka sirdsapziņas, cieņas un brīvības jautājums.

Taisnība - kā eksistenciāla vērtība vienmēr ir konkrēta, tā novērtējama pagātnes, tagadnes un nākotnes kategoriju struktūrās. Humānās psiholoģijas pārstāvis A.Maslovs taisnību pieskaitījis "galējām" eksistences vajadzībām. To nevar attiecināt uz citām vajadzībām, nevar kompensēt ar citām vērtībām, un personības struktūrā tā iekļaujas kā metavērtība. Taisnība, ka sociāla un psiholoģiska realitāte, kas tiecas pacelties pāri neīstuma dažādām formām, ir gribas un patiesības akts. Šo vērtību nospiešana ved pie metapataloģijas. Tā ir dvēseles saslimšana, kas rodas, pastāvīgi uzturoties starp meļiem un zaudējot uzticību cilvēkiem. Sociālās iekārtas neīstums atspoguļo morālo formu transformāciju un apzinātu cilvēku apmānu (dezinformatīvū intenci).

Šo pretrunu apspiešana cilvēkā tiek risināta ar citu vajadzību - norobežošanu. *Norobežošanās* ir sevis, savu potenciālo spēku individuālā izpausme, vajadzība izjust sevi *kā unikālu* cilvēcisku būtni (ES pats par sevi).

Vairums cilvēku norobežošanās vajadzību apmierina mīlestībā un privātajā dzīvē (ģimenes, intīmajā dzīvē) vai sociāli nozīmīgā darbā - politikā, vadības struktūrās. Despotiskā, autoritatīvās varas iekārtā sociāli nozīmīgais darbs kļūst ārišķīgs, piespiests, lai nodrošinātu savu sociālo statusu vai atbilstību, un norobežošanās vajadzība daudzkārt pārtop par "bēgšanu" no "sabiedrības modrajām acīm".

Investīcija būtu sabiedrībai un cilvēkam vislietderīgākā konflikta atrisināšanas forma kā personīgā potenciāla ieguldīšanas ceļā, tā arī sociāli-kulturālo un sabiedrībai pieņemamāko mērķu realizācijā.

Šī adaptīvas uzvedības forma visvairāk atbilst sociuma vajadzībām (sevišķi pārejas periodos) [154; 172].

Tā raksturojas kā sistēma, kad notiek mijiedarbība un pārrunas ar pie varas esošajiem cilvēkiem, lai atrisinātu sociālo konfliktu, t.i. ar atgriezeniskās saites sistēmu - mērķtiecīgu sociālo aktivitāti saskaņā ar mērķtiecīgi izveidoto *dotā sociuma* attīstības koncepciju un tās korigējošo adaptatīvo uzvedību (uzvedības tips - kolaboratīvs). Īsteni kolaboratīvs uzvedības stils (no fr.

collaboration - sadarbība) raksturojas ar uzņēmību, t.i. stingru personisko interešu aizstāvību, kas saskaņota ar cieņu un visu vienlaicīgā sociālā procesa dalībnieku interešu ievērošanu.

Kolaboratīvs adaptīvais process - tā ir mijiedarbība un pārrunas ar citiem sociālā procesa subjektiem, sistēma, kas pamatojas uz precīzi noteiktām katra interesēm un uzdevumiem saskaņas, vienotības, savstarpējās uzticības panākšanai. Tas ir process, kas obligāti beidzas rezultatīvi.

Izkropļotu kolaboratīvo uzvedības stilu raksturo vienpusēja interešu aizstāvība un sadarbība, kas degradē sociālās aktivitātes un šo vārdu - kolaboracionisms pārvērš citā nozīmē, saprotot ar to nodevību, izdabāšanu un ziņu pieņemšanu, un melus. *Meli* - sociālo pretrunu izpausmes forma, kas nosaka egoistisku norobežošanos un visdažādākos veidus savu interešu un mērķu sasniegšanai uz citu rēķina, vai pretēji citu gribai un vēlmēm. Meli, apmāns - komunikācijas fenomens [93, 15], kurā sociālās institūcijas, sabiedriskās organizācijas un personas uzstājas kā apmelotāji savu interešu aizstāvībai un realizācijai.

Viena no galvenajām melu sociālām funkcijām ir to iespēja saglabāt ārējās komunikatīvās struktūras praktiski atšķirīgu vai nesavienojamu interešu apstākļos. [93; 19-20]

Meli ir ne tikai līdzeklis cīņai par varu, bet to svarīga funkcija ir arī "iedvesmojošā vai sološā" [93, 23], kura izpaužas sociālā dezinformācijā, kas izsauc jaunu spēku, cerību un paaugstinātas pārliecības pieaugumu sevī. "Melīgie solījumi" - sociālas kārtības stabilizācijas sviras, kas spēj pārliecināt cilvēkus grūtu uzdevumu veikšanai vai mērķa sasniegšanai, radot optimistisku perspektīvu socializācijas procesiem. Melu aizsargfunkcija - melu inspirēšana, kas arī izveidoja apmeloto "tautas ienaidnieka" un "tautas nodevēja" tēlus, lai to atmaskošana radītu vispārēju "ienaidnieka atmaskošanas" eiforiju un kļūtu

par "visas tautas uzdevumu". Sociālie meli (politikāņu, valsts u.c.) nav iespējami bez pašapmāna kā stiprinoša faktora.

Pašapmāns ir autokomunikācijas atribūts, pašapmāns ir maldi. [93;70] Tieksme pēc pašapmāna nozīmē tendenci pēc neistas autokomunikācijas, kura spēj uzturēt psiholoģiskās aizsardzības sistēmu un ierastās pašidentifikācijas formas. Pašapmāna formas ir: racionalizācija (psiholoģiskie attaisnojumi); projekcija (ienaidnieka portrets) un izstumšana. Hermētiskā atbrīvošanās no pašapmāna ir "īsteno saturu apgūšanas māksla". [145]

Melu un pašapmāna kvalitāte parādījās ar jaunu aktivitātes izpausmi un radīja jaunu uzvedības formu - marģinālu.

Marģinālā uzvedības forma totalitārā režīmā ienāk ar institucionāli it kā aizliegtu, bet efektīvu konflikta risināšanas veidu, kas pirmām kārtām iezīmē sociuma statusa nomaiņu - līdz absurdam - "Кто был никем, тот станет всем" *. Ar marginalitāti dzīves telpā ienāk jauns stils, jauna subkultūra ar jaunu vērtību un normu izpratni. "Ļaunais un nemācītais grib būt pārāks kā par sev līdzīgo, tā arī par to, kas viņam nav līdzīgs, bet pretējs". [51, 47]

Uz sociuma marginalizācijas fona papildus iespējas un morālās tiesības iegūst deviantās uzvedības formas. R.Mertonam ir termins "retritisms" [120, 118-119], kas nozīmē spēju piemēroties, pamatojoties uz kultūras mērķu un institucionālo līdzekļu noliegšanu. Un, ja līdzsvarotā stāvoklī šādas cilvēku grupas sastopamas reti, tad sociētālā stāvokļa lūzuma momentos tās stipri pieaug, un pat it kā iegūst noteiktu statusu.

Pie šādas deviantu grupas tiek pieskaitīti arī vēsturē pazīstamie revolucionārie reformātori ar iznīcinošu, agresīvu ievirzi [91, 177].

Sociālo fanātiķu darbību vada akla pakļaušanās autoritātei un gandrīz mistiska ticība jauno, meklējamo ideālu tūlītējās sasniegšanas iespējamību, apsteidzot vēsturisko gaitu un pielietojot atbilstošas politiskas akcijas. Tikai

---

* Kas nebija nekas, kļuvis par visu.

pateicoties nedalītai Staļina autoritātei (un nedalītai visplašāko masu ticībai viņam) kļuva iespējams briesmīgais, pēc apjoma un nežēlības nepieredzēts apmāns 30-tajos gados. Dubultā morāle - "viena sev, cita vadāmajiem" - ir nemainīgs antidemokrātisko režīmu un birokrātiski organizētu iestāžu atribūts, kuri "slēgti" brīvai kritiskai apspriešanai [95, 25]. Tās ticamību nodrošina tas, ka tās saturs iekļaujas adresātam tradicionālās robežās (normatīvi, nostādnes, jau noformējušies ticības simboli u.t.t.).

Kā atzīmējis B.Pasternaks, "revolūcijas taisa cilvēki - vienveidīgi fanātiķi, pašaprobežotības ģēniji. Viņi dažās stundās vai dienās nomet veco kārtību... Bet pēc tam desmitgadēm un gadsimtiem klanās aprobežotības garam, kas novedis pie apvērsuma, kā svētumam" [125; 70].

Analizējot cēloņus, kāpēc sociālā cīņa 20. gs. otrajā pusē pieņēmusi cietsirdīgas, antihumānas, ļaunprātīgas formas, nonākam pie secinājuma, ka par vienu no tādiem cēloņiem kļuva tādu ideoloģiju parādīšanās, kas klaji uzstājās pret humānisma idejām, ideoloģiju, kura cīņas efektivitātes vārdā atsakās no jebkuras cīņas izrādīšanas pretiniekam, ideoloģiju, kura sludina politikas primatu, kura vienmēr tika apvainota morāles normu neievērošanā... [124; 509] Tādējādi, pie deviantiem pieskaitām tos revolucionārus - reformātorus, kuri savu fanātisko ticību un pārliecību cenšas par katru cenu realizēt dzīvē, "te un tagad", ignorējot cilvēku dzīvības un pieņemot jebkurus līdzekļus to sasniegšanai. Runa šeit nav par reformātiskās apziņas pārstāvjiem, kuriem raksturīga teorētiska ticība ideālam un tā sasniegšanai nepieciešamo ceļu un paņēmienu izstrādāšana, kā arī par nacionāliem patriotiem, savas Dzimtenes aizstāvjiem, kas uzdrīkstas stāties preti varmācībai un despotismam.

Apskatīsim kategoriju "individuālisti" - cilvēkus ar noteiktu filozofisko uzskatu sistēmu attiecībā pret aktīvo pasaules uztveri un dzīvi dotajā sociumā.

Ar savu individuālistisko pozīciju tie spēj ienest sociumā noteiktu rezonansi, konvenciālā * stāvoklī modinot domu, vai to apstiprinot - līdzsvarojot, saglabājot to cilvēka apziņā, viņiem paliekot tādiem, kādi viņi ir vispārēja haosa, statusu, lomu un pilsonisko pozīciju pārmaiņu stāvoklī.

Pielāgošanās uzvedības klasifikācijā ir fenomēns "dumpinieki" (šāds subjekts iziet ārpus apkārtējās sociālās struktūras robežām un iesaistās darbībā šīs struktūras izmaiņai), kuram raksturīga sava sarežģīta attieksme pret sociumu [120, 119]. (Niče tos nosauc - *ressentiment* *, saistot šo tipu ar naidīgumu un dusmām.) Šī tipa pielāgošanās uzvedības attieksmē ir izdalīti savstarpēji saistīti komponenti - jauktas ienaida jūtas un savas bezspēcības izjūta, t.i. neuzdrīkstēšanās aktīvi izteikt savu attieksmi un tās izraisīto motivāciju pret cilvēku vai sociālo iekārtu. Šo jūtu periodiski atkārtotošies pārdzīvojumi saistīti ar bezrezultatīvu ienaidu, un šo uzvedības tipu raksturo kā "norobežojušos" [91, 180].

Starp "norobežojušajiem" vēl ir cilvēku grupa ("savrupie", atsevišķie), kuri dod priekšroku sabiedrisko krīžu periodos patstāvīgi un nesteidzoties tikt skaidrībā šādā situācijā bez kāda palīdzības un atbalsta, bez naida un vilšanās, kas raksturīgi daudziem "individuālistiem", kuri dod priekšroku it kā aiziet no sociuma savā personīgajā nišā cerībā sevi tur nepazaudēt. Tieši šajā grupā, kura saglabā pasivitātes un aiziešanas no sociālajām problēmām *šķietamību*, dzimst objektīvi secinājumi par notikumiem un sociālajām katastrofām dienasgrāmatu, daiļdarbu, dzejas rokrakstu, memuāru u.c. formā [28, 180]. Tieši šai izvairīgajai, refleksiķojošai, pārsvarā inteligēntai grupai, kura pārstāv tos domājošos, nosvērtos, it kā savā sociālajā aktivitātē apstājušos cilvēkus, vēsture ir parādā pateicību, jo tie ir veidojuši pārdzīvojumu un jēgas meklējumu laika grāmatu.

---

* convenient - angl. ērts, piemērots

* *ressentiment* - angl. dusmīgs, aizvainots.

Franču psihoanalītiķis Ž.Lakans uzskatīja, ka vienīgā nozīmīgā adaptācija ir cilvēka adaptācija attiecībā pret personīgo atsvešināšanos pašam no sevis. Šādu pozīciju ieņēma arī Z.Freids, uzsverot, ka agrā ES aizstāvība pret apkārtējo realitāti noved pie cilvēka atsvešināšanās no sevis, un visa viņa turpmākā dzīve ir sāpīga piemērošanās, kura pamatojas uz šo aizsargāšanos pret mainīgajiem apstākļiem.

Arī E.Fromms norādīja uz psiholoģiskajiem sarežģījumiem, kuri rodas cilvēkam piemērojoties apkārtējai pasaulei, saistot tos ar *brīvības* jēdzienu. Visa cilvēka kā būtnes, kas nākusi no dzīvnieku pasaules, bet apzinājusies sevi, savu pagātņi, savu nākotni, nāvi kā neizbēgamību un dzīvi kā smagu problēmu, traģēdija slēpjas šajā mūžīgajā pretrunā, saraustītībā un nespējā aiziet no savu personīgās dzīves problēmu risināšanas.

Visdramatiskākais moments iestājas tad, kad cilvēks nav iepazinis *sevis nepieciešamību*, un kad trūkst, pēc E.Fromma izteiciena "pierastās saites" t.i. kad cilvēks vairs nespēj kritiski palūkoties uz to vidi, kurā viņš piedzimis, uz to dzīves veidu, kuru viņš padevīgi pieņēmis, lai apmierinātu vienu no galvenajām esības vajadzībām - vajadzību dzīvot. Pie kam, dramatisma pakāpe ir atkarīga no cilvēka personības attīstības. Ja personības attīstības process nav "paspējis laikā"... iestājas izolācijas un bezspēka krīze, vientulības un neaizsargātības krīze, cilvēks paliek viens pret vienu ar pasauli. "Cilvēks var būt valdnieks tikai tur, kur viņš darbojas saskaņā ar iepazītu nepieciešamību. Cilvēks, kuram piemīt gribas brīvība, nevar pārkāpt nepieciešamības robežas" [114, 157]. Tas pats notiek ar veselām tautām, kad aiziet vēsturē stabila identitāte ar dabu, dzimtu, reliģiju, kad pēkšņi satrūkst "pirmatnējās saites", kuras deva cilvēkam spēju justies pārliecinoši, būt piederīgam, būt kopā ar cilvēkiem un pasauli.

XX gadsimts ir uzstādījis ne ar ko nesalīdzināmus cilvēciskā dzimuma cietsirdības, necilvēciskuma, pašiznīcināšanas un pašdiskreditācijas rekordus. XX gadsimta otrā puse ir nodemonstrējusi ne tikai zinātniski-tehnisko

progresu, bet arī cilvēces civilizācijas krīzi. Un šajā civilizācijas krīzes stāvoklī eksistenciāli svarīgi ir saskatīt ļaunuma bezjēdzību, lai izprastu cilvēka dziļāko - transcendentu būtību un virzību. Šajā aspektā nozīmīga kļūst to cilvēku pieredze, kas pārdzīvojuši (un vēl tagad pārdzīvo) totalitārisma radīto izkropļoto saskarsmes attiecību būtību un sekas.

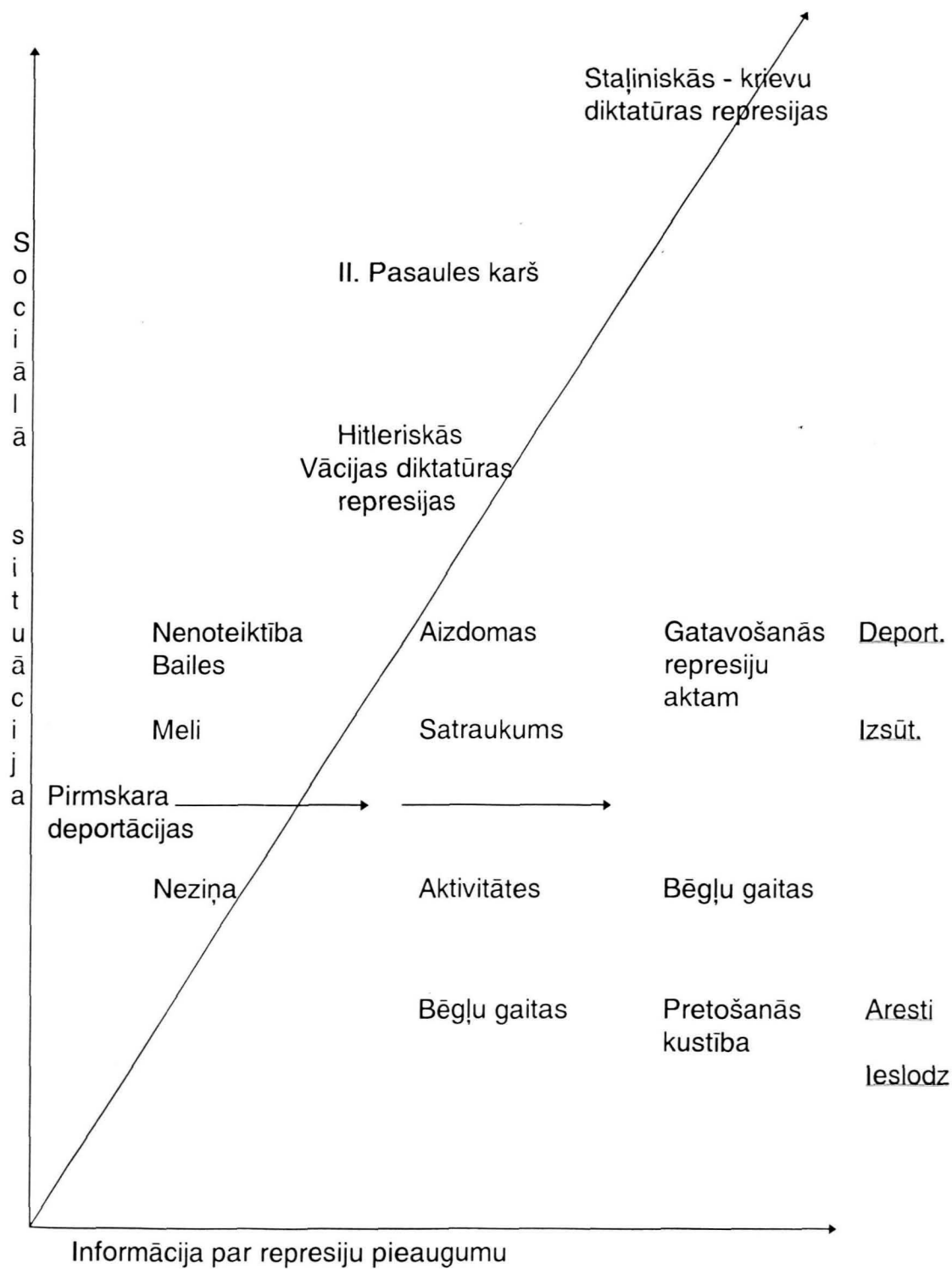
Šādas saskarsmes spilgtākā iezīme un dziļākā tautas sāpe saistīta ar iekārtai nevēlamu cilvēku, pat tautu masveida iznīcināšanu, ko vadījusi neatturama politiskās varas un uzkundzēšanās tieksme. Pievēršanās šo situāciju analīzei nav nodeva modei, mainoties sociālajām nostādnēm, vai "atgriezšanās pagātnē". Traģēdijas atkārtojas. Kā uzsvēris rakstnieks Ļevs Razgons, neskatoties uz to, ka "18 pasaules valstīs bija un ir koncentrācijas nometnes", šiem jautājumiem tomēr nav pievērsta domājošās cilvēces daļas pietiekama uzmanība. Tas vēlreiz apliecina senu patiesību, ka ļaujoties aizmirst pagātnes traģisko pieredzi, iespējama tās atkārtošanās. Ir nobriedusi galēja, globāla vajadzība vājināt tiekšanos ārējā pasaulē, lai iedziļinātos sevī un saskatītu jaunus nozīmīgus mērķus savā iekšējā pasaulē un savas tautas identitātes turpmākajā attīstībā. Ignorējot un neizprotot ar pagātni saistītos sociālo procesu izkropļojumus, cilvēkiem pietrūks cilvēcības, gribas, enerģijas un neatlaidības, un sabiedrība noslīd zemākā vērtību līmenī, ciešot sakāvi. Izskaut sakāves faktu ir mēģinājums izanalizēt ciešanas, atklājot to rašanās iespējamību.

Totalitāras varas galējās izpausmes atstāj dziļu ietekmi sociālajā vidē dažādos līmeņos un formās:

- * Sākas politiska demagoģija skolās, presē, rādio.
- * Plašā mērogā sākas zādzības gan pilsētās, gan laukos u.t.t.

Politisko notikumu gaita cilvēkos iedveš:

- * nenoteiktību, bailes un satraukumu;
- * politisko un sociālo notikumu neizpratni;
- * neuzticību un atsvešinātību cilvēku saskarsmē. (Skat. 1. shēmu)

1. Shēma. Sociāli psiholoģiskās izmaiņas sakarā ar represijām

Politiski represētais - J.Būmanis raksturo tā laika sabiedrisko gaisotni: "Atceros, ka laikā pirms izsūtīšanas apkārtējā sabiedrībā bija jūtami redzams nomācošs, nospiedošs trauksmes un nelabu nojautu pilns laiks. Cilvēki drūmi, nospiesti. Viņu acīs bailes un jautājums - kas notiks? Neziņa par ritdienu. Sabiedrība atcerējās 1941. gada notikumus.

1949. gadā no 20. marta līdz 25. martam Galēnu pagastā bija sadzīti zemnieki, lai noraktu sniegu no ceļa, kas savieno Galēna pagasta centru ar Viļānu staciju. Daudzi no sniega racējiem sagatavoja sev ceļu uz Sibīriju.

Jāatzīmē, ka pēc vāciešu padzišanas 1944. gadā Padomju vara izsludināja mobilizāciju. Tai laikā daudzi izvairījās no mobilizācijas; tā no mana dzimtā pagasta mežā iegāja 295 vīri; arī pārējos apkārtnes pagastos notika tas pats. Viena daļa no viņiem pretojās Padomju iekārtai ar ieročiem rokās".

Totalitārā režīma radītie sociālie apstākļi un politiskā situācija izkropļoja cilvēku saskarsmes attiecības jebkurā jomā: sadzīvē, ražošanā un izglītībā. Sociālie un ekonomiskie apstākļi bija ļoti smagi gan pilsētā, gan arī laukos. Cilvēkus *nebiedēja darbs*, bet gan nesamērojamā nodokļa nasta un ierobežojumi, un bailes, kas nepārtraukti palielinājās. Jebkuram cilvēkam bija iespēja nokļūt "melno" sarakstā un nonākt tajos "elles apļos", ko sauc par Gulagu.

Tāpēc ļoti būtiski ir atrast, atspoguļot tās sociāli psiholoģiskās izmaiņas sabiedrībā, kas izkropļo gan savstarpējās cilvēku attiecības, gan neatgriezeniski iedarbojas arī uz pašu to radītāju (šīnī gadījumā pieņemot tikai cilvēka personību).

Tā kā to rašanās iespējamību nosaka cilvēka apzināta vai neapzināta nostāja pret sociētālo procesu izkropļojumiem, mums jāpieskaras jautājumam par iespējamiem personību ārdošiem procesiem, pieņemot uzspiesto totalitāro apziņas tipu.

1.2. Personības destruktivitātes potenciālie un aktuālie faktori

Lai izprastu atsevišķu represiju īstenojošo indivīdu uzvedību vidē, ko radījis totalitārais režīms, ir izanalizēts cilvēciskās *destruktivitātes* jēdziens. Ārdošais (destruktīvais) cilvēkā - tā ir ļaunuma problēma kā individuā, tā sociumā. Destruktivitātes pamatā ir ļaunprātīga agresija, kas rada bioloģisku kaitējumu un sociālu sabrukumu. Šī jēdziena saistību ar personības iespējamām ārdošām izpausmēm (agresija, sadisms, mazohisms u.c.) pētījuši A.Bandura, L.Festingers, Ē.Fromms, B.Lomovs, K.Lorencs, E.Surlovs u.c. Destruktivitāte tad arī ir cilvēka attieksme pret normālu cilvēciskās esības apstākļu sagraušanu.

Totalitārais režīms - vislabvēlīgākā augsne šīm ārdošajām izpausmēm. Tā galējās formas un agresīvās metodes noved cilvēkus izmisumā un pakļauj tos iznīcībai ilgstošos dzīvību apdraudošos apstākļos.

Pie totalitārās varas realitātēm pieder brīva *manipulēšana* ar cilvēku dzīvēm un dzīvībām, asiņainas izrādes perversu mērķu vārdā, *izdzīvošana kā dzīves jēga* un piepildījums, cilvēka dzīves bezvērtīgums un nāve kā ikdienišķs, universāls problēmu risināšanas veids cilvēka un varas starpā, bez tam notiekošais tiek uztverts kā pašsaprotams, bez iebildumiem un alternatīvām. Totalitārā vara arī balstās uz sev pakļauto psiholoģiskajām īpašībām, noteiktu apziņas tipu. [5] Katras sistēmas iekšējo noturību nodrošina masu apziņas atbilstība sabiedrības organizācijas bāzes īpatnībām.

Katra stabila valsts ir stabila tāpēc, ka psiholoģiski tā daudzus apmierina; lai saprastu varu, ir jāsaprot, kādas ir tās, pat absurdās vajadzības, ko viņa apmierina.

Totalitārās apziņas tips nosaka, ka vara ir absolūtā vērtība, tā balstās uz neierobežotu kontroli un ārēju iejaukšanos, vardarbību visās dzīves sfērās; cilvēka un varas attiecības raksturo infantils priekšstats par varu kā kaut ko

visspēcīgu, visuresošu un izšķirošo vērtību cilvēka labklājībai; galvenais psiholoģiskās pārvaldes mehānisms darbojas caur cilvēka un varas vienotas saplūšanas ilūzijas radīšanu cilvēka psihē; tiek iedarbinātas bailu un cilvēka psiholoģiskās paš aizsardzības sviras, - lai izvairītos no bailēm un sāpēm un sasniegtu iekšēju līdzsvaru, cilvēks spēj piekrist dziļiem un radikāliem īstenības izkropļojumiem; pieņemot varas nosacīto pasaules ainu, cilvēks iegūst ne tikai cerību uz izdzīvošanu, bet arī, kas ir svarīgāk, arī cerību uz iespēju būt laimīgam, gudram un ar tikpat neierobežotām iespējām kādas tās ir pašai varai.

Totalitārā apziņas sistēma no sev pakļautajiem pieprasa ievērot bausli "*Aizliegts viss, kas nav pavēlēts*". Jebkādas horizontālās sociālās struktūras šajā vadības apziņas līmenī tiek iznīcinātas.

Varas mērķiem visatbilstošākais personības tips ir *viegli manipulējama nesavtīgais entuziasts*, kurš varu neapdraud un no tās sagaida tikai vienu - viņas visspēcīguma apliecinājumu.

Totalitārās apziņas cilvēkam raksturīga *absolūta pakļaušanās varas kultam*: kults kā mistifikācija, mīts, "opijs tautai"; totalitārā režīma apstākļos vara iegūst augstāko vērtību, absolūtās, pilnīgās kārtības vērtību. Visu, ko var sasniegt cilvēks, viņš sasniedz, saņemot to no varas un kā varu. No tā, cik lielā mērā cilvēkam pieder vara, ir atkarīga viņa materiālā labklājība, drošības sajūta, cieņa, tiesības uz savu viedokli, gaumi, jūtām utt.; bez varas tas ir liegts.

Šajā apziņas sistēmā arī visas sociālās dzīves jomas ir pakļautas kontrolei, kontrole kļūst par varas pašapliecināšanās manifestāciju. Jebkura iespēja būt ārpus valsts varas kontroles tiek bloķēta. Valsts iejaukšanos cilvēka privātajā dzīvē ierobežo vienīgi tehnisko iespēju trūkums, juridiskas vai ētiskas normas totalitārajai kontrolei nepastāv.

Totalitārajā sistēmā hierarhiskās varas struktūras funkcionēšana tiek identificēta ar dzīvi, vara spēj dot visu, un tas, ko tā nespēj, nav vajadzīgs.

Atstādināšana no varas pielīdzināma nāvei un visbiežāk caur to arī tikai ir iespējama.

Lai izprastu atsevišķu represiju īstenojošo individu uzvedību vidē, kuru radījis totalitārais režīms, sīkāk jāpakavējas pie *cilvēciskās destruktivitātes* jēdziena.

Ārdošais (destruktīvais) cilvēkā - tā ir ļaunuma problēma individā, sociumā, cilvēces vēsturē un eksistencē vispār. Ļaunuma metafizikas izpratnē joprojām valda kristietiskās, filozofiski-antropoloģiskās tradīcijas. "Ļaunuma esamība ir pasaules eksistences lielākais noslēpums" [78], tāpēc grūti nonākt pie ļaunuma problēmas racionalistiska atrisinājuma. Labais un ļaunais nerodas atrauti no cilvēka. Jau Senās Ķīnas filozofs Mon-Czi uzskatīja, ka cilvēks sākotnēji ir labs un piespiest cilvēku darīt ļaunu - tas nozīmē likt viņam veikt kaut ko pretdabisku. [157] Parasti cilvēks apspiež sevi iracionālās kaislības - tieksmi ārdīt, naidu, skaudību un atriebību. Kas tad īsti rada šos amorālos kompleksus? Atbilde varētu būt - indivīda bezspēks un izolācija, jo tieši šādos apstākļos cilvēks var atbrīvoties no personīgās niecības izjūtām, ārdot apkārtējo pasauli. Atsakoties no vispārējām metafizikas abstrakcijām ("Dievs izmanto ļauno, lai radītu labo ..."), veidojas ļaunuma sekulārā^{*} koncepcija.

Un *destruktivitāte* tad arī ir tā cilvēka attieksme pret normālu cilvēciskās esības apstākļu sagraušanu. Taču ļaunuma ģenēze mazākā mērā saistāma ar sociumu, ar cilvēciskās esības ievainojamību. Ārdīšanās saknes slēpjas cilvēka brīvībā, kas atklāj viņa dabas atsevišķās tumšās puses, un tāpēc destruktivitāte vispirms izpaužas šādas brīvības pretrunās, dažādos tās stāvokļos un likumos. Cilvēkam piemītošā destruktivitāte ir labprātīgi iegūta īpašība. Tieši vēstures gaitā cilvēks kļuvis ļaunāks, tā radījusi viņā graužošas un iznīcinošas tieksmes.

Tikumības, tāpat kā ārdīšanas, avots meklējams cilvēka brīvībā.

* sekulārs - pasaulīgs, laicīgs.

Brīvība - sarežģīts fenomens. Tā nav cilvēka kārdināšana, bet gan viņa apzināti izvēlētas, uzņemtās atbildības mērs. Cilvēki savā destruktivitātē parasti vaino iedzimtos neiropsiholoģiskos mehānismus, taču cilvēka uzvedību neregulē tikai iedzimtie, spontānie vai pašregulējošie stimuli.

Brīvība - neapstrīdami ir viena no vispārcilvēciskajām vērtībām, taču tā nav absolūta. Ļaujiet indivīdam brīvi rīkoties ar savu dzīvi - un iestāsies haoss, jo cilvēkā mīt spēcīgi iegribas, egoisma un ārdišanas instinkti.

Vairums cilvēku vienkārši nav spējīgi uz personīgu brīvību. Viņi ir sīkumaini, inerti un dod priekšroku vadīties pēc sabiedrībā pieņemtiem morāles kritērijiem. Izrādās, ka īsta brīvība pieejama tikai nedaudziem, un pārsvarā dominē cits fenomens - bēgšana no brīvības. [145] Nevēlēšanās pieņemt brīvību rada tālejošas sekas. Ne jau brīvība un īstais ārdišanas faktors, bet gan personīgās gribas trūkums un nespēja izmantot cilvēciskās subjektivitātes ieguvumus paradoksālā veidā noved pie destruktivitātes. Tieši apspiestā iekšējā brīvība rada vardarbības sindromus. Ārdošais rodas, cilvēkam labprātīgi atsakoties no sava ES, no personīgās unikalitātes. Bīstama nav pati brīvība kā kārdinoša dāvana, bet gan atteikšanās no tās, cilvēka bezatbildības un bezmērķības fenomens.

Destruktivitātes pamatā ir ļaunprātīga agresija. Jēdziens "agresija" apzīmē visas tās indivīda darbības, kuras nodara (vai gatavojas nodarīt) kaitējumu citai dzīvai būtnīei vai nedzīvam objektam. [146] Ja tas ir tā, tad šai kategorijai pieskaitāmi visdažādākie reakciju un impulsu veidi, tāpēc svarīgi ir nodalīt *bioloģiski adaptīvu, dzīvības uzturēšanu veicinošu, labdabīgu agresiju no ļaunprātīgas agresijas, kura nav saistīta ar dzīvības saglabāšanu*. Bioloģiski neadaptīva, ļaunprātīga agresija (t.i. destruktivitāte un cietsirdība) nav aizsargāšanās no uzbrukuma vai draudiem, bet tā rada bioloģisku kaitējumu un sociālu sabrukumu. Galvenajām tās izpausmēm - slepkavībām un cietsirdīgai spīdzināšanai - nav

citu mērķu, kā vien darītāja apmierinājuma iegūšana. Pie kam šis darbības nodara ļaunumu ne tikai upurim, bet arī pašam agresoram.

Lai izprastu šādas agresijas veidošanos, jāpieskaras tādiem jēdzieniem kā cilvēka "daba" un "brīvība". Cilvēka dabu nevar noteikt viennozīmīgi caur kādu vienu galveno īpašību. Cilvēka dzīve ir tik *pretrunīga*, ka to var apskatīt tikai ar pilnīgi pretējām kategorijām, kuras gala rezultātā noved pie galvenās eksistenciālās dihotomijas starp instinktiem, kuru cilvēkam pietrūkst, un pašapziņu, kuras ir varbūt par daudz.

Eksistenciālais konflikts rada cilvēkā noteiktas galvenās psihiskās vajadzības, kuras principiāli visiem cilvēkiem ir vienādas. Katram cilvēkam jāpārvar savas bailes, savu izolētību un vientulību pasaulē, savu bezspēku un pamestību, un meklēt jaunas sakaru formas ar pasauli, kurā viņš varētu gūt drošību un mieru. Šīs psihiskās vajadzības ir "eksistenciālās vajadzības", jo to cēloņi slēpjas cilvēka izdzīvošanas apstākļos. Katra no šīm vajadzībām var tikt apmierināta dažādos veidos, un šie veidi var izpausties gan kā mīlestība, maigums, taisnīgums, gan kā naidis, destruktivitāte, sadisms vai mazohisms. Cilvēka raksturs - tā ir visu neinstinktīvo tieksmju (centienu un interešu) relatīvi pastāvīga sistēma, kas saista cilvēku ar sociālo un dabisko pasauli.

Bez stiprām emocionālajām saitēm ar apkārtējo pasauli cilvēks neizturami cietīs no savas vientulības. Taču viena spēkos ir iedibināt dažādas saskares formas ar citiem cilvēkiem. Viņš var mīlēt citus cilvēkus - šeit viņam jābūt neatkarīgai un radošai personībai, vai arī viņš var nodibināt kaut kādus simbiotiskus sakarus, t.i. kļūt par kādas grupas daļu vai arī padarīt ļaužu grupu par sava ES daļu. Šādā simbiozā saskarē viņš tiecas vai nu uzkundzēties citiem (sadisms), vai arī pakļauties (mazohisms). Pēdējā, ļaundabīgā šīs problēmas atrisināšanas forma ir destruktivitāte, vēlēšanās iznīcināt visus citus cilvēkus. Ja neviens, izņemot mani, neeksistē, tātad nav ko baidīties no citiem un nav jākontaktējas ar viņiem. Ārdot pasauli, cilvēks glābjas no draudiem tikt iznīcinātam.

Cilvēka organismam piemīt vajadzība pēc kairinājuma, uztraukuma un šo stāvokļu stimulēšanas, kuri tad arī ir vieni no galvenajiem faktoriem, kas stimulē destruktivitāti un cietsirdību. Izrādās, ka cilvēkā daudz lielāku kairinājumu izsauc naids, cietsirdība un vēlme sagraut nekā mīlestība vai tieksme radīt. Pirmie no šiem kairinājumu veidiem neprasa no cilvēka nekādu piepūli: ne pacietību, ne disciplīnu, ne pašatteikšanos; tam nav nepieciešams mācīties, koncentrēt uzmanību, cīnīties ar savām apšaubāmajām vēlmēm. Cilvēkus ar zemām garīgām spējām vienmēr paglābj "vienkāršie kairinātāji", kuru vienmēr ir vairumā: masu mediji vienmēr ziņo par katastrofām, kariem, noziegumiem. Šādus "kairinātājus" var radīt arī pats sev: vienmēr taču atradīsies iemesls kādu ienīst, kādu vadīt, vai kādam nodarīt ko ļaunu.

Dzīves laikā iegūtā personības būtiska daļa ir raksturs. Raksturā izpaužas izdzīvošanas māksla, t.i. kā, kādiem līdzekļiem minētās vajadzības tiek apmierinātas.

Raksturs - specifiska struktūra, kurā organizēta cilvēka enerģija, kura virzīta uz nospraustā mērķa sasniegšanu, tas nosaka arī uzvedības izvēli, kāda atbilst galvenajiem mērķiem.

Sociālā rakstura (personības) veidošanās veidi un līdzekļi būtiski ir saistīti ar kultūru. Raksturs veidojas pamatojoties uz tradīcijām, paražam un sociālajām normām.

Kategorijai "raksturs" ir liela nozīme, lai izprastu ļaunprātīgās agresijas fenomenu. Tieksme sagraut un sadisms parasti sakņojas rakstura struktūrā. Cilvēkam ar sadistiskām nosliecēm šī tieksme pēc apjoma un pēc intensitātes kļūst par rakstura struktūras dominējošo komponenti.

Tātad sadistisko impulsu avots meklējams raksturā, bet ne smadzeņu filoģenētiskajā programmā. *Tāpēc šāda tieksme ir raksturīga ne visiem cilvēkiem, bet gan tikai tādiem, kuriem izveidojušās pavisam noteiktas rakstura īpašības.*

Cilvēka raksturu veido sabiedrība, kurā viņš dzīvo, vai pēc biheaviorisma terminoloģijas - to nosaka audzināšanas apstākļi. Pēc šīs pieejas cilvēks ir tira lapa (tabula rasa), uz kuras kultūra raksta savas patiesības. Sabiedrība virza viņa veidošanos uz labo vai slikto pusi, pie kam kategorijas "labi" vai "slikti" jāuzskata kā ētiski vai reliģiski spriedumi par vērtībām.

Destruktivitātes spontāno, pārejošo izpausmju fenomenam ir daudzi aspekti, un tās izpausmēm ir vairākas raksturīgas formas.

Zināmi divi raksturīgi uzskati par sadisma būtību. Pirmais atradis savu izteiksmi jēdzienā *algolagnija* (algos - "sāpes" un lagneia - "vēlēšanās"). [119] Algolagniju iedala divos tipos: aktīvajā (sadisms) un pasīvajā (mazohisms). Pēc šīs klasifikācijas sadisma būtība ir vēlēšanās nodarīt sāpes neatkarīgi no motivāciju pastāvēšanas.

Marķīzs de Sada apgalvo, ka sadisms - viena no iespējamām cilvēka kaislību izpausmēm un *brīvam* cilvēkam jābūt tiesībām apmierināt visas savas vēlmes, ieskaitot sadistiskās vai mazohistiskās ... par cik tās sagādā viņam baudu.

Šodien mēs zinām, ka daudzas cilvēka kaislības tikai tāpēc nav saprātīgas, ka tās nenes viņam (un arī citiem) labumu, bet gan nodara kaitējumu un traucē normālai attīstībai. Tas, kuram piemīt graužošanas tieksmes, diezin vai varēs attaisnot sevi ar to, ka viņam ir tiesības visu sagraut, jo tas, redziet, atbilst viņa vēlmēm un sagādā baudu. Sadistisku anomāliju piekritēji uz to var atbildēt, ka viņi nemaz neizstāv cietsirdību un slepkavības, ka sadisms - tas ir tikai viens no uzvedības veidiem. Cilvēkam veicot sadistiskas darbības, obligāti piemīt sadistisks *raksturs*, t.i. viņš ir *ists sadists*, cilvēks, kurš apmāts ar vēlmi valdīt, mocīt un pazemot citus cilvēkus. Pastāv arī apgalvojums, ka sadistiskas anomālijas ir pat derīgas "veselībai", tā kā tās rada nekaitīgu izplūdes vārstu tām sadistiskajām tendencēm, kuras piemīt jebkuram cilvēkam. Sadismā atšķirībā no mezofilijas galvenais tomēr ir nevis

nogalināt, bet izjust *neierobežotu varu* pār otru cilvēku (otra atkarību, bezpalīdzību).

Sadistiska uzvedība izpaužas tādējādi, lai atrastu bezpalīdzīgu un neaizsargātu būtni un sagādātu tai fiziskas ciešanas, pat atņemot dzīvību. Karagūstekņi, bērni, slimie (sevišķi garīgi slimie), ieslodzītie cietumos un nometnēs - visi ir bijuši fiziskā sadisma objekts, kurš ir izpaudies pat cietsirdīgu spīdzināšanu veidā. Garīga cietsirdība, psiholoģiskais sadisms, vēlēšanās pazemot citu cilvēku, izplatīti pat biežāk kā fiziskais sadisms. Šis sadistisko darbību veids ir mazāk riskants, jo tas taču nav tas pats, kas fiziska vardarbība, tie taču ir "tikai" vārdi. No otras puses, šādi izsauktās dvēseles ciešanas var būt pat sāpīgākas kā fiziskās. Šāds sadisms izpaužas visās tajās situācijās, kurā ir cilvēks nav spējīgs aizsargāt sevi.

Viens no spilgtākajiem vēsturiskajiem, kā psiholoģijā, tā arī fiziskā sadisma piemēriem bija Staļins. Viņa uzvedība - īsts mācību līdzeklis sadisma izpētei. Pēc revolūcijas Staļins pirmais pavēlēja piemērot spīdzināšanas politeslodzītajiem. Staļina valdīšanas laikā NKVD metodes pēc izdomas un cietsirdības pārspēja visus cariskās policijas izgudrojumus. Dažreiz Staļins pats deva norādījumus, kādus spīdzināšanas veidus vajadzētu pielietot. Viņa personīgais ierocis, galvenokārt, bija *psiholoģiskais sadisms*. [146] Daži no šādiem piemēriem: Staļins deva saviem upuriem solījumu, ka tam nekas nedraud, bet pēc pāris dienām pavēlēja šo cilvēku arestēt. Staļins atrada sadistisku apmierinājumu tajā apstākļi, ka brīdī, kad viņš apliecināja upurim savu labvēlību, viņš jau pilnīgi precīzi zināja, kādas ciešanas to sagaida. Vai var iedomāties pilnīgāku varu pār citu cilvēku?

Vēl kāda sadisma forma bija Staļina paradums likt arestēt augstāko padomju un partijas darbinieku sievas - dažreiz arī bērnus un pēc tam izsūtīt tās uz darba nometnēm, tajā pat laikā vīri turpināja strādāt un viņiem vajadzēja verdziski pakļauties Staļinam, neuzdrošinoties pat lūgt atbrīvot savas sievas.

Var iedomāties, cik pazemotiem vajadzēja justies šiem funkcionāriem, ja viņi nevarēja pamest savu darbu un lūgt atbrīvot savas sievas un dēlus, vēl vairāk, viņiem vajadzēja piebalsot Staļinam, ka tuvinieku aresti nav bez pamata. Vai nu šādiem cilvēkiem vispār atrofējās jūtas, vai arī viņi bija morāli pilnīgi sagrauti un pazaudējuši jebkuras pašcieņas jūtas.

Vēl kāda Staļina sadisma izpausme bija viņa uzvedības absolūtā neprognozējamība. Bija gadījumi, kad cilvēkus, kuri tika arestēti pēc Staļina pavēles, pēc spīdzināšanas un smagām apsūdzībām atkal atbrīvoja, un pēc dažiem mēnešiem (vai gadiem) viņi tika nozīmēti augstos amatos, pie tam bez kāda paskaidrojuma.

Šajos gadījumos Staļina uzvedībā izpaudās vēl kāda viņa rakstura iezīme - vēlēšanās parādīt cilvēkiem, kāda viņam pār tiem ir vara. Pietika ar vienu vārdu, lai cilvēks tiktu iznīcināts vai spīdzināts, glābts vai apbalvots. Viņš, kā Dievs, bija noteicējs pār dzīvību un nāvi un, kā pati daba, varēja sagraut vai likt augt, sagādāt sāpes vai izārstēt.

Šie Staļina sadisma izpausmes piemēri sevišķi piemēroti, lai varētu pieskarties *sadisma būtībai*.

Sadisma serdi, kura piemīt visām tā izpausmēm, veido kaislība vai varaskāre, absolūta un neierobežota vara pār dzīvām būtnēm, vai tas būtu bērns, vīrietis, sievietē vai dzīvnieks. Piespiest kādam izjust sāpes vai pazemojumu, kad tam nav iespējams aizstāvēties - tā ir absolūtās virskundzības izpausme. Parasti sadisms ir ļaundabīgs veidojums. Absolūtā vara pār dzīvu cilvēku neļauj tam normāli attīstīties, padara viņu par kropli, nožņaudz viņā personību.

Absolūtas varas izjūta pār citu būtni rada ilūziju, ka indivīds, apveltīts ar šādu varu, spēj pārvarēt jebkurus eksistenciālus šķēršļus, it sevišķi, ja reālā dzīvē šādam cilvēkam nav nekāda prieka un radīšanas iespējas.

Pēc savas būtības sadismam nav praktisku mērķu: tas nav "triviāls", bet gan "samierinošs". Tā ir *nespējas pārvēršanās visvarenības ilūzijā*. Tā ir garīgu kropļu reliģija.

Taču nevajag domāt, ka jebkura situācija, kurā indivīds vai cilvēku grupa ir apveltīti ar varu pār citiem cilvēkiem, obligāti rada sadisma izpausmes. Acīm redzot, vairums ierēdņu vai cietumsargu tomēr nav sadisti. Dažādu iemeslu dēļ pat pie vislabvēlīgākajiem ārējiem sadismu veicinošiem apstākļiem, daudzu cilvēku personības struktūra pretojas sadisma attīstībai. Lietas būtība slēpjas sadistisko tieksmju *intensitātē* katra indivīda rakstura struktūrā.

Cilvēki, kuru sadistiskās tieksmes tā vai citādi līdzsvarotas ar pretējām tieksmēm, varbūt, gūst noteiktu apmierinājumu, izjūtot savu varu pār vājāku būtni, taču nesāks piedalīties īstā spīdzināšanas procesā, bet ja arī nonāks šādā situācijā, tā nesagādās viņiem nekādu prieku (izņemot, varbūt, masu psihozes situācijas). Sadistiskās rakstura īpašības nevar izprast, ja tās aplūko atrauti no personības struktūras. Tās veido sindroma daļu, kura jāuztver kā veselais. Sadistiskam raksturam viss dzīvais jāpakļauj viņa kontrolei, dzīvas būtnes tam pārvēršas drebošos, pulsējošos, iegūstamos objektos. Sadists grib būt dzīves saimnieks, tāpēc viņam ir svarīgi, lai viņa upuris paliktu dzīvs. Tas arī atšķir sadistu no nekrofili destruktīviem cilvēkiem, kuri cenšas savu upuri iznīcināt, samīdīt tā dzīvi, kamēr sadists, cenšas izbaudīt savas pārākuma izjūtas pār dzīvi, kura ir no tā atkarīga.

Cita sadista rakstura iezīme ir tā, ka viņa stimulsi parasti ir vāja būtne un reti - stipra. Sadists pat pielūdz stiprāko un pakļaujas tam, tajā pat laikā nicinot vājāko, kurš nav spējīgs aizstāvēties, un prasa no tā absolūtu pakļaušanos.

Vēl viens svarīgs elements sadisma sindromā ir gatavība pakļauties un glēvulība. Viņš cenšas kompensēt šo trūkumu, iegūst neierobežotu varu pār cilvēkiem, tādējādi to acīs pārvēršoties dievā no tā nožēlojamā tārpa, kāds

viņš pats jūtas. Viņš var slepkavot un mocīt, taču vienmēr paliks vientuļš, baiļu pārņemts cilvēks, kurš izjūt vajadzību pakļauties vēl lielākai varai.

Vajadzība pakļauties sakņojas mazohismā. Sadisma un mazohisma savstarpējā saikne ir acīmredzama, lai gan no biheaviorisma viedokļa tās ir pretējas parādības. Īstenībā šie ir divi atšķirīgi vienas un tās pašas situācijas aspekti: eksistenciālās un *vitālās impotences izjūtas*. Kā sadistam, tā arī mazohistam nepieciešama cita būtne, kura to varētu it kā "papildināt" : sadists papildina pats sevi ar citas būtnes palīdzību, mazohists pats sevi padara par citas būtnes simbiofisku papildinājumu.

Pastāvot šādai ciešai saitei starp sadismu un mazohismu pareizāk būtu runāt par sado-mazohistisku raksturu, lai gan ir skaidrs, ka katrai konkrētai personai pārsvarā ir vai nu viens, vai arī otrs aspekts. Šādu raksturu varētu nosaukt arī par *autoritāri - birokrātisku*, ja pārejām no psiholoģiska raksturojuma uz sociāli - politisko, jo autoritāriem līderiem parasti piemīt šādas sado-mazohistiskas rakstura īpašības: pakļauto apspiešana un pakļaušanās augstākstāvošajiem.

Pirmajā tuvinājumā sado-mazohistiskais raksturs atbilst birokrātiskam raksturam (ne tik daudz politiskā, kā sociālā izpratnē). Birokrātiskā sistēmā katrs cilvēks kontrolē sev pakļautos, un to, savukārt, kontrolē augstākstāvoša persona. Kā sadistiski, tā mazohistiski impulsi šādā sistēmā attaisnojas. Birokrātiska personība neciena zemākstāvošos, un apjūsmo un baidās no augstākstāvošiem.

Tādējādi sadists cenšas pēc varas *pār ...*, jo viņam nav spējas citādi realizēt sevi, viņš nav spējīgs *BŪT*. Tā ir cilvēka katastrofa, jo lai *būtu*, cilvēkam vispirms ir jānotic saviem spēkiem - piederēt, virzīt labo. Dzīves pieredze tos ir ievainojusi un apslāpējusi šo pozitīvo tieksmi, tādējādi izjūtot inferioritāti - mazvērtību. Šī iekšējā katastrofa atstāj graujošo ietekmi uz pārējo sabiedrības daļu. Totalitārais režīms - vislabvēlīgākā augsne šim ārdošajam izpausmēm. Tā galējās formas pielūdz pašas agresīvākās metodes ļaunuma

fascinējumam, novedot cilvēkus izmisumā un pakļaujot iznīcībai ilgstošos dzīvību apdraudošos apstākļos.

Darba turpinājumā tiek analizēta šāda galējā, totalitārā režīma izveidotā cilvēku vardarbīgas pavērdzināšanas un iznīcības sistēma, ko sauc par GULAGu un kurās cilvēks atradās ilgstošos dzīvību apdraudošos apstākļos.

1.3. Dzīvību apdraudošas situācijas (DzAS) būtība un veidošanās apstākļi

Represēto Latvijas pilsoņu deportācijas, ieslodzīšana Gulaga nometnēs un noņemšana klasificējami kā Dzīvību Apdraudoša situācija (DzAS), kas ietver sevī tādas kategorijas kā dzīves apdraudošas un eksistences apdraudošas situācijas.

Šajā daļā tiek analizētas zinātniskās atziņas par ekstrēmu situāciju izveidošanos un to izraisītām stresa izpausmes formām.

DzAS koncepciju veidojot izmantoti O.Aialona, N.Dubrova, J.Garbarino, V.Goldberga, Van der Kolka, U.Koropenko, K.Kostelni, R.Lazarusa, V.Medvedjevas, H.Seljē, Z.Zeligmana u.c. zinātnieku pētījumi.

Lai izprastu politiski represēto cilvēku DzAS problēmu un tās vides kritisko faktoru ietekmi, tiek aplūkotas **DzAS iezīmes** un īpatnības - dažādas **pēc laika ilguma** un **satura**, bet līdzīgas pēc psiholoģiskās struktūras.

DzAS raksturojama ar **galēju neiespējamību** un **ekstrēmu stāvokli**, kas personību nostāda dilemmas priekšā - sakāve, psiholoģiska kapitulācija vai cīņa ar apstākļiem. Tāpēc tiek sniegts **DzAS apstākļu raksturojums** un emocionālās spriedzes **pamatpārdzīvojumu struktūra**.

Pastāvot vairākiem vispārpieņemtiem īpašu situāciju apzīmējumiem (stresa, sasprindzinājuma, kritiskā u.c.), nepatiesi apvainoto un sodīto Latvijas pilsoņu deportācijas, noņemšana un ieslodzīšana Gulaga nometnēs apzīmējama kā Dzīvību Apdraudoša Situācija (DzAS), kas pēc būtības ietver arī tādas kategorijas kā zemestrīces, ilgstoši sausumi - t.i. dzīves apdraudošas situācijas - a life treating situation (LTS) (R.Lazarus, 1966), eksistenci apdraudošas situācijas (O.Ayalon, 1988). Pie šādu kategoriju situācijām pakļautajiem pieskaitāmi arī karadarbības rezultātā, teroriskajos

aktos (piemēram, Holocaust) un koncentrācijas nometnēs cietušie [14, 21, 38, 59].

Šī termina pielietojums nosaka tādu posta un draudu izplatīšanos kādā laika periodā, kas rada *jaunu realitāti* (Z.Zeligman, 1995). Šādai koncepcijai piekrīt arī amerikāņu zinātnieki (J.Garbarino, K.Kostelny, N.Dubrow), kuri savos pētījumos akcentējuši akūtas (īslaicīgas) briesmas (acute danger), piemēram, ugunsgrēks, un ilgstošas briesmas (chronic danger), piemēram, pilsoņu karš.

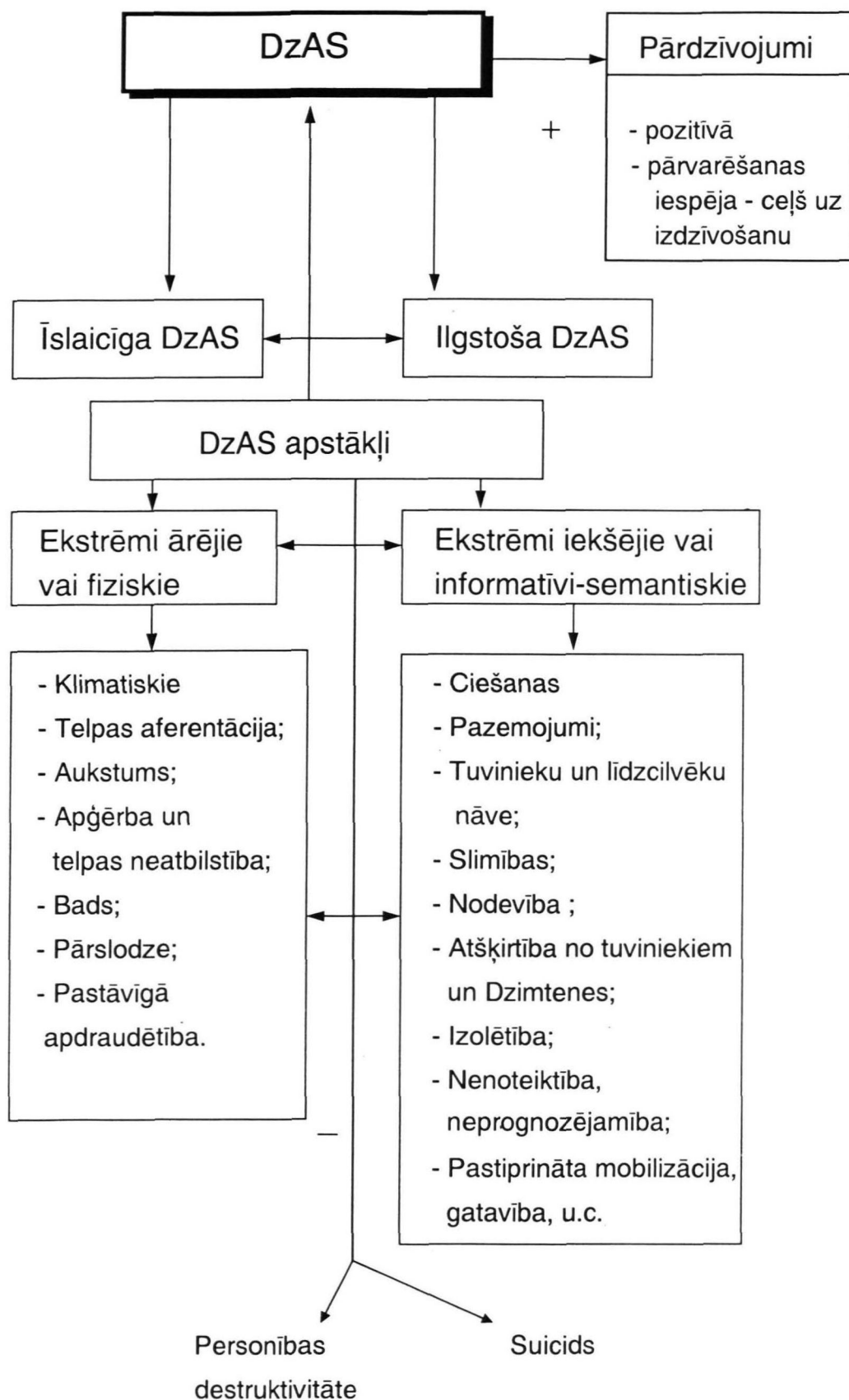
DzAS vispirmām kārtām jāizprot kā galēja un neiespējama situācija, t.i. tāda situācija, kurā subjekts ir pakļauts ārējiem dzīvību apdraudošiem faktoriem - apkārtējās vides ekstrēmajiem faktoriem (skat. 2. shēmu).

Termins "apkārtējās vides ekstrēmie faktori" zinātniskajā literatūrā tika pieņemts II pasaules kara laikā, kā dabiski centieni zinātniskajā medicīnā izdalīt kara laika sevišķi graužošu faktoru kategorijas, kas, iedarbojoties uz organismu, izsauc nervu sistēmas sasprindzinājumu un pārslodzi. Šo terminoloģiju lietoja lietišķās fizioloģijas pētījumos [107].

Ekstrēmie faktori - galējie faktori (lat. extremus). Tie ir tādi ārējie faktori, kuri atsevišķās situācijās "pārbauda" cilvēka funkcionālās, t.sk. arī psihiskās iespējas kādas darbības izpildes procesā [92, 6].

Terminu "ekstrēma iedarbība" var lietot tikai kā ekstrēmu stāvokli izraisīšu, taču tas tiek mazāk lietots un daudzos gadījumos ir adekvāts terminam "stress".

Termina "ekstrēms stāvoklis" izpratne pieņem kādu psiholoģisku un fizioloģisku adaptācijas pārveidojuma galēju līmeni. Cilvēka apbrīnojami neierobežotās adaptācijas spējas apgrūtina šī galējā sliekšņa nosacītību t.i. robežu (zonas) noteikšanu. Protams, "galējs" izslēdz indivīda organisma eksistences robežu, t.i. nāvi. Bet līdz šim "galējam", organisma destrūkcijas momentam pastāv virkne adaptējošu stāvokļu. Šajos stāvokļos kā "galējs" vēl

2. Shēma. DzAS apstākļu raksturojums

tiek izcelts funkcionālais galējais stāvoklis no normas līdz slimībai un no slimības līdz nāvei. [107, 50]

"Ekstrēmajos apstākļos" iekļaujama ārkārtēji spēcīga ārējās vides ietekme uz fiziskiem, fizikāli-ķīmiskiem, sociāli-psiholoģiskiem procesiem. [110, 15]

Adaptācijas stratēģija atkarīga no cilvēka psiholoģiskajām īpatnībām [110, 53], piemēram, tādām kā ekstraversija vai intraversija, aplūkojot tās domāšanas, pārdzīvojuma, sensorajā un intuitīvajā aspektos. Adaptācijas stratēģija tomēr nevar tikt izstrādāta pirms adaptācijas nepieciešamības perioda, tā viņam instinktīvi piemīt, bet vairumā gadījumu cilvēks to nevar izplānot.

Mūsu pieejai tuva ir koncepcija, kurā izdalīti divi pamattipi nosacījumiem, kas veido ekstrēmu situāciju: fiziskie un informatīvi-semanticie. [85, 627]

H.Seljē atzīmējot, ka dažādi faktori var izraisīt vienādas stresa izpausmes formas, un analizējot dažādu stresoru nespecifisko iedarbību, secina, ka stresa attīstību ietekmē dažādu stresoru sistemātiska iedarbība. Stresa kategoriju var pielīdzināt pluorokauzālajam (daudzu cēloņu) sindromam. [134, 80]

Pluorokauzālais stāvoklis ir nemainīgs līdz tam brīdim, kad sāk darboties visu faktoru kopums.

DzAS raksturojama ar *galēju "neiespējamību" un ekstrēmo stāvokli*. Neiespējamība sākas ar to, ka kāda dzīvi nodrošinošas vajadzības apmierināšana ir paralizēta sakarā ar subjekta aktivitātes neiespējamību (H.Hekhauzens) tikt galā ar ārējiem un iekšējiem dzīves veida nosacījumiem; neiespējamību realizēt savas iekšējās nepieciešamības (motīvus, centienus, vērtības u.c.). To vispārinātā veidā var raksturot kā situāciju, kas rada cilvēka tālākās dzīves jēgas deficītu.

DzAS raksturīgs stāvoklis, kad subjektīvi kļūst neiespējami iziet no dotās situācijas, ne arī atrast tai piemērotu atrisinājumu, "kā rezultātā apziņa kapitulē neatrisināmā uzdevuma priekšā". [127, 169] Šie ārējie un iekšējie nosacījumi (aktivitātes, motīvi, vērtības) ir specifiska dzīves nepieciešamība un galvenie kritēriji, kas varētu raksturot dzīvības apdraudošās - ekstrēmās situācijas.

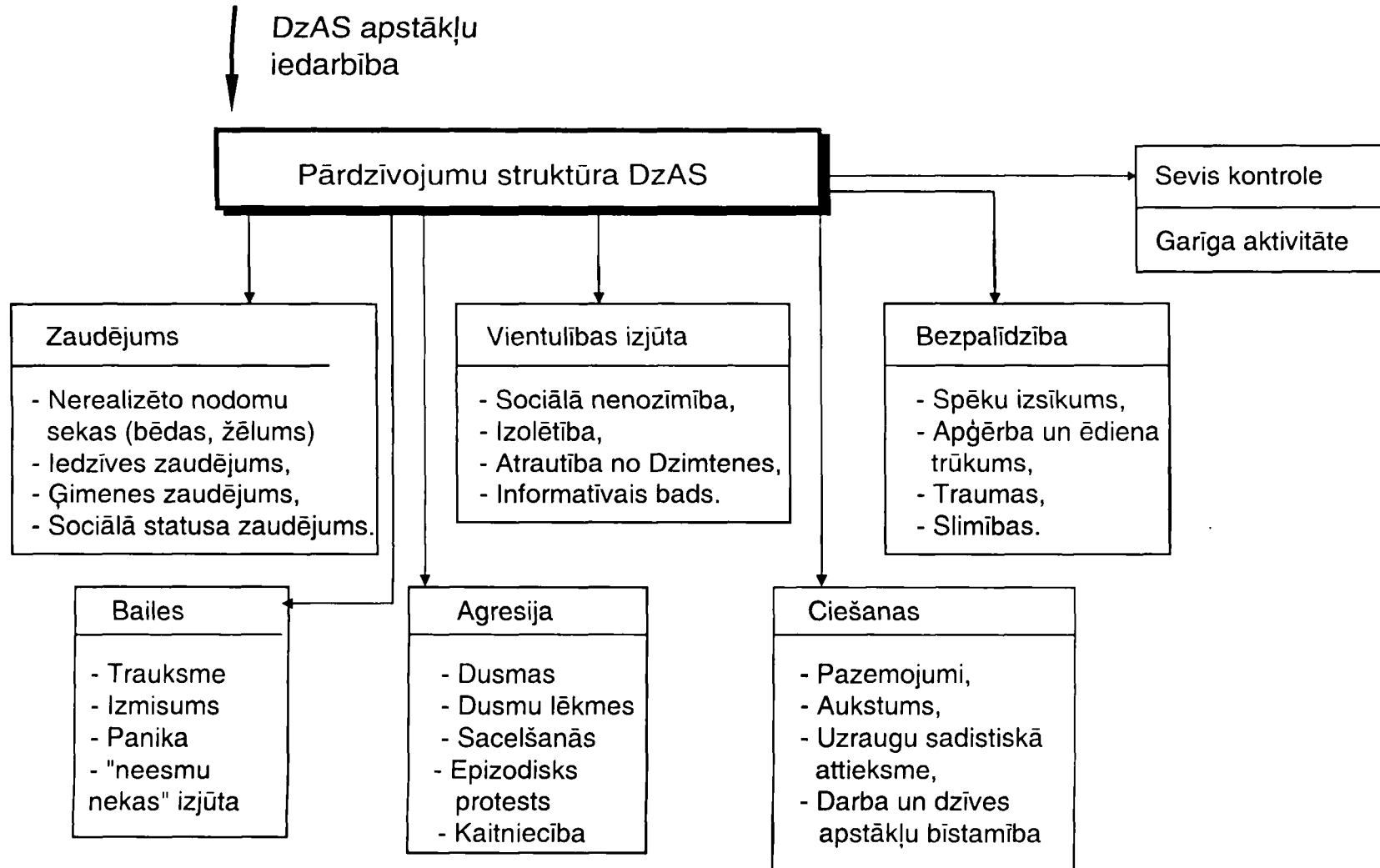
Neskatoties uz plašo pētījumu apjomu, DzAS būtības teorētiskais izskaidrojums ir nepietiekams. Autori, tās raksturodami, lielākoties uzskaita konkrētas notikumu virknes, kuru rezultātā rodas stresa vai krīzes situācijas, vai arī raksturojot tās kā "garīgā līdzsvara zudumu" (psihiskā, dvēseliskā). [152; 127; 16]

Teorētiski dziļāk ir analizētas emociju determinantes ciešanu situācijās, ko arī varētu attiecināt uz DzAS. [101; 52; 53]

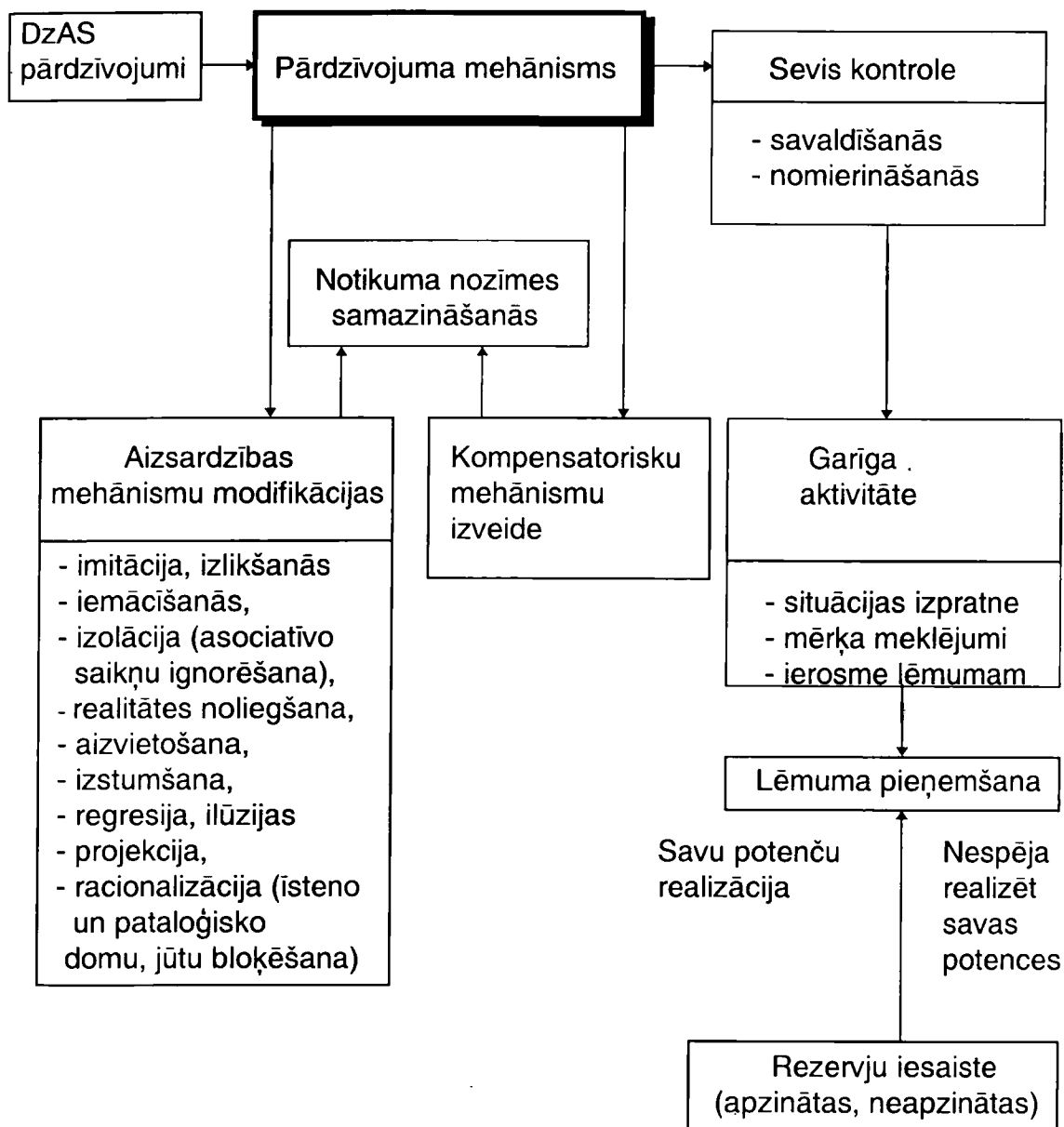
Politiski ieslodzīto cilvēku DzAS problēma un tās vides kritisko faktoru ietekme jāpēta detalizēti aplūkojot DzAS iezīmes, īpatnības - dažādas pēc laika un satura, bet līdzīgas pēc psiholoģiskas struktūras.

DzAS izsūtījumā un ieslodzījumā ir ***ilgstoša un ar pastāvīgu bīstamību pastiprinošiem faktoriem***. Ilgstošas DzAS piemērs ir viss atrašanās laiks GULAGa nāves nometnēs, kurām katrā konkrētā gadījumā ir savas atšķirīgas iezīmes un īpatnības, sarežģījumi kognitīvajā, emocionālajā, uzvedības, saskarsmes un veģetatīvajā darbībā (skat. shēmas 3-4).

Grūtības šādās situācijās sekmīgāk pārvar indivīdi ar augstām morālām īpašībām, stingru pārliecību un augstu pašregulāciju. Paškontrole paaugstinās, pateicoties uzņēmībai, drosmei, vīrišķībai un citām īpašībām, tomēr svarīgi, lai iepriekš būtu iegūta kāda praktiskas darbības vai dzīves pieredze, kā arī līdzcilvēku atbalsts vai tuvums.

3. Shēma. Emocionālās spriedzes pamatpārdzīvojumu struktūra DzAS apstākļos

4. Shēma. Pārdzīvojuma mehānisms DzAS apstākļos.

DzAS ir sarežģīta, grūta un bīstama situācija, kas personību nostāda neizbēgamas dilemmas priekšā - sakāve, psiholoģiska kapitulācija vai uzvara. DzAS izpēte var palīdzēt atklāt un novērtēt personības galvenās īpašības un īpatnības. Uzvedība šādās situācijās atklāj ne tikai individuālas, bet arī sociāli-politiskas īpašības, cilvēka pasaules uzskatu, tikumisko pārliecību un izpratni par to, vai viņš spēj adaptēties.

Bīstamību pastiprinošs faktors ir nemitīgā cilvēka atrašanās "gatavības" stadijā, gatavība uz pēkšņu uzbrukumu, nelaimes gadījumu u.c. Piemēram, no A.L. liecības: "Barakā pat miegā bija jāuzmanās: galvas uz nārām guļošajiem vajadzēja vērst tikai pret vidus eju, tās nedrīkstēja pagriezt uz sienas pusi. Naktī, jebkurā brīdī varēja sākties "šmona", t.i. apzagšana, izrēķināšanās vai nogalināšana. "Blatnie" * cilvēkus "nospēlēja" uz kārtīm - nevajadzēja pat personīgu ieganstu, lai sagaidītu iebrukumu barakā. Pēc tam tika pielietoti cirvis vai sitamie. Tā kā galvas atradās pret izeju, izrēķināšanās bija vienkārša".

DzAS bīstamību pastiprinošie faktori prasa no cilvēka gatavību ekstrēmām darbībām, kā redzams no piemēra, pat miega stāvoklī. Šādas situācijas darbība var risināties ļoti stingrā laika deficītā ar maksimālu psiholoģisku slodzi, ar gatavību tūlītējām darbībām vai nepieciešamību nogaidīt. Šādām situācijām raksturīgs to rašanās ātrums, **negaidītība**, bīstamība un atsevišķu tās momentu **pirmreizīgums**, nepieciešamība operatīvi uztvert un analizēt stāvokli, pieņemt lēmumu pie nepietiekamas vai pretrunīgas informācijas. Praktiski šādas situācijas saistītas ar intensīvu domāšanu, elastīgu iepriekšējās pieredzes pielietošanu, uzmanības pārorientēšanu no vienas nostādnes uz otru.

Cilvēkam bieži jāuzņemas atbildība un jāvada ātri norisoši procesi laika deficīta apstākļos, kas noved pie lielām psiholoģiskām pārslodzēm un izraisa

---

* Blatnie - kriminālie elementi, kas sodīti par slepkavībām un vardarbību.

paaugstinātas prasības viņa potenciālajām psiholoģiskajām iespējām. Kā sekas var būt "galējie" lēmumi.

Šādu neatgriezenisku variantu apskatījis arī pārdzīvojumu psiholoģijas teorijas veidotājs F.Vasiļuks. Viņš uzskata, ka pastāv situācijas, piemēram, tuva cilvēka zaudējums, kuras nevar atrisināt ne ar praktiskām darbībām, ne ar to atspoguļošanu. Praktiskās darbības ir bezcerīgas, tāpēc, ka nekāda ārējā pārveidošana nespēj izmainīt situāciju: tā ir neatgriezeniska. Šīs ir situācijas, kad nav iespējams realizēt arī savas tieksmes, motīvus, vērtības - visu to, kas izriet no dzīves iekšējas nepieciešamības.

Tādējādi DzAS, sākot no to salīdzinoši vienkāršākām līdz smagākajām formām (no stresa, frustrācijas un konflikta līdz krīzei) prasa no cilvēka atšķirīgu iekšēju darbību. Dažāda veida stresa reakcijas bieži parādās personības iekšējo resursu galējas aktivācijas veidā, kurās ir mēģinājumi atrast savu dzīves nodomu realizācijas iespējas.

Ļoti smagas dzīves situācijas var likt pārvērtēt cilvēkam viņa vērtību gradāciju, vienlaicīgi rekonstruējot viņa ES struktūru. Cilvēka dzīve pamatā nav nekas cits kā pastāvīga kritisko apstākļu pārvarēšana, tāpēc ir bezgala daudz piemēru tam "*ko cilvēks dara, kad izdarīt neko vairs nevar, kad viņš nonāk situācijā, kurā nav iespējams realizēt savas vajadzības, nostādnes, vērtības*". [9, 5]

Stresa koncepcija ir atstājusi ārkārtīgi lielu ietekmi uz dažādām zinātnēm, kas pēti Cilvēku. Šī zinātniskā koncepcija ir izveidojusies uz ievērojamā Kanādas zinātnieka Hansa Seljē patafizioloģisko pētījumu bāzes un tika izvērsta medicīnas, psiholoģijas, socioloģijas, etnogrāfijas u.c. zinātņu pētījumos.

Stress ir organisma nespecifiska atbilde uz kaitīgu aģentu iedarbību, kas atklājas vispārējā adaptācijas sindromā [134]. Amerikāņu psihologs R.Lazarus, runājot par psiholoģisko stresu, uzsver, ka bez fizioloģiskajām

stereotipizētām stresa reakcijām jāiekļauj nosacītais bīstamības novērtējums un aizsardzības mehānisms [115, 118-209].

Šis jēdziens ir tik ietilpīgs, ka daudzi uzskata par stresu visu, kas notiek ar cilvēku, ieskaitot miegu. G.Seljē piemetina, ka "pat pilnīgi atbrīvojies - guļošs cilvēks - nav izslēgts no stresa" un vēl turpinot šī autora tālāko domu, ka stresa reakcija piemīt visam dzīvajam, arī augiem, tad stresa kategorijas papildinās ar jaunu jēdzienu virkni: "mikrostress", "makrostress", "labs stress", "slikts stress", un saistībā ar sava svarīguma izteiksmi kļūst par veselas kosmoloģiskas sistēmas centru, dzīves apliecinātāju un vadošo stimulu attīstītāju, kā arī par cilvēka vispusējās darbības pamatu. [9, 317]

Stresa psiholoģijas pētnieki J.Averils un S.Selss konkrēti par stresa situācijas būtību uzskata situācijas kontroles zudumu [107, 286], citi autori - fizisko spēku līdzsvara zudumu [137, 142].

P.Fress piedāvā stresu nosaukt par emociogēnu situāciju īpašu veidu, un šo terminu lietojot tikai situācijās, kuras atkārtojas vai ir hroniskas, un kurās izpaužas adaptācijas traucējumi [144, 145]. Tāpat tiek akcentēta kategorija - psihiskais stress, ar to saprotot tādu stāvokli, kurā atrodoties rodas personības pašaktualizēšanās traucējumi [85, 304].

Lielākoties stresam veltītajos darbos uzsvērtas galvenās stresa psiholoģijas definīcijas (determinantes). Tās ir: situācijas specifiskums, bīstamība [115, 214], situācijas, kuras traucē adaptācijai [144, 111-195], kuras nav kontrolējamas [4, 286-303], vai traucē pašaktualizēšanos [132, 95-112], ko rada specifiski stresa apstākļi [37, 27].

Ekstrēmās situācijas iedalās īslaicīgajās, kad aktivizējas reaģēšanas "virspusējās" programmas, kuras cilvēkam vienmēr ir "gatavības" stadijā, un ilgstošajās, kuras prasa cilvēka funkcionālo sistēmu adaptīvu pārbūvi, dažkārt subjektīvi nepieņemamu un nelabvēlīgu viņa veselībai.

Īslaicīgu, stipru ekstrēmu ietekmju rezultātā parādās dažādi stresa simptomi. Īslaicīgais stress it kā vispusīgi atspoguļo ilgstoša stresa sākumu.

Stresoru ietekmes dēļ, kas izraisa ilgstošu stresu, tiek mobilizētas "dziļākās" adaptīvās rezerves.

Ja "virspusējās" rezerves nav pietiekamas, lai izturētu ekstrēmās vides prasības, bet "dziļāko" adaptīvo rezervju mobilizācijas temps ir nepietiekams, tad būtne var aiziet bojā, pilnībā neizlietojusi "dziļākās" adaptīvās rezerves.

Pēdējos gados ļoti plaši un pamatīgi izpētīta stresa attīstības pirmā stadija - adaptīvo rezervju mobilizācijas stadija (uztraukums), kuras laikā beidzas jaunās "funkcionālās sistēmas" veidošanās, kas ir adekvāta jaunām ekstrēmām vides prasībām.

Pētījumu par stresa otro un trešo stadiju, t.i. noturīgu adaptīvo rezervju izlietošanu un to izsīkšanu, ir samērā maz, jo tie ir saistīti ar naturālās vides un to salīdzinošo datu neviendabīgiem rādītājiem.

Darbā ir akcentēta uzmanība uz to, ka ekstrēmie apstākļi, kas bijuši ieslodzītajiem un izsūtītajiem, ir atstājuši ne tikai stresa simptomātikas izteiksmi, t.i. nelabvēlīgu ietekmi, bet *šie apstākļi ir aktivizējuši cilvēkā arī tādas potenciālas spējas*, kuras viņi ir apjautuši gan atrodoties GULAGa nometnēs, gan atgriežoties Dzimtenē.

H.Seljē pieeja un izpratne par virkni patafizioloģisko fenomenu būtību un to terapeitisko rekomendāciju efektivitāti ir ierosinājusi daudzus zinātniekus "piemērot" stresa koncepciju cilvēka psihisko reakciju izpētē, tiem atrodoties kritiskos apstākļos.

Par nespecifisko meklējumu efektivitāti psihiskajās izpausmēs, bet varbūt arī par cerību ar stresa koncepcijas palīdzību apvienot zināšanas par psiholoģiskajiem procesiem, saistot tos ar fizioloģisko mehānismu rādītājiem, liecina psihologu gandrīz masveidīga pievēršanās stresa pētījumiem [4, 26, 37; 45, 46].

Sindroma psihiskajām izpausmēm sākotnēji tika piedāvāts nosaukums "emocionālais stress" [9; 33]. Šajā terminā ietilpina arī emocionālās psihiskās reakcijas, kuras rodas savstarpējās psiholoģiskās darbībās, emocionāli-

psiholoģiskos simptomos, afektīvās reakcijas stresa laikā, to fizioloģisko mehānismu, un izmaiņas, kas ir to pamatā.

Stresa koncepcija, kas atsedz organisma adaptīvo reakciju, ir piesaistījusi to zinātnieku uzmanību, kas novērojuši cilvēka darbību ekstrēmās situācijās. Aizraujoties tikai ar nelabvēlīgajām stresa izpausmēm uz organismu, zinātnieki ar šo terminu apzīmēja tādas adaptācijas emocionālās reakcijas, kuras organismam radījušas nelabvēlīgas fizioloģiskas un psiholoģiskas izmaiņas. Tādējādi ar emocionālo stresu saprotot afektīvos pārdzīvojumus, kas to pavada un rada nelabvēlīgas izmaiņas cilvēka organismā. Kad bija uzkrājusies informācija par virkni fizioloģiskām un psiholoģiskām reakcijām, kas bija līdzīgas gan pozitīvu, gan negatīvu emocionālu pārdzīvojumu situācijās, "emocionālo stresu" sāka izprast kā tā radītās plašākas psihiskās izmaiņas, kuras pavada izteikti nespecifiski stresa bioķīmiskie, elektrofizioloģiskie un citi korelati.

Jāatzīmē H.Seljē pārlicība, ka "... pilnīga atbrīvošanās no stresa nozīmē nāvi", līdz ar to pasvītrojot, ka nespecifiska bioloģiskas sistēmas adaptējoša aktivitāte cilvēkam (dzīvai būtnei) piemīt vienmēr, ne tikai situācijās, kurās ir sasniegts kāds kritisks bīstamības līmenis saistījumā ar apkārtējo vidi.

Stress, kā dzīves aktivitātes elements, kā nespecifisks adaptācijas process palīdz pārvarēt ne tikai izteikto bīstamību, bet arī apkopot spēkus katram turpmākam dzīves attīstības solim. Šī H.Seljē piezīme darbā nav nejauša. Tā saistīta ar bioloģisko sistēmu adaptācijas nespecifisko iezīmju meklējumiem, kuri fragmentāri atspoguļo kādu adaptīvu aktivitāti, kādā reģionā tādējādi sadalot biosistēmu kā veselumu. Līdz ar to terminoloģiski izdalot sekojošus stresa veidus: fizioloģisko un emocionālo, fizioloģisko un patoloģisko, emocionālo un fizisko u.c.

Termins "stress" ir sastopams mūsdienu zinātniskajā literatūrā, lai apzīmētu sekojošas parādības:

- spēcīga, nelabvēlīga, organismu ietekmējoša iedarbība,
- organisma stipri nelabvēlīga fizioloģiska un psiholoģiska reakcija uz stresora iedarbību,
- stipras, kā nelabvēlīgas, tā arī labvēlīgas organisma reakcijas uz tām,
- nespecifiski organisma fizioloģisko un psiholoģisko reakciju elementi ekstrēmās iedarbībās, kas izraisījušas intensīvu adaptācijas aktivitāti,
- nespecifiskas iezīmes organisma fizioloģiskajā un psiholoģiskajā mijiedarbībā, kas radušās pie dažādām organisma reakcijām.

Adaptācijas aktivitātes intensitāte ir atkarīga no iedarbības faktora jeb šķēršļu un barjeru iespaida uz organismu.

Šķēršļi indivīda ceļā uz mērķi var būt fiziski (ieslodzījums), bioloģiski (slimības), psiholoģiski (bailes, intelektuāla nepietiekamība), sociāli (normas, noteikumi, aizspriedumi).

Tāpat barjeras var iedalīt kā iekšējās, tā ārējās. Iekšējās barjeras ir tās, kuras traucē mērķa sasniegšanu, ārējās - kuras neļauj izkļūt no situācijas.

K.Levins, analizējot ārējās barjeras, tās iedala fiziski-lietišķajās, socioloģiskajās un ideoloģiskajās. Atšķirības nosaka frustrējošās vai apgrūtinātās situācijas īpatnības [39].

Literatūrā sastopam apgalvojumus, ka cilvēks, būdams frustrācijas situācijā "izjūt nemieru un sasprindzinātību" [26], vienaldzības izjūtas, apātiju un interešu zudumu [55], vainas apziņu un trauksmi, dusmas un naidīgumu, skaudību un greizsirdību.

Pašas šīs emocijas neizskaidro jautājuma būtību, bet atsedz informācijas avotu uzvedības sekām vai frustrējošai uzvedībai.

Varbūt varētu izskaidrot uzvedības īpatnības ar frustrējošas un apgrūtinātās situācijas atšķirībām.

Parasti izdala sekojošus frustrējošas uzvedības veidus:

- kustību uzbudinājumu - bezmērķīgas un nesakārtotas reakcijas;
- apātiju;
- agresija un destrukcija;
- stereotipija - tendence akli atkārtotībai fiksētā uzvedībā;
- regresija, kuru saprot kā "uzvedības primitizāciju" vai uzvedības "izpildījuma kvalitātes kritumu" [55].

Amerikāņu psihoanalītiķis N.Meiers šādu uzvedības veidu raksturo arī kā *"uzvedība bez mērķa"*. [103] Pamatojot, ka *frustrējoša cilvēka uzvedība zaudē mērķa orientāciju*, un *"... frustrējošas situācijas nepieciešams nosacījums ir orientācijas zudums uz izejošo, frustrējošo mērķi"* [41, 370-371].

Šo pozīciju papildinot, E.Fromms uzskata, ka frustrējoša uzvedība, piemēram, agresija ir mēģinājums, kaut arī bieži nelietderīgs, sasniegt frustrējošo mērķi [20], vai arī agresija frustrējošā situācijā tiek uzskatīta par "katastrofālu", taču piekrīt, ka frustrējoša uzvedība ne vienmēr saistīta ar mērķa zudumu. Iekšēji cilvēkā var būt arī kāda cita mērķa izvēle, jauna tieksme, motivācija, piemēram - kā vairāk ievainot pretinieku kā frustrējošas situācijas izraisītāju vai arī nespēja saviem centieniem rast eksistenciālu jēgu (eksistenciālā frustrācija). Svarīgi ir tas, ka šī nodoma sasniegšana ir zaudējusi sākotnējā mērķa motivāciju (R.Singers, A.Bandura). Sadursmes saturs un divu pušu konfrontācija nosaka konflikta situācijas īpatnības.

Psihodinamiskās koncepcijas pārstāvji uzskata, ka konflikts ir vienlaicīgi divu vai vairāku motīvu (rosinātāju) aktualizācija [27].

Biheivioristiski orientēti pētnieki apstiprina, ka par konfliktu var runāt tikai tad, kad iespējami alternatīvi situācijas risinājumi [73, 80].

Kognitīvās psiholoģijas viedoklis - konfliktā saduras idejas, vēlēšanās, mērķi un vērtības - īsāk sakot, apziņas fenomenus [140, 11, 16, 17].

Šīs trīs paradigmas konflikta risinājumā atsevišķiem autoriem saplūst kompromisa "sintagmatiskajās konstrukcijās" [76], aiz kurām tiek analizētas tādas fundamentālas psiholoģiskās kategorijas kā motīvs, darbība un emocijas [76], un kuras ideālā gadījumā organiski saliedējas katrā konkrētā teorētiskā konstrukcijā.

Nav mazsvarīgs jautājums arī par konflikta situācijā iesaistīto pušu īpatnībām. Šinī gadījumā runa ir par pretstāvēšanas intensitāti (stāvēt pretim) konfliktējošam spēkam. Pie tam tiek uzskatīts, ka šo spēku samērs parasti ir aptuveni vienlīdzīgs [100; 102; 47].

Kritisko situāciju pārvarēšanas procesu F.Vasiļuks nosauc par pārdzīvojumu, papildinot šo terminu ar jaunu izpratni. Pārdzīvojums tiek saistīts ar kontemplāciju un emocijām, kas atspoguļo apziņā subjektīvu attieksmi pret tā izraisošo faktoru.

F.Vasiļuks, pamatojoties uz A.Ļeontjeva koncepciju [117], veica pamatīgu šī jautājuma teorētisko izpēti. Raksturojot cilvēka iekšējo darbību kritisko situāciju pārvarēšanā (pārdzīvojumu), tika piedāvāti divi priekšlikumi: personības intelektuālā attīstība un tās attieksme pret apkārtējo vidi. Redzot pārdzīvojuma būtiskas atšķirības šajās aktivitātēs: pret pašu kritisko notikumu, no vienas puses, un pret šī notikuma skartās dzīves nepieciešamības, no otras puses, F.Vasiļuks izdalīja četrus pārdzīvojuma tipus:

Hedonistiskais pārdzīvojums - ignorē notikušo faktu, iekšēji izkropļojot un noliedzot to ("nekas traks nav noticis"), formējot un uzturot ilūziju par dzīves satura saglabāšanos, neraugoties uz esošajiem traucējumiem.

Reālistiskais pārdzīvojums - pakļaujas realitātes principam. Tā mehānisma galvenās sviras ir pacietība un reālistiska notikuma pieņemšana, pielāgojot savas vajadzības un intereses jaunajai dzīves jēgai. Pie tam neatgriezeniski tiek izsvītrots dzīves saturs, kas kļuvis neiespējams. Cilvēkam ir pagātne, bet tā neveido vēsturi.

Vērtību pārdzīvojums - pilnībā atzīst kritiskās situācijas esamību, kas apdraudējusi (un ievainojusi) dzīves jēgu, taču pasīvi nepieņem dzīves likteņa triecienus. Neiespējamās dzīves attiecības nesaglabājas apziņā nemainīgā veidā, vai arī netiek izstumtas pilnībā, kā iepriekšminētajos pārdzīvojuma veidos. Šajā pārdzīvojuma veidā raksturīgs jauna dzīves satura piepildījums sakarā ar iepriekšējā zudumu. Orientēšanās uz sevis iepazīšanas un iedziļināšanos sevī vērtību pārdzīvojumā var iegūt jaunu vērtību nozīmi dzīvē.

Šis spējas slēpjas tajā apstākļi, lai "aptvertu dzīvi tās daudzveidībā un iepazītu to, kas tajā patiesi nozīmīgs... ir kaut kas bezgalīgi pārāks par jebkuru izskolotību... tā ir dārga un reta īpašība - gudrība" [131, 632]. Tieši dzīves gudrība vērtību orientāciju maiņu pārdzīvojuma procesā ļauj cilvēkam saglabāt uzticību tā pieņemtajām dzīves vērtībām, neskatoties uz acimredzamo šādas pozīcijas absurdumu un bezcerību.

Vērtību pārdzīvojums ir salīdzināms ar tikumīgu uzvedību, kuras pamatā ir savu morālo principu ievērošana, nevis apstākļu nosacījumi, lai arī cik nozīmīgi tie neliktos.

Radošais pārdzīvojums - nobriedušas, izveidojušās, ar gribasspēku apveltītas personības pārdzīvojumi. Tā kā šādai personai piemīt spēcīgas gribas uzvedības pieredze, tad ekstrēmās situācijās tā saglabā spēju apzināti un koncentrēti meklēt izeju no kritiskā stāvokļa.

Pārdzīvojuma krīzes rezultāts var būt divējāds. Tas izpaužas vai nu kā krīzes rezultātā pārtrauktās dzīves atjaunošana, tās atdzimšana, vai arī tās pārtapšana principiāli jaunā dzīvē. Jebkurā gadījumā tā ir personīgas, obligāti darbīgas, bet ne novērojošas dzīves veidošana, tā ir dzīves ceļa pašizveidošana jeb radišana.

Tieši tāda veida pārdzīvojumi spēj no iekšienes "uzspridzināt" neiespējamības situāciju un pretnostatīt tai šķietami absurdas darbības, kuras dotajā situācijā izrādās visatbilstošākās.

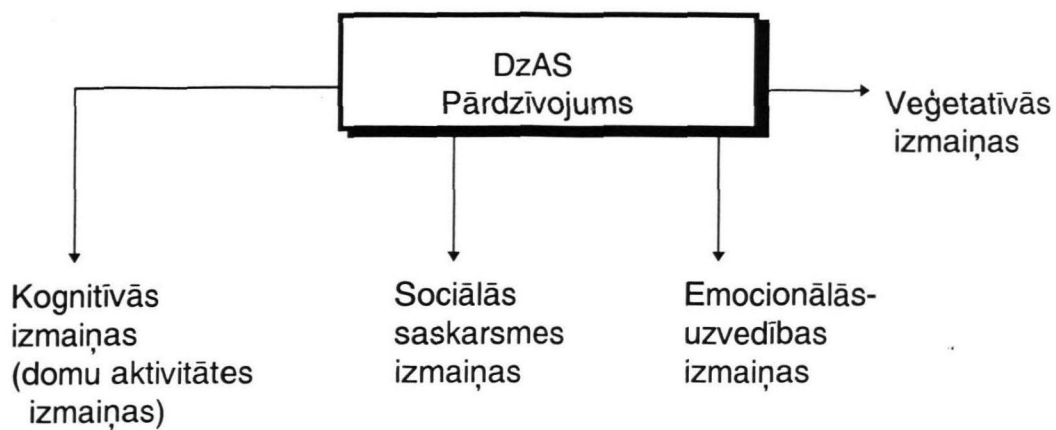
DzAS vai ekstrēmo situāciju pārvarēšanas reālais process visbiežāk ietver vairākus pārdzīvojuma tipus, kuru darbība parādās kompleksi vai arī secīgi viens otru nomainot (skat. 5. shēmu). Izejot no tā, kāds pārdzīvojuma tips ir dominējošais, atkarīga personības saglabāšanās pakāpe pēc izkļūšanas no kritiskiem apstākļiem. Ja dominantais ir bijis hedonistiskais jeb apmierinājuma princips, tad pārdzīvojums pat veiksmes gadījumā var novest pie personības regresa; realitātes princips labākajā gadījumā attur no degradācijas. *Tikai vērtību un radošajam principiēm* piemīt spējas pārvērst *potenciāli brūkošās dzīves* notikumus garīgās izpausmes un personības *pilnveidošanās iespējās*.

Pārdzīvojums tiek apskatīts kā iekšējs, intelektuāls gribas akts, darbība, kuras rezultātā tiktu iedarbinātas "jēgas ražotnes" sviras ekstrēmā situācijā un cilvēks atgūtu savu garīgo līdzsvaru. Pārdzīvojums tā galēji abstraktā izpratnē - tā ir cīņa pret neiespējamību dzīvot, tā ir cīņa pret nāvi iekšpus dzīves.

Skaidrs, ka ekstrēmo situāciju pārdzīvojuma veidi nenoliedzami saistīti ar cilvēka vecumu.

Bērnība - vecums, kad "pietrūkst pieredzes un ir informācijas deficīts". Tāpēc ekstrēmo situāciju pieredze šajā vecumā biežāk veidojas no tādiem priekšstatiem kā "mana ģimene, mani vecāki ir vainīgi manās neveiksmēs", "man nav bijusi bērnība", "es to nevienam nepiedošu". Fizisku un garīgu briedumu nerasniegušam vecumam ciešanu un pārestību nasta ir bijusi pārāk smaga, lai visu notikušo traģēdiju saistītu vienotā priekšstatā un tajā saskatītu radošo iespēju pārdzīvojumu iespēju.

Izsūtījumā nonākušiem cilvēkiem pašiem vajadzēja pārvarēt krīzes situācijas, ko izraisīja apkārtējo cilvēku attieksme. Arī viņu bērniem veidojās nepareizi priekšstati.

5. Shēma. DzAS pārdzīvojumu nesošās izmaiņas

Dzīves pieredzē cilvēka patība (būtība) iemanto spēcīgu vairogu pret bēdām, apvainojumu, sitieniem, atbrīvojas no patmīlības, egoisma; "redzīgākas kļūst dvēseles acis", kas krīzes situācijā spēj ienest skaidrību, izturību, neatlaidību un dzīves mīlestību.

Personības psiholoģiskā pārbūve - kompleksa psiholoģiska darbība cilvēka dzīves ceļa pārvērtēšanai.

Jo mazāk cilvēkam ir informācijas par viņam aktuālo jautājumu, jo lielāka ir varbūtība, ka ierobežota laika apstākļos, kas nepieciešami viņa lēmuma pieņemšanai, var sākties cilvēka adaptācijas stāvokļa traucējumi un parādās psihiskas atkāpes.

Nepieciešamās informācijas iztrūkuma iemeslu vai vajadzības to izmantot pamatā var būt gan bioloģiski, gan sociāli-psiholoģiski faktori. To ietekmē visi funkcionālie posmi, kas nodrošina informācijas apstrādi - meklējumus, uztveri, analīzi, sintēzi, uzkrāšanos, izmantošanu - var tikt sagrauti, funkcionāli izkropļoti vai atslābināti.

Cilvēka pretnostādnes spējas spriedzi veidojošiem apstākļiem nosauktas par psihiskās adaptācijas barjeru. Tās ietver cilvēka potenciālās iespējas īstenot adekvātu un mērķtiecīgu psihisko darbību.

Psihiskās adaptācijas barjera ir dinamiska. Mainoties dzīves apstākļiem, tās līmenis *pastāvīgi svārstās un sevišķi grūtos apstākļos tuvojas individuālajam kritiskajam lielumam.*

Izdzīvošanas nolūkā cilvēks izmanto visas iespējamās rezerves un var izpildīt vissarežģītāko darbību, pat pirmo un vienīgo reizi savā mūžā paredzot un kontrolējot savu rīcību un neizjūtot satraukumu, bailes un svārstīšanos, kas traucē adekvātai rīcībai.

Psihiskās adaptācijas barjeras pārvarēšanas galvenā sastāvdaļa ir mentālā darbība, jeb domāšanas procesa efektivitāte. Domāšanas procesa nepieciešamie nosacījumi:

- paša uzdevuma pieņemšanas fakts, saistot to ar agrāk akceptētiem motīviem un nostādnēm;
- uzdevuma risināšanas procesu raksturo sarežģīta operatīvu un personisku jēdzienu dinamika; pēdējais pie tam ne vienmēr atspoguļojas runā, simbolos vai tēlos;
- uzdevuma izpildes saistība ar papildus jaunu motīvu un vajadzību parādīšanos;
- uzdevuma izpildes gaitā cilvēks uzstāda sev jaunus, agrāk nepieņemtus starpposmu mērķus;
- uzdevuma risinājuma gaitā papildus parādās emocionāli novērtējumi, kuri veidojas uzdevuma izpildes gaitā un var bieži mainīties.

Cilvēka domāšanas process ir produktīvs un tā pamatā ir daudzveidīgi neuro-psihiskie mehānismi.

Radošajā domāšanā cilvēkam nākas pieņemt jaunu skatījumu uz lietām ar dažādām jaunām idejām, kuru rašanās nav šabloniskās domāšanas rezultāts.

Radošā domāšana ir nešabloniskas domāšanas paveids, kura tiek saistīta ar pārveidošanas funkcijām.

"Radišana ir garīga darbība, kuras rezultātā izveidojas oriģinālas vērtības, atklājas jauni, agrāk nezināmi fakti, īpašības, materiālās pasaules un garīgās kultūras likumsakarības" [138, 193].

Taču doma nav pēdējā instance. Pati doma rodas ne no citas domas, bet no mūsu apziņas motivējošās sfēras, kura aptver mūsu tieksmes un vajadzības, mūsu intereses un vēlmes, mūsu afektus un emocijas. Aiz domas stāv afektīvā un gribas tendences. Tikai tā var atbildēt uz pēdējo "kāpēc" domāšanas analīzē.

Veicot cilvēka uzvedības sistemātisko analīzi, psihologi [43; 111; 115] nonākuši pie secinājuma, ka ļaudis tiecas pēc četriem galveniem ideāliem,

kuri pilnībā nav sasniedzami, taču veicina progresu un sniedz apmierinājumu virzišanās procesā uz šiem mērķiem. Tie ir:

- pārpilnība (pilnīga bioloģisko vajadzību apmierināšana);
- labestība (sociālā taisnīguma vajadzība);
- patiesība (izzinošā vajadzība);
- skaistums (estētiskā vajadzība).

Šo ideālu (mērķu) apguve un izpratne, veidojas no universālās cilvēciskās vajadzības *būt aktīvam, izmantot visas organisma funkcionālās sistēmas* (Š.Chatišvili) [156], lai apliecinātu sevi idejā par "apkārtējās pasaules apgūšanu" (V.Vernadskis) [84], kura ietver:

- 1) fizisko apdzīvošanu (vieta ģeosfērā);
- 2) nepieciešamību ieņemt noteiktu pozīciju citu dzīvu būtņu starpā (vieta biosfērā, kura cilvēka līmenī kļūst par vietu sociosfērā);
- 3) intelektuālā pasaules apgūšana, pieņemot jau esošās kultūras vērtības un izzinot iepriekšējām paaudzēm nezināmo (vieta noosfērā).

Atzīstot bada varu ne tikai pār ķermeni, bet arī pār cilvēku dvēselēm, krievu rakstnieks F.Dostojevskis noliedz vajadzību otrvietīgumu, cilvēka divu citu bazālo ierosmju atvasinājumu no dabīgās prasības pēc maizes. Un pirmā no šīm ierosmēm - *atklāsmes vajadzība*, "tā kā cilvēka esamības noslēpums nav tikai tajā apstākļi, lai dzīvotu, bet gan tajā - *kāpēc dzīvot*". Cilvēkam nepieciešama ideālu kopība, kurā izpaužas "vajadzība pēc vispasaules apzināšanās", taču tikai mokošā neapmierinātībā psihiskās aktivitātes procesā, uzveļot sev "drausmīgo izvēles brīvības nastu", cilvēks var atbildēt sev uz jautājumu - *kāpēc dzīvot*.

Apkopojot atspoguļoto - nepatiesi apvainoto un sodīto Latvijas pilsoņu deportācijas, nometinājumi un ieslodzīšana GULAGa nometnēs apzīmējama

kā ilgstoša Dzīvību Apdraudoša Situācija, kas ietver ekstrēmus un neiespējami smagus apstākļus cilvēka izdzīvošanai.

Pētot represēto cilvēku pārdzīvojumus, tika izanalizēts pārdzīvojumu mehānisms DzAS apstākļos. DzAS ir apstākļu kopums, kas rada smagos pārdzīvojumus, kā arī emocionālās spriedzes, kognitīvās, uzvedības un veģetatīvās izmaiņas cilvēkā. Šos apstākļus cilvēki uzņēma kā pārbaudījumu ne tikai fiziskajām, bet arī psihiskajām spējām, kas iezīmē noteiktas morāla rakstura kvalitātes: spēju nenodot, dalīties ar otru, palīdzēt otram. Cilvēki apzinājās šo morālo vērtību spēku, un tāpēc spēja pārvarēt ilgstošus DzAS apstākļus.

Ekstrēmie apstākļi iekļauj ārkārtīgi spēcīgus ārējās vides - fiziskos (aukstumu, badu, pārmērīgi smago darbu u.c.) un iekšējos - psihiskos faktoros (ciešanas, pazemojumus u.c.), kuru izpausme nosacīta ar savstarpējās saskarsmes īpatnībām DzAS.

DzAS izsūtījumā un ieslodzījumā ir ilgstoša, ar bīstamību pastiprinošiem faktoriem, kuriem ir savas atšķirīgas iezīmes un īpatnības katrā konkrētā gadījumā. DzAS ir sarežģīta, grūta un bīstama situācija, kas personību nostāda neizbēgamas dilemmas priekšā - sakāve, psiholoģiska kapitulācija vai *cīņa ar apstākļiem*, kas nosaka pārdzīvojuma saturu un būtību. DzAS izpēte palīdz atklāt un novērtēt to personību galvenās īpatnības, kuras spējušas pārvarēt ekstrēmos apstākļus. Ekstrēmo situāciju pārdzīvojumu veidi saistīti ne tikai ar cilvēka attieksmi pret apkārtējo vidi un spēju sevī rast pietiekami vitālu spēku, lai visu pārdzīvotu, t.i. rast pretnostādni totālam ļaunumam.

Cilvēka augstākā sociāli determinētā līmeņa vajadzības ir virzītas, lai tuvinātos kādam savas dzīves ideālam - apzinātam mērķim. Šī mērķa apguve un izpratne veidojas no "sevis apliecināšanas apkārtējās pasaules apgūšanā", kas veidojas dzīves pieredzē. Dzīves pieredze ietver noteiktu

pārdzīvojumu kontinuumu un izpratni, kas rodas nemitīgajā psihiskajā aktivitātē. Tāpēc būtu lietderīgi aplūkot pārdzīvojuma procesa būtību.

2. Pārdzīvojumu pieredze un vērtību veidošanās process

DzAS apstākļu pieredze nosaka smagu pārdzīvojumu nastu, kā rezultātā cilvēkam jāspēj atjaunot sevī garīgo līdzsvaru.

Šajā nodaļā tiek apskatītas pārdzīvojuma procesa psiholoģiskās pamatnostādnes, emociju psiholoģiskā analīze, smagu pārdzīvojumu seku konstatēšanas un *izvērtēšanas* process.

Pārdzīvojumam ir svarīga nozīme cilvēka apziņā, tā pārvarēšana ir cilvēka iekšēja nostādne jeb apziņas darbība. Lielu ieguldījumu pārdzīvojumu psiholoģijā ir snieguši A.Asmolovs, F.Basins, V.Frankls, Z.Freids, L.Grimaks, E.Lindemans, A.A.Ļeontjevs, A.N.Ļeontjevs, Ž.Sartrs, P.Simonovs, L.Šertoks, F.Vasiļuks, V.Zinčenko u.c., uz kuru atziņām balstāties šajā nodaļā.

Pārdzīvojuma procesu var noteikt atkarībā no tā pārveidošanas gaitas, un šāds psiholoģiski motivēts darbības process nosaka zināmu psihiskās aktivitātes nepieciešamību. Tāpēc darba turpinājumā tiek analizēts *psihiskās aktivitātes* zinātniskais pamatojums, tās pamatjēdzienu fizikālais izskaidrojums (entropija, sistēmas pašorganizācija u.c.).

Pārdzīvojumu pieredzes problēma ir svarīga ar savu nozīmi kā personīgajā tā arī sabiedriskajā dzīvē. Tās unikalitāte atklājas pārdzīvojuma pieredzes izpratnē. Pārdzīvojuma pieredzes izpratne, tās atrisinājums liek pamatus visai turpmākās dzīves psiholoģiskai ievirzei un *dzīves jēgas* filozofiskajiem meklējumiem. *Pārdzīvojumu pieredzes izpratne* cieši saistīta ar personības iekšējo vērtību sistēmu. *Vērtību sistēmas noturīgums* vai *izmaiņas* atkarīgas no personas vērtību "*piesātinātības*", kuru stadijas teorētiski un praktiski atspoguļotas bijušo politiski represēto cilvēku vēlējumu kontentanalīzē.

2.1. Pārdzīvojuma process un tā būtība

Pieņemot F.Vasiļuka pieeju, pārdzīvojuma psiholoģijā par pārdzīvojuma tipiem, mēģināsim to attīstīt tālāk, piegriežot vērību vērtību un radošajam pārdzīvojumiem.

Pārdzīvojuma process ir kritisku situāciju pārvarēšanas psiholoģiskās izpētes priekšmets. Dažas zinātniskās psiholoģijas koncepcijas pārdzīvojumu analizē tikai kā subjekta emocionālo spriedzi vai apziņas stāvokli. Darbā pārdzīvojuma process tiek analizēts kā iekšēja darbība - pārtapšana, kuras rezultātā cilvēks spēj ne tikai pārciest sevišķi smagus dzīves notikumus, bet arī atjaunot sevī garīgo līdzsvaru, pārvarēt kritisku situāciju, atrast pārdzīvojumā jaunas garīgas dzīves mērauklas.

Pārdzīvojuma procesu aplūkosim kā sevišķu smagas, darbības procesu, kura rezultātā indivīds iegūst iekšēju, subjektīvu pieredzi, kas balstīta uz jaunu apziņas līmeni.

Pārdzīvojuma problēmā - darbības teorijas integrācija iegūst jaunu mērauklu, saistot psiholoģijas teorijas ar *lietišķi praktisko darbību un psihisko procesu atspoguļojumu*. Šī nostādne ir galvenā, kas dominē pārdzīvojuma psiholoģiskās analīzes gaitā. Kā papildinājumu izmantosim amerikāņu psihologu rosinošo domu: "Ja cilvēkam draud briesmas, viņš ir bēdu nomākts, - viņam nomirusi sieva, tad ar kādu sevišķu darbību viņš varētu izlabot šo situāciju?" [49, 41] Uz to grūti atbildēt, jo nevar būt kāda lietišķa šo situāciju izmainoša darbība, kā arī ir neiespējama iekšēji līdzsvarota, pārdomāta un vienlaicīgi ārēji adekvāta situācija. Tāpēc darbības teorija šeit ir nepietiekama vai bezspēcīga. Nepietiekama ir arī kognitīvā pieeja, psihiskais atspoguļojums - kā racionālais, tā arī emocionālais. Emocijas kā sevišķs atspoguļojums var izteikt tikai situācijas subjektīvo jēgu, veicinot iespēju subjektam racionāli pieņemt to. Emocijas tikai konstatē attiecības starp esošo un vēlamo, bet ne vienmēr spēj izmainīt esošo

psiholoģisko situāciju un atrast šajā emocionālajā risinājumā uzdevuma jēgu, jo pārdzīvojuma process turpinās it kā citā atspoguļojuma līmenī.

Ne pārdzīvojuma psihisko procesu atspoguļojums, ne arī emociju psiholoģiskā analīze nespēj pamatot un atrisināt jautājumu - kā tikt galā ar nelaimi, kā iegūt eksistences jēgu vai garīgu atveseļošanos. Analīzes procesā cilvēks ļoti precīzi un dziļi var apzināties, kas noticis viņa dzīvē, kāda nozīme viņa dzīvē ir notikušajam. V.Frankls to nosauktu par "personisko jēgu", bet pati personība to varētu uzskatīt par jēgas zaudēšanu vai bezjēdzību.

Problēmas pamatā ir nevis situācijas jēgas vai situācijas slēptas jēgas meklējums, bet jēgas pārvērtējums, jaunizveides un jaunpārvērtēšanas process. Šādi procesi būtu jaunā meklējumi psiholoģisko realitāšu lielumos.

Mūsu analīzes priekšmets ir *process, ko varētu nosaukt par "pārdzīvojumu"*. No vienas puses to varētu nosaukt par kāda smaga notikuma seku konstatācijas un izvērtēšanas procesu (pārvarēt kādu smagu stāvokli vai jūtas, kas ar to saistītas, izciest, izsāpēt, izturēt u.t.t.). No otras puses, kad mēs esam uztraukušies par kāda mums tuva cilvēka nelaimi, tad šis uztraukums ir nevis par spēju izjust šīs ciešanas, bet gan par to, kā viņam izdodas pārvarēt, izturēt šīs ciešanas, iziet no krīzes situācijas un iegūt garīgu līdzsvaru, t.i. psiholoģiski pārvarēt šo situāciju. Tātad runa ir par aktīvu, iekšēju rezultatīvu procesu, kurā notiek reālās psiholoģiskās situācijas pārvērtējums un pārveidošana, t.i. pārdzīvojuma procesu.

Tradicionāli pārdzīvojums kā psiholoģiska kategorija tiek apskatīta kā subjektīva psihiska parādība un kā jebkura no tām tiek raksturota ar modālām izpausmēm (jūtām, gribu, iztēli, atmiņu, domāšanu u.t.t.) un tās iekšējo struktūru, t.i. ar priekšmeta saturu un tiešu subjekta līdzdalību pārdzīvojumā. Tādējādi pārdzīvojums psiholoģijā tiek pieņemts *kā psihiskas parādības iekšēja subjektīva dotība* [127], neatkarīgi no tā satura un modalitātes. Šajā gadījumā būtu nevietā runāt par tādiem teorētiskiem jēdzieniem kā "iztēles pārdzīvojums", "mentālais pārdzīvojums", "redzētā pārdzīvojums". [28]

Lai labāk izprastu šo jēdzienu, nepieciešams pārdzīvojuma kategoriju (salīdzināt) attiecināt uz apziņu. Abas šīs kategorijas ir psihiskas parādības struktūras komponentes - priekšmetiskais saturs un pārdzīvojums, bet atšķirīgi ir "novērotāja režīmi".

Pie aktīvas uztveres formām arī domāšanas, atmiņas - priekšmetiskais saturs tiek izdalīts kā pasīvais objekts, uz kuru tiek vērsta psihiskā darbība, t.i. priekšmetiskais saturs tiek sniegts apziņā, kā sevišķs novērojuma akts. Novērojamais ir šī akta objekts, bet novērotājs - šī akta subjekts. Pārdzīvojuma rezultātā šīs attiecības apmainās vietām. Katram no mums no pieredzes ir zināms fakts, ka mūsu pārdzīvojumi norit spontāni, neprasot no mums nekādu piepūli (kā teicis Dekarts: "Lietas pašas par sevi"). [34]

Ja mēs sakām, ka pārdzīvojums ir "pats par sevi" - tad uzsveram, ka tas pastāv ar savu stiprumu, nevis ar apziņu vai refleksiju.

Novērojamais ir aktīvā pozīcijā kā loģisks subjekts, bet novērotājs tikai izjūt dotā iespaidu, ir pasīvs un tāpēc šajā pozīcijā ir kā loģisks objekts.

Lai izprastu pārdzīvojumu kā sevišķu apziņas funkcionēšanas režīmu, jāpaskaidro tā kombinācijas iespējas.

Kad apziņa funkcionē kā aktīvs Novērotājs, t.i. Novērotājs un Novērojamais raksturojas ar aktivitāti un subjektivitāti, tad runa ir par refleksiju.

Kad Novērotājs un Novērojamais ir objekti un pats novērojums kā tāds izzūd - fiksācija realizējas bezapziņas struktūrā.

Plašāku atspoguļojumu psiholoģiskajā literatūrā guvis pārdzīvojuma saistījums ar "sevišķu subjektīvu īstenības atspoguļojumu" - kā iespēju apmierināt aktuālas subjekta vajadzības un to motīvus. Pārdzīvojums ir vērsts uz atspoguļojumu vai tā rezultātu, bet nevis uz pārdzīvojuma darbības procesu.

Sevišķi svarīgi mūsu mērķa īstenošanā ir 70-to gadu F.Basina darbi par "nozīmīgo refleksiju", kā fenomenālu iespēju izjust pārdzīvojumu plūsmas,

to nozīmi cilvēka apziņā kā emociju, psiholoģisko aizsardzību un psiholoģisko kompensāciju.

Ir pazīstami Z.Freida pārdzīvojumu klīniskās analīzes "skumju iedarbe", E.Lindemaņa "bēdu ietekme", Ž.Sartra emocijas kā "maģiskā darbība".

Psiholoģijas zinātne ir aplūkojusi pārdzīvojuma procesa teorētiskās - darbības nostādnes. Šādas nostādnes raksturojot, A.N.Ļeontjevs runā par "psiholoģisko izeju", norādot uz iespējamo atrisinājumu "apziņas dezorientācijai" [117] vai "psihiskā stāvokļa sasprindzinājumu" [46]. Citi zinātnieki pārdzīvojuma procesu raksturo kā "personības jēgu meklējuma konfliktu, kurā cilvēks savā pārdzīvojuma procesā ir daudzu meklējumu ceļu izvēles priekšā. Atrodot jeb pieņemot sev par iespējamu kādu no šiem variantiem, pārdzīvojums top par kādas "konfliktsituācijas emocionālu atrisinājumu" [48], kas piešķir personībai iekšēju perceptīvu aizsardzību.

Konfliktsituācijās pārdzīvojuma un psiholoģiskās kompensācijas jautājumiem 70-80 gados pievērsts ļoti maz uzmanības, tās pat tiek ignorētas. Tāpēc pārdzīvojuma kā teorētiskas problēmas nostādne nesusi ļoti vispārinātu raksturu un ir nepietiekama, lai reāli pamatotu visas pārdzīvojumu procesa iespējas. Tālāk autors norāda, ka "pārdzīvojuma procesa pārvarēšana ir iekšējs darbs", iekšējā nostādne jeb "apziņas darbība". [117]

Teorija samērā viegli var atbildēt uz jautājumiem, kā rezultātā rodas psiholoģiskā krīze, kā fenomenoloģiski tā izpaužas, bet tā neatbild uz jautājumu, kādu iekšēju nostādni, pārliecību un mācību cilvēkam tā devusi. Teorija arī neatspoguļo, kāda ir šī pārdzīvojuma personīgā pieredze cilvēkam. Un to mēs gribētu turpināt un papildināt izmantojot ieslodzīto un izsūtīto cilvēku pārdzīvojuma pieredzes analīzi, kam materiāli iegūti aptaujās un intervijās.

Pārdzīvojuma procesu izraisa, pirmkārt, ārējā iedarbība. Tā izpaužas nevis tieši, aktualizējot acīmredzamos rezultātus, bet gan mainot subjekta apziņu un pasaules uztveri.

Šai ārējai iedarbībai piemīt it kā simboliski abstrakts raksturs, kurā iekļaujoties individuālā apziņā kā pie sevišķām darbības organizējošām struktūrām, kurās atspoguļojas kultūra un sevī koncentrēta dzīves tipisku notikumu pārdzīvojuma pieredze.

Pārdzīvojumā iesaistītos dažādos psihiskos procesus varētu salīdzināt ar Z.Freida pārfrazēto "teatrālo" metaforu. Pārdzīvojuma "teātri" parasti aizņemta ir visa psihisko funkciju gamma, bet katru reizi kāda no tām "spēlē" galveno lomu, ņemot uz sevi daļu pārdzīvojuma "darba", t.i. neatrisināmās situācijas atrisināšanu. Šajā situācijā galveno lomu spēlē emocionālie procesi, kuros "emocijas" un pārdzīvojumi ir līdzvērtīgi.

Būtu jāuzsver, ka emocijām nav prerogātas galvenās lomas izpildījumam pārdzīvojuma procesā. Kā galvenie izpildītāji varētu uzstāties uztvere (dažādu fenomenu perceptīvā aizsardzība) un domāšana (traumējošo notikumu intelektuālā pārstrādāšana), uzmanība (uzmanības novēršana no galvenā notikuma momenta), personības galvenās vērtību dispozīcijas.

Tā pārdzīvojuma process varētu tikt raksturots kā ar ārējo, tā arī iekšējo subjekta darbību. [83]

Sociālā psiholoģija, balstoties uz humānās psiholoģijas principiem, varētu mainīt tradicionālo pārdzīvojuma psiholoģisko nostādni, kas vērsta uz pārdzīvojumu ne tikai kā individuālu subjektīvās pasaules uztveres ainu, bet arī kā iekšēju, dvēselisku procesu. Cilvēkam izdodas pārdzīvot dzīves krīzi, traumējošās situācijas ietekmi ne tikai kādas specifiskas iekšējas darbības (kaut arī bez tā neiztikt) vai aktīva sabiedriski lietderīga darba rezultātā, bet pārdzīvojuma rezultātā iegūstot jaunu dzīves pieredzi un dzīves jēgas izvērtējumu, t.i. iegūstot cilvēka individuālās dzīves daudznozīmīgu ietekmi un jaunu jēgu.

Pārdzīvojumu mēs izprotam kā sevišķu psiholoģiski motivētu darbības procesu, kurā izmainās pasaules uztveres psiholoģiskais novērtējums un rezultātā apziņas un

praktiskās darbības limeni nostiprinās vai izmainās dzīves jēga (tās motivētā vērtību hierarhija).

Tāpat pārdzīvojuma iekšējo struktūru nosaka personas "iekšējās" pasaules pārdzīvojuma pieredzes novērtējums un abstraktā izpratne. Tā ir cīņa pret neiespējamību dzīvot, kaut kādā mērā tā ir cīņa pret nāvi dzīves iekšienē.

Pārdzīvojums ir saistīts ar cilvēka psiholoģisko pasauli kā veselumu. Psiholoģiskās pasaules atšķirības no fiziskās ietver tās "atvērtību". Tā ir atvērta dzīves telpa. Aiz psiholoģiskās pasaules pastāv ārējā cilvēkam transgredientā realitāte, kura iedarbojas uz viņu, iejaucoties tā psiholoģiskajos procesos, tāpēc nav iespējams pilnīgi izskaidrot, kā arī iepriekš noteikt psiholoģiskās pasaules notikumu gaitu, balstoties tikai uz psiholoģijas likumiem. [39]

Dinamiski psiholoģiskā pasaule nevar būt noslēgta, jo cilvēka dzīves kategorija nav skatāma kā galīga nobeigtība, bet piekrītot A.N.Ļeontjeva dzīves un darbošanās koncepcijai - kā konkrēta, individualizēta nobeigtība formas ziņā, ieslēdzot nodarbības veidu maiņu, kurā dominējošais ir motīvu izpratne. [117]

Ar "iekšējās" psihiskās pasaules aspektu jāsaprot iekšējā dzīves organizācija un tās atsevišķo vienību saikne.

Psihiskajā pasaulē dažreiz ielaužas ciešanas un bēdas - sevišķi fenomeni; kaut arī tie ir psiholoģiskas dabas un pieder dzīves realitātei, taču tiem piemīt kaut kas nereāls - nepsiholoģisks, kura avots nevar būt dotā dzīves telpa. Caur šiem fenomeniem psiholoģiskajā pasaulē "ieskatās" transcendentālais - no "kaut kurienes", un pieņem psiholoģisku pilsonību kā dzīves faktu. Un tikai ar savu klātbūtni - "kaut kur" aizmugurē - šie fenomeni neatlaidīgi atgādina, ka pastāv patstāvīgi cita realitāte, kas nav pakļauta sociālās dzīves likumiem.

"Dzīves telpas ārējais aspekts" it kā tikai ieliek pamatus, uz kuriem izaug reālistiska uztvere ārējai īstenībai. Citiem vārdiem sakot, ciešanu un bēdu fenomeni ienes sākotnēji homogēnā psiholoģiskā pasaulē diferenciāciju iekšējā un ārējā, precīzāk izsakoties, iekšēji psiholoģiskajā pasaulē, ciešanas un bēdas fenomeni parādās ārēji.

Speciāli jāuzsver, ka runājot par ārējās pasaules grūtībām, mēs lietojam šo salīdzinājumu, raksturojot ne tikai attiecīgu pārdzīvojumu, bet arī grūtības kā esošu pasaules raksturojumu, saprotot nevis pasauli kā tādu, nevis pasauli pirms un ārpus subjekta, bet pasauli, "dalītu uz subjektu", skatāmu caur šī subjekta dzīves prizmu un darbību, jo "grūtības nevar dzīvē analizēt dalītas, šķirtas no darbības rezultāta". [83]

Faktiskās dzīves grūtības, atšķirībā no labklājības, ir saistītas ar nespēju apmierināt nepieciešamās pamat-vajadzības, un prasa no cilvēka maksimālas pūles noteiktu šķēršļu pārvarēšanā, un tāpēc tās saistītas arī ar laika faktoru - to ilgumu.

Ieslodzījuma ilgums - tā ir hronotopiska telpas projekcija vārda "grūtības" izpratnei.

Iekšējais hronotipa aspekts apraksta iekšējās pasaules strukturētību norādot, vai spriedze ir vai nav saistībā ar dzīves attiecībām iekšējā pasaulē. Laika aspektā spriedze nozīmē subjektīvo saikņu pakārtotību šo attiecību realizācijā.

Pārdzīvojums ir it kā dzīves kāda periodaapstāšanās, kurai seko dzīves realizācijas atjaunošanas darbs. Pēc psiholoģiskā satura un uzdevuma tie ir procesi, kas vērsti uz pašu dzīvi, lai nodrošinātu tās psiholoģiskās realizācijas iespējamību.

Tāda būtu pārdzīvojuma abstraktā jēga sadzīves aprakstošajā jeb eksistencionālajā līmenī.

Apziņas līmenī to izprotam kā dzīves jēgas apzināšanos.

Jēga - robežforma jeb šķirtne, kurā saskaras apziņa, esamība, ideālais, reālais, dzīves vērtība un sadzīves iespējas to realizēt.

Attieksmē pret īstenību reālā dzīves jēga iemiesojas dažādās nākotnes domu formās vai jēdzienos, attieksmē pret ideālo tā atspoguļo arī individuālās dzīves vērtību veselumu.

Jēgas veidošanās psiholoģiskajā literatūrā ir analizēta kā motivācijas funkcija [143, 41]. Jāņem vērā subjekta īpašo darbību jēgas izveidē jeb jēgas meklējumos, kas izpaužas pie zināmām dzīves situāciju īpatnībām, kas subjektu it kā noliek pārdzīvojuma priekšā (nepieciešamībā). Šādas situācijas varētu nosaukt par kritiskām vai neiespējamām. Neiespējami dzīvot un iekšēji neiespējami realizēt savu dzīvi.

"Neiespējamībai" arī ir sava pozitīvā fenomenoloģija, kuras vārds ir - bezjēdzība, bet tās konkrētie stāvokļi ir izmisums, bezcerība, apātija, tukšums, neiespētais, nenovēršamais u.c.

Tā kā dzīvei piemīt dažādas "iekšējās vajadzības", tad tām realizējoties, uz katru būtu attiecināms savs "iespējamības" vai "neiespējamības" variants. Kā atzīmējis A.Ļeontjevs, "dzīves jēgas meklējumos galvenais uzdevums ir "motīvu attiecības" - to pamatojums", bet šis process prasa subjektīvu savu motīvu pārvērtējumu.

Cīņu pret šo neiespējamību, lai izveidotu dzīves vajadzību realizēšanas iespējas arī mēs šajā pētījumā uzskatām par pārdzīvojuma procesu.

Kritiskā situācija, pakļaudama sev izvēles neiespējamību, "iedragā" psiholoģisko nākotni vai arī nonāvē to. Bet nākotne - ir "jēgas" mājas; jēga kaut arī pastāv ārpus laika pati par sevi, tajā pat laikā tā nav "indifirenta laikam", un iemiesojas laicīgā formā kā jēga nākotnei.

Kritiskā situācijā ir pārtrauktas vienlaicīgi psiholoģiskā nākotne un tās jēga un dzīves veselums, un starp šo šķirtni nav saskatāmas "cēloņu - seku" sakarības. Tāpēc kritiskajā situācijā pastāv iespēja, ka sagraust vesela dzīves

sistēma "apziņa - esamība". Kā norāda V.Frankls: "... apziņa nespēj pieņemt esamību tādā veidā, kāda tā ir un zaudē spēju aptvert dzīves jēgu un tālāko virzību". [143, 160]

Dzīves jēga apstiprinājuma jeb apzināšanās procesā kļūst par pārvērtējumu. Dzīves pārvērtējums fenomenoloģiskajā līmenī konkrētajās dzīves psiholoģiskajās nostādnēs atbilst pārdzīvojuma pieredzei. A.N.Ļeontjeva izstrādātajā teorijā jēgas pārvērtējuma pieeja vai pārdzīvojuma radošā pieredze atspoguļota kā pseidoskopisks skatījums, norādot, ka šādam procesam "vajadzīga sevišķa iekšēja darbība, lai veiktu šādu uzdevumu, un varbūt, lai no sevis atšķeltu to lieko, kas kļuvis atkailināts; tagad ir piepacelts aizkars, aiz kura sākas brīnišķīgs psiholoģiskais lauks - kur nevis motīvi valda pār cilvēku, bet viņš pats kļūst par savu motīvu noteicēju". [117, 153]

Izvēle zaudē savu traģisko spriedzi, tāpēc ka visa dzīves enerģija un dzīves jēga fiksējas dzīves unikalitātē, un tās gaismā atspoguļojas istā tās virzība vai mērķtiecība un vērtību mērs viegli atbrīvojas no nepieņemamiem motīviem.

Cilvēkam, kurā ir pamodušās augstāko vērtību izjūtas, izvēle pārstāj būt par dzīves eksistenciālo labumu meklējumu problēmu, jo viņš ir izvēlējis savu piepaceltu dzīves ceļu, atradis sevi.

Vērtība iekšēji apgaismo visu cilvēka dzīvi, ieplūdinot tajā vienkāršību un īstenu brīvību - brīvību no svārstībām un bailēm, brīvību no ārdošām iespējām.

Ģenētiski vērtība iegūst lielāko enerģētisko spēku.

Ja sadzīves līmenī pārdzīvojums ir iekšējās dzīves vajadzību realizācijas iespējamā atjaunošanās un apziņas līmenī - jēgas iegūšanas process, tad apziņas un sadzīves attiecību līmenī pārdzīvojuma process izpaužas sadzīves līmeņa pārvērtējumā, to nodrošinot ar jēgu, bet apziņas līmenī - jēdzīgā sadzīves pieņemumā.

Pārdzīvojums nav attiecināms tikai uz teorētisko darbības psiholoģisko realitāti, bet papildina to kā īpašu darbības procesa tipu, specifisku ar savu darba produktu - jēgu jeb visa notiekošā pārvērtējumu.

Pārdzīvojums ir sevišķs psihiskās darbības process, t.i. patstāvīgs dziļi individuāls process, kura rezultātā notiek subjekta un ārējās pasaules - reālās dzīves problēmu mijiedarbība, ne tikai atmiņa, uztvere, domāšana, iztēle vai emocijas ir līdzvērtīgas sevišķas psihiskās "funkcijas".

Šīs funkcijas kopā ar ārējo priekšmetisko darbību ir ieslēgtas pārdzīvojuma realizācijā, bet atsevišķi tām nav dominējoša nozīme psihisku un uzvedību noteicošu procesu darbībā.

Pārdzīvojuma procesu varētu noteikt tikai atkarībā no pārdzīvojuma procesa pārveidošanās gaitas, kuras rezultātā neiespējamā situācija pie pietiekami adekvātas ārējās darbības var rast situācijas atrisinājumu. Taču šādi psiholoģiski motivēts darbības process nosaka zināmu augstas, intensīvas psihiskās aktivitātes nepieciešamību. Psihiskā aktivitāte - gara saspringtība, kas nepieciešama pārdzīvojuma procesa pārveidošanas gaitai. Tāpēc tālākā analīze saistīta ar psihiskās aktivitātes būtību un īpatnībām.

2.2. Psihiskās aktivitātes nepieciešamība un tās vispārējās īpašības

Pārdzīvojuma pieredzes izpratne pēc būtības nosaka psihiskās aktivitātes nepieciešamību un tās kvalitatīvu virzību, kuras rezultātā cilvēkam jāpieņem dzīves jēgas izvērtējums.

Tāpēc darba turpinājumā pievēršamies psihiskās aktivitātes būtībai un tās vispārējām īpašībām. Psihiskās aktivitātes nepieciešamības pamatojumam psiholoģijas zinātnē tiek izmantota sinerģētiskā pieeja. Psihiskās aktivitātes būtība, bāzējoties uz fizioloģijas, psiholoģijas un sociālajām teorijām, analizēta V.Asejeva, P.Jakobsona, P.Kropotkina, V.Mjasičeva, N.Naumova, S.Haritonova, G.Tarasova, J.Vasiljeva, V.Vernadska u.c. darbos.

Tā rezultātā tika izceltas trīs fundamentālas vajadzības, kas saistītas ar psihi darbību un kuras pamato psihiskās aktivitātes reālu eksistenci un attīstību.

Izmantojot sinerģētisko pieeju psihiskās aktivitātes problēmas risināšanai, kopējā cilvēka psihiskā nepieciešamība ir noteikta kā nepieciešamība pēc cilvēku savstarpējās mijiedarbības.

Izvēlētās pieejas robežās psihiskās aktivitātes nepieciešamības jēdziens reducējas uz sociālās mijiedarbības nepieciešamības jēdzienu.

Šāda sinerģētiskā pieeja ļauj sadalīt kopējās cilvēka psihiskās aktivitātes nepieciešamības jēdzienu trijās vienlīdz nozīmīgās un savstarpēji neaizvietojamās sastāvdaļās:

- veikt kopējas darbības ar citiem cilvēkiem;
- veikt determinētu iedarbību uz citiem cilvēkiem;
- veikt sevišķu piemērošanās darbību, kurā adaptācijas objekts ir cits cilvēks vai cilvēku grupa.

Zināms, ka parastam cilvēkam nomodā ļoti grūti pārtraukt savu domu gājumu. Cilvēkam grūti piespiest sevi aizmigt, ja viņš to nevēlas. Cilvēkam grūti palikt vientuļam tādā brīdī, kad viņam gribas kontaktēties ar citiem cilvēkiem. Bet mākslīgi liedzot cilvēkam ārējos kairinātājus, ievietojot viņu speciālā kamerā, tiek izsaukti tā saucamie sensorās deprivācijas efekti, kuri izpaužas psihisku traucējumu veidā. Smagus organisma funkciju traucējumus, piemēram, centrālās nervu sistēmas darbībā, var arī novērot, mākslīgi atņemot cilvēkam kustības aktivitātes iespējas. Acīmredzami un eksperimentālie fakti ļauj domāt, ka cilvēkam piemīt kaut kāda vispārēja nepieciešamība pēc psihiskas aktivitātes, kas vispirms izpaužas kā nepieciešamība just un kustēties, un kuru nosacīti var nosaukt par somomotorās aktivitātes nepieciešamību.

Atziņas par to, ka cilvēkam nepieciešama darbība, psihiska darbība vai psihiska aktivitāte, izteiktas un vispusīgi apskatītas V.Asejeva, Š.Chartišvili, P.Jakobsona, B.Lomova, V.Mjasiščeva, G.Tarasova, D.Uznadzes u.c. darbos.

Aktivitātes nepieciešamība tiek klasificēta kā svarīgākā organisma nepieciešamība: "... visraksturīgākā dzīvam organismam ir aktivitātes nepieciešamība, kura rodas reizē ar tā rašanos un ir tā būtiska neatņemama īpašība. Šī nepieciešamība izpaužas katrā individā pēc mantotas potenciāli noteiktas struktūras, kad šī struktūra uzsāk reālu eksistenci un attīstību" [156, 72].

Vieni norāda, ka "psihiskā darbība ne tikai uzstājas kā atsevišķu vajadzību apmierināšanas līdzeklis, bet arī pati ir šo specifisko nepieciešamību saturs" [77].

G.Tarasovs uzskata, ka "vispārējais aktivitātes stāvoklis ir būtiska cilvēka vajadzību sastāvdaļa", un likumsakarīgi nosauc cilvēka vēlmju problēmu par tā "izvēles aktivitātes problēmu" [139].

Citi autori uzskata, ka aktivitātes nepieciešamība var nebūt diferencēta kādā atsevišķā darbības formā [119], ka "jautājums par vispārējās darbošanās nepieciešamību un konkrētu vēlmju attiecībām reducējas jautājumā par divu motivācijas pušu attiecībām: nepārtraukti kvantitatīvo (dinamisko) un diskreti kvalitatīvo (saturisko)" [77]. Acīmredzami, otrās motivācijas puses izskatīšana saistīta ar nepieciešamību klasifikāciju. Pirmās motivācijas puses izskatīšana var būt saistīta ar nepieciešamības vispārējā dinamiskā pamata atklāšanu un jautājuma risināšanu par to, kādā veidā nepieciešamības ieslēgtas vispārējā materiālās pasaules parādību mijiedarbībā, citiem vārdiem, lai noteiktu vispārējo nepieciešamību klasifikācijas dabaszinātnisko "sakni".

Pats par sevi nepieciešamību dinamiskais aspekts var būt svarīgs tāpēc, ka nepieciešamības tiek saistītas ar spēkiem, kuri veido psihisko darbību, t.i. ar faktoriem, kuri dinamizē šo darbību [126].

Vispārējā veidā psihiskās aktivitātes nepieciešamība kā nepieciešamība just un kustēties (vai nepieciešamību sajust caur kustību) var tikt aprakstīta fizioloģisko jēdzienu sistēmā, pamatojoties uz fizioloģijā uzkrāto plašo faktisko materiālu [119, 77, 150].

Izskatot psihiskās aktivitātes nepieciešamību, var tikt uzstādīti sekojoši jautājumi. Kāpēc būtībā psihiskā aktivitāte ir nepieciešamība? Kāpēc jebkuras dzīvas sistēmas aktivitāte ir tās nepieciešamība, t.i. neatņemama īpašība? Kādi dabas likumi to visu pamato?

Dzīvas sistēmas aktivitātēs var izdalīt nepieciešamības iezīmes, izskatot dzīvās sistēmas aktivitātes kā uz kaut ko virzītu procesu. Noteikta nozīme, tuvinoties organisma aktivitātes virzības izpratnei, konkrēti, tā psihiskai aktivitātei, tiek piešķirta antientropijas jēdzienam [78, 79].

Taču jāprecizē, ka runa nav par dzīvu sistēmu antientropiskajām tendencēm, jo dzīvām sistēmām tādas tendences nav [149], bet gan par bioloģisko un psihisko aktivitāšu antientropisko virzienu, kurš ļauj kompensēt

entropijas radišanu dzīvajās sistēmās, kura pamatojas uz tajās notiekošajiem neatgriezeniskajiem procesiem. Tātad runa ir tikai par "antientropisko kompensāciju" bioloģiskās un psiholoģiskās aktivitātes procesos un par paņēmienu (paņēmienu), ar kuru šī kompensācija tiek sasniegta.

Termins "antientropija" nozīmē pretēju jēdzienu "entropijas" fizikālajai izpratnei. Analogs jēdzienam antientropija ir jēdziens ekropija, kuru piedāvājis F.Auerbahs un jēdziens "negatīvā entropija", kuru ieviesis E.Šredingers.

Entropija - fizikāls lielums, kas atspoguļo sistēmas termodinamiskā stāvokļa funkciju. Entropijas izmaiņa līdzsvarotā procesā vienādā ar sistēmai pievadītā vai atņemtā siltuma daudzumu attiecību pret sistēmas termodinamisko temperatūru [150].

Statiskajā fizikā entropija izsaka sistēmas stāvokļa termodinamisko varbūtību. L.Belcmans atklāja, ka entropija un enerģētiski izolētas sistēmas stāvokļu varbūtība izpaužas līdzīgi: tie var vai nu pieaugt, var palikt nemainīgi, bet nevar izzust. Entropija izsaka arī sistēmas haotiskuma vai dezorganizācijas mēru.

Secinājums par entropijas pieaugumu evolūcijas procesā izriet no otrā termodinamikas likuma. Ilgu laiku tika uzskatīts, ka pastāv pretrunas starp šo secinājumu un dažādajiem pašorganizācijas procesiem, kuri novērojami dzīvajā dabā. Piemēram, V.Vernadskis rakstīja: "Klauziusa entropija nevar reāli pastāvēt; tas nav esības fakts, tā ir matemātiska izteiksme, derīga un vajadzīga, kad tā dod iespēju izteikt dabas parādības matemātiskā valodā... Pamatā ir tas apstāklis, ka dzīve savās visasākajās izpausmēs nesaraujami un cieši saistīta ar pasaules mikroskopisko griezumam, kurā tādām likumsakarībām kā termodinamikas likumi nav pielietojama" [84,4].

Entropijas jēdzienu ieviesis R.Klauziuss, matemātiski formulējot otro termodinamikas likumu. Saskaņā ar šo likumu enerģētiski izolētas sistēmas entropija nevar samazināties.

Antientropijas jēdziens cieši saistīts ar dzīves parādību termodinamiskās analīzes mēģinājumiem, kuru mērķis ir izprast tos likumus, kas vada enerģijas apmaiņas un pārvēršanās procesus dzīvajās sistēmās. Šādu mēģinājumu vēsture aizsākusies ar termodinamikas kā patstāvīgas zinātnes izveidošanos.

Viens no šādu mēģinājumu rezultātiem bija jaunas zinātnes nozares - bioloģiskās termodinamikas izveidošanās, kura blakus bioloģiskai izpratnei par organismu kā sistēmu, kura attālināta no termodinamiskā līdzsvara, apvienoja klasiskās termodinamikas un kanoniskās informatīvās teorijas rezultātus, tā kā tika atrasta informācijas (tās daudzuma) un negatīvās entropijas cieša saistība.

Pēdējās desmitgadēs fizikā, pamatojoties uz statistisko metodi, tika attīstīta nelīdzsvarotā stāvokļa teorija. Šī teorija ļauj pielietot termodinamikas likumus nelīdzsvarotu (neatgriezenisku) procesu aprakstīšanai noslēgtās un atklātās sistēmās, kā arī nedzīvu sakārtotu veidojumu aprakstīšanai. [128, 89] Attīstoties nelīdzsvaroto fāzu pāreju teorijai (neatgriezeniskajos procesos atklātās sistēmās) tiek sperti stingri soļi, lai atklātu pašorganizācijas procesu vispārējās likumsakarības dažāda rakstura sistēmās, tiek veidota pašorganizācijas teorija - sinerģētika [149].

Termins "sinerģētika" nozīmē kopēju vai kooperatīvu darbību. Sinerģētikā tiek pētīti kooperatīvie efekti pašorganizējošās sistēmās.

Pirmais termodinamikas likums, kurš izsaka enerģijas saglabāšanas likumu, ievērojot siltuma procesus, saglabā savas likumsakarības arī nelīdzsvarotu procesu teorijā. Taču otro termodinamikas likumu vēl nesen (bez statistiskās teorijas piesaistes) izdevās izteikt noteiktas nevienādības veidā, kuras formulējums pierādīja, ka enerģētiski izolētai (noslēgtai) sistēmai entropija nevar samazināties. Un "tāds formulējums neko nepaskaidro par to, kas īsti notiek neizolētās (atklātās) sistēmās" [108, 80]. Zināms, ka gadījumā,

ja sistēma nav izolēta un apmainās ar enerģiju un vielu vidi, tad tās entropija var parādīties dažādos veidos.

Pašlaik nelīdzsvarotu procesu teorijā tiek pielietots vairāk vispārināts otrā termodinamikas likuma formulējums. Otrā termodinamikas likuma matemātiskā izteiksme nelīdzsvarotiem (neatgriezeniskiem) procesiem ir entropijas līdzsvara vienādojums.

Entropijas līdzsvara vienādojumā tiek ievērots entropijas plūsmas jēdziens, kuras pamatā ir apmaiņa (enerģijas un vielas) ar apkārtējo vidi. Šis jēdziens tiek apzīmēts kā plūsmas loceklis, kuram var būt kā pozitīvā, tā arī negatīvā zīme [127, 89].

Ja plūsmas loceklis noteikts kā negatīvs lielums, tad šajā gadījumā plūsmas loceklis atbilst jēdzienam negatīvā entropijas plūsma sistēmā. [89] Reizē ar jēdzienu entropijas plūsma šajā vienādojumā tiek ņemts vērā jēdziens "entropijas ražošana", kas pamatojas ar neatgriezeniskiem procesiem sistēmas iekšienē.

Ja, pamatojoties uz sistēmas mijiedarbību ar apkārtējo vidi, sistēmā ieplūst pietiekami liela negatīvās entropijas plūsma, kura pārsniedz entropijas ražošanu sistēmas iekšienē, tad, principā, entropija sistēmā var samazināties, un attiecīgi var paaugstināties sakārtotības pakāpe [89, 127].

Acīmredzot, šis negatīvās entropijas plūsmas jēdziens sistēmā ir analogs jēdzienam negatīvā entropija, kuru ievēdis E.Šredingers. Rezultātā termins "antientropija" iegūst konkrētu fizikālu saturu [89].

Entropijas līdzsvara vienādojuma jēga ir tajā apstākļi, ka negatīvo entropijas plūsmu sistēmā var kompensēt ar entropijas ražošanu sistēmas iekšienē, kas pamatojas uz neatgriezeniskajiem procesiem.

Tādā veidā, otrā termodinamikas likuma darbība saglabājas sakārtotos veidojumos. Būtiska šajā gadījumā ir sistēmas mijiedarbība ar apkārtējo vidi, vai, ja pielietojam plašāku jēdzienu, savstarpēja sistēmu mijiedarbība.

Rezumējot: sistēmas mijiedarbība ar apkārtējo vidi, vai arī sistēmu savstarpējā mijiedarbība ir jebkuras aktivitāšu formas (fiziskas, ķīmiskas, bioloģiskas vai psihiskas) būtība, un var tikt apskatīta kā priekšnoteikums (vai pirmā prasība), kas nepieciešams antientropiskā procesa un pašorganizācijas realizēšanai, saglabājot termodinamikas fundamentālos likumus.

Saskaņā ar sinerģētiku kooperatīvā, kopējā daudzu apakšsistēmu darbība ir sistēmas ar sakārtotu struktūru funkcionēšanas fundamentālais princips.

Uzvedības kooperatīvais raksturs - pamats procesiem, kuri rada struktūru spontānu veidošanos tālu no līdzsvara stāvokļa [150].

Vispārējie sinerģētiskie noteikumi reducējas uz sekojošo.

Pašorganizāciju var apskatīt, ieslēdzot ārējās sakārtojošās iedarbes kā pilnās sistēmas daļas. Pie kam ārējie spēki tiek saprasti kā tā saucamie "sakārtotības parametri" vai modi, nepastāvīgas kolektīvas kustības, kuras rodas sistēmā un pakļauj sev citas apakšsistēmas. Sakārtotības parametru dinamika tiek aprakstīta kā viena tipa vienādojumi dažādām sistēmām.

Noteikta nozīme pašorganizācijas teorijā tiek piešķirta gadījuma impulsiem - fluktuācijām, kuras izveidojas sistēmā. Fluktuācijas nepieciešamas, lai izveidotos pašorganizācija. Un pēc tam, kad notikusi pašorganizācija un sistēma atrodas noteiktā stāvoklī, tieši fluktuācijas pārved sistēmu jaunos stāvokļos. Starp jaunajiem stāvokļiem var būt arī tādi, kuros sistēma ir labāk piemērota apkārtējai videi. Ja pastāv sistēmu kopums, un tās savstarpēji konkurē, fluktuācijas un atlase noved pie sistēmas evolūcijas [149].

Tādā veidā, pamatojoties uz apskatītajiem vispārējiem sinerģētiskajiem priekšstatiem, var secināt, ka apakšsistēmu mijiedarbība pašorganizācijas procesā sastāv no diviem to veidojošiem komponentiem: no modiem un fluktuācijām.

No teiktā izriet, ka izejot no pozīcijām, kuras sasniegtas ar sinerģētisku pieeju pašorganizācijas procesu aprakstam dažādās dabas sistēmās, var tuvoties cilvēku un augstāko dzīvnieku psihiskās aktivitātes atsevišķu īpašību dabīgai klasifikācijai.

Dzīvu sistēmu vajadzības ir saistītas ar bioloģisku kodu esamību, kuri nosaka strukturēšanos un pašorganizāciju šajās sistēmās. Taču pašorganizācija bioloģiskās sistēmās notiek stingrā saskaņā ar tiem vispārējiem likumiem, kādiem vienādi pakļauta kā dzīvā, tā arī nedzīvā daba [79].

Sinerģētikas metodes izrādās adekvātas funkcionālo struktūru veidošanās izpētei bioloģijā, pie kam jāatzīmē pamatjēdzienu līdzība attiecībā uz telpisku, īslaicīgu un funkcionālu struktūru veidošanos.

Fluktuācijas dzīvās sistēmās atdod vietu determinētām, virzītām iedarbībām, kas izpaužas kā "labi organizētas" funkcijas sistēmās, kurās gadījuma rakstura funkciju izmaiņas pakļautas to izpausmju likumsakarībām. Tā rezultātā pašorganizācijas vispārējie principi tiek papildināti ar pašregulācijas vispārējiem principiem, kuri realizējas uz sistēmas adaptāciju virzītu reakciju formā. Tādā veidā, dzīvajās informatīvajās (funkcionālajās) struktūrās, kuras rada vairāk vai mazāk stabilas vajadzības, notiek pašorganizējošie procesi un izpaužas sinerģētisko mehānismu darbība, pateicoties kuriem pašorganizācijas procesi kļūst iespējami.

Pašorganizācijas mehānismi var pilnveidoties un tas notiek, pateicoties tam, ka šo mehānismu darbība pamatojas uz sistēmas elementu iekšējām strukturālajām īpašībām [150]. Šis apstāklis labvēlīgi atsaucas uz to, ka dzīvas būtnes evolūcijas procesā piemērojās ārējās pasaules gadījuma rakstura notikumu bezgalīgajai dažādībai, pilnveidojot savus pašorganizācijas mehānismus.

Dzīvas būtnes ir spējīgas savstarpēji apvienoties kopumos, kuri savukārt arī ir dzīvas sistēmas. Tas ir viens no dzīvu sistēmu veidošanās

vispārējiem principiem, kurus J.Vasiljevs un citi formulējuši sekojoši: "Dzīvās šūnas apvienojas audos un orgānos. Dzīvie audi un orgāni veido dzīvu organismu. Dzīvi organismi veido koloniju, baru vai citas kolektīvu formas. Spēja izveidot kolektīvus, apvienoties ar sev līdzīgiem ir dzīvu sistēmu raksturīga īpatnība". Tādējādi katru dzīvu sistēmu var uzskatīt kā sistēmu, kura sastāv no daudzām savstarpēji saistītām apakšsistēmām [150, 7].

Lai apzīmētu bioloģiskās sistēmas, kuras attiecas uz augstāko organizācijas līmeni dzīvajā dabā, N.Naumovs piedāvājis terminu "bioloģiskā makrosistēma", kas izpaužas kā tādi bioloģiski veidojumi, kuru sastāvdaļas ir indivīdi (organismi, būtnes), kuri savstarpēji mijiedarbojas [123].

Kvalitatīvi jaunu parādību, kas rodas izveidojušās nosacīti stabilās indivīdu grupās (ģimenēs, baros, kolonijās un populācijās), izpēte var pamatoties uz indivīdu mijiedarbības izpēti. Tādējādi tiek izvirzīts jautājums par indivīdu savstarpējās mijiedarbības bioloģiskajās makrosistēmās iekšējiem mijiedarbības faktoriem. Piemērojot teikto cilvēkam, var uzskatīt, ka tādi iekšējie, t.i., ģenētiski pamatoti un smadzeņu mehānismos reprezentētie indivīdu mijiedarbības faktori, var sastādīt psihisko vajadzību (nepieciešamību) dabisko pamatu.

Pamatojoties uz priekšstatu par sociāli organizēto dzīvnieku kustību filoģenētisko primātu attiecībā pret psihi, kas kalpo šo kustību realizācijai un to pilnveidošanai, var formulēt psihisko nepieciešamības (vai psihiskās aktivitātes īpašības) jēdzienu kā bioloģiskās evolūcijas procesā attīstošos, bet pēc tam vēsturiskā attīstības gaitā pilnveidojošos sociālās mijiedarbības iekšējos faktoros, kuri pamatojas uz psihiskās darbības likumu darbību.

Sociālo mijiedarbību rezultāts var būt sociālās struktūras izveidošanās vai sairšana, atkarībā no tā, kāda loma piemīt komunikācijai - konstruktīva vai destruktīva.

Ja pieņem, ka dabiski notiekošu sociālu mijiedarbību rezultātā rodas un tiek uzturēta noteikta telpiska un īslaicīga sociāla struktūra, tad dažām,

vispārējām psihiskām nepieciešamībām jāatbilst iepriekš apskatītajiem pašorganizācijas principiem.

Pamatojoties uz priekšstatu par diviem vispārējiem pašorganizācijas principiem - kopīgu darbību principu un fluktāciju (vai determinētu iedarbību funkcionālās sistēmās) principu, var izdalīt divas nepieciešamās psihiskās aktivitātes formas, kādas izpaužas indivīdu uzvedībā.

Pirmkārt, tā ir *sadraudzīgās uzvedības īpašība*, kas pamatota ar indivīda piemērošanās (arī imitācijas, atdarināšanas) spēju mehānismu esamību un veicina individuālās darbības standartizāciju kopumos.

Otrkārt, - tā ir īpašība *veikt fokusēti determinētu iedarbību uz citiem indivīdiem, kas veicina atsevišķa kopuma locekļu darbības modifikāciju, vai arī kopējās darbības modifikāciju kopumā*. Lai varētu formulēt nākošo principu, kurš var vadīt indivīdu uzvedību bioloģiskajās makrosistēmās, jāpievēršas iepriekšminētajam jēdzienam par pašorganizējošo sistēmu piemērošanos. Adaptācijas (piemērošanās) process principiāli ir saistīts ar pašorganizācijas procesu [149] un var pilnveidoties bioloģiskās evolūcijas procesā, līdzīgi kā citi pašorganizējošo sistēmu mehānismi.

Adaptīvo sistēmu organizācijas principu izpēte pierādījusi, ka "adaptivitāte kā iespēja mainīt savu uzvedību, saglabājot tās optimalitāti dažādās situācijās, tiek noteikta ar sistēmas spēju patstāvīgi pārveidot savu struktūru tā, lai tā apmierinātu jaunās funkcionēšanas prasības, t.i. ar spēju pašorganizēties. Pašorganizācija un adaptivitāte ir tik cieši savstarpēji saistītas, ka adaptīvā sistēma ir spējīga pašorganizēties, bet pašorganizējošā sistēma izrāda adaptivitātes īpašības" [110, 16].

Bioloģiskajās makrosistēmās, ja tās veidojošiem indivīdiem ir pietiekoša atmiņas ietilpība, individuālā pieredze un pietiekoši augsta individuālās uzvedības mērķtiecība, adaptācija var pieņemt sevišķas formas, kas atklājas indivīdu uzvedībā. Šīs sevišķās adaptīvās uzvedības formas

izpaužas kā savstarpēja palīdzība starp kopuma locekļiem, kas spēj atsevišķos gadījumos pāraugt par pašuzpurēšanos. Tādu adaptāciju var nosaukt par "pārorganisma" vai "pārindividuālo" adaptāciju dzīvnieku un cilvēku kopumos.

Ideja par to, ka savstarpējai palīdzībai un cilvēku altruismam var būt bioloģisks (dabīgās izlases ceļā radies) pamats, kas parāda, ka savstarpēja palīdzība (atbalsts, aizsardzība) ir svarīgs sugu progresīvās evolūcijas un cilvēces izveidošanās faktors.

Attīstot Č.Darvina ideju par savstarpējo palīdzību, U.Kesslers un P.Kropotkins paredzēja, ka savstarpējai palīdzībai atsevišķu sugu evolūcijā ir daudz lielāka nozīme nekā savstarpējās cīņas likumam, jo "tā labvēlīgi ietekmē tādu iemaņu un īpašību attīstību, kas nodrošina tālāku sugas uzturēšanu un attīstību..." [112, 106].

Cilvēkam tādas iemaņas un īpašības ir spēja domāt, iztēloties, prognozēt un valoda.

Vispār, kā atzīmē P.Kropotkins, jēdziens par kooperāciju un kopēju darbību cieši saistīts ar jēdzienu par savstarpēju palīdzību [112, 135].

Mūsdienu evolūcijas teorijā altruistiskās uzvedības formas ir nosauktas par adaptāciju grupas interesēs [136]. Cilvēku savstarpējai palīdzībai ir liela nozīme adaptācijas procesā. Ir zināms, ka "pārindividuālai" adaptācijai ir spējas nodrošināt daudz augstāku adaptācijas līmeni potenciāli katram indivīdam kopumā, salīdzinot ar variantu (vai galējo stāvokli), kad katrs indivīds "interesējas" tikai par savu ieguvumu.

No teiktā izriet secinājums, ka dzīvās pašorganizējošās sistēmās adaptācija ir aktīvs process un tai piemīt regulējošas darbības. Šīs regulējošās darbības var izpausties kā fizioloģiskās vajadzības atsevišķi apskatāmiem organismiem, tā arī kā psihiskās vajadzības, kā "altruiskās" indivīdu kā kopuma locekļu motivācijas.

Organisma pārindividuālās adaptācijas principu var apzīmēt kā bioloģisko makrosistēmu pašorganizācijas papildprincipu, kas var kalpot par pamatu psihiskās aktivitātes trešajai īpašībai - "citu" adaptācija - kas izpaužas altruiskā uzvedībā, līdzjūtībā, bagātā jūtu gammā, kādas rada šī īpašība.

Pamatojoties uz iepriekšējo izklāstu, var secināt, ka psihiskās aktivitātes vispārējās īpašības, kas nodrošina *sociālās* struktūras veidošanos un uzturēšanu un cieši saistītas ar pašorganizāciju dabā, ir:

- 1) nepieciešamība realizēt sadraudzīgu uzvedību, vai arī nepieciešamība veikt kopīgu darbību ar citiem indivīdiem;
- 2) nepieciešamība realizēt determinētu, uz citiem indivīdiem virzītu iedarbību, kas rosinātu citus indivīdus veikt noteiktas darbības;
- 3) tādas darbības nepieciešamība, kas virzīta uz citu indivīdu pielāgošanos, t.i. citu adaptācijas nepieciešamība, vai nepieciešamība darboties "citu" indivīdu labā.

Tātad jēdziens "psihiskās aktivitātes nepieciešamība" sadalās trijos to veidojošos jēdzienos, kas var kalpot kā kopējs dabaszinātnisks pamatojums, kā klasificēt cilvēka psiholoģiskās vajadzības.

Kāda daba un kādi bioloģiskie avoti ir tiem spēkiem, uz kuriem pamatojas cilvēka psihiskā darbība? Atbilde uz šo jautājumu ir saistīta ar svarīgu psihiskās darbības likumsakarību atklāsmi un vienlaicīgi ar kopēja dabaszinātniska pamatojuma noteikšanu cilvēka psihiskās aktivitātes īpašību klasifikācijai.

Rezumējot var teikt, ka cilvēka psihiskās aktivitātes nepieciešamības pamatā ir noteikti bioloģiski avoti, kuri stimulē rast risinājumu pārdzīvojuma procesā. Tomēr paliek neaplūkots jautājums par psihiskās aktivitātes virzību, kas būtībā ir nozīmīgākā svira pārdzīvojuma mehānismā. Psihiskās aktivitātes - garīgas spriedzes virzība uz dzīves jēgas un vērtību līdzsvarotību sevī ir tās

noteicošais faktors pārdzīvojumu pieredzes izpratnē. Tāpēc nākošajā nodaļā tiks aplūkota šī kategorija.

2.3. Pārdzīvojumu pieredzes izpratne

Pārdzīvojuma pieredzē noteicošais faktors ir virzība uz dzīves jēgas un vērtību līdzsvarotību sevi.

Šajā nodaļā aplūkota arī ES koncepcija, ES - kā personiskās izziņas un izpratnes subjekts; ES - kā spēja izziņāt un novērtēt pašam sevi; ES - kā sava pārdzīvojuma forma, kurā izdalāmi fiziskais, psiholoģiskais un eksistenciālais ES līmeņi. ES koncepcija un tā aktu intelektuālā apziņa ir tas pirmatnējais avots, kas atrisina pārdzīvojuma pieredzes problēmu. Šajā nodaļā sniegts arī pārdzīvojuma pieredzes izpratnes modelis, kas ietver pakāpienus izejas meklējumu ceļā dzīves kritiskajās situācijās.

Pieredzes svarīgo nozīmi personības pilnveidošanā ir uzsvēris humānās psiholoģijas pārstāvis K.Rodžerss, kurš postulē cilvēka augšanu pieredzes procesā kā absolūtu.

Pārdzīvojuma pieredzes izpratnes problēma ir unikāla ne tikai ar tās nozīmi personīgajā, bet arī sabiedriskajā dzīvē (izglītībā, zinātnē, kultūrā, medicīnā utt.).

Kāda ir mūsu attieksme pret notikušo, ko mēs gribam saprast un paturēt sev par pamatu turpmākai dzīvei? Tāpēc ir svarīgi atklāt jēdzienu - "izpratne".

Izpratnes kā starpdisciplināru interpretācijas formu var reducēt divās atsevišķās pieejās šim fenomenam - kā kultūrvēsturiska un izziņas. Pagājušajā gadsimtā hermētikā^{*} "izpratne" tika traktēta kā "iedzīvošanās" iepriekšējo paaudžu un laikabiedru domās un jūtās, XX gs. otrajā pusē izpratne jau tiek traktēta daudz plašāk: kā universāla psihiska spēja un pat kā cilvēka dzīves veids. Kultūrvēsturiskajā kontekstā izpratne tiek aplūkota kā kategorija, kas ietilpīgāka par sapratni, izziņu vai individuālo domāšanu.

---

* hermētika, gr. hermēneutikē (tulkot - gr.hermēneuein) - vecu rakstu,(bībeles) pieminēto izskaidrošanas māksla

Tā, pēc vācu izcilā domātāja H.Gadamera domām, jebkura izpratne vienmēr ir kaut kas lielāks par vienkāršu psiholoģisku aktu (domāšana, apersepcija^{**}). Izpratne - tā vienmēr ir reakcija uz sadzīvē notiekošo. Izpratne cilvēkam ir vajadzīga, lai tas izprastu pats sevi, noteiktu, kas viņš ir, kādu vietu ieņem sabiedrībā. Cilvēka dzīves jēga slēpjas izpratnē, bet ne izziņā, ne arī subjekta un apkārtējās vides mijiedarbībā [87]. Izpratne ir kaut kāds īpašs, tikai cilvēkam piemērots eksistences veids. Šajā veidā subjekts realizē sevi kā garīgu un personisku sākumu, kā radītāju, vienlaicīgi būdams laika produkts. Psiholoģijā līdzīgas domas izsaka V.Frankls, uzskatot, ka cilvēka galvenais aicinājums - meklēt dzīves jēgu, tās izpratni [143].

Izpratnes problēma ir ne tikai psiholoģisks, bet arī filozofisks jautājums tajā nozīmē, ka tā tiek risināta ne tikai ar siloģisku pierādījumu palīdzību, bet arī ar dažādu patiesības izpratnes faktu jeb fenomenu deklarācijām, kas veido kādu uzskatu vienību.

Izpratnes problēma ir būtiska, jo tās atrisinājums liek pamatus visai turpmākās dzīves psiholoģiskai ievirzei un dzīves jēgas filozofiskai izpratnei. Tā liek meklēt, atrast un sakārtot "augstākās patiesības" izziņas nosacījumus, pieņemot kādas noteiktas, sev nepieciešamas reālās vērtības.

Izpratnes problēma ir iekšējs, psihisks akts, ko var introspektīvi vērot jeb uztvert reflektīvi tikai sevī. Pārdzīvojumu pieredzē "sakopojot" ne tikai to, kas ir noticis, t.i. apzinoties iekšējos eksistējošos aktus un tos izvērtējot, bet arī tos, kas skar gribu un jūtas, cilvēks intuitīvā veidā atklāj arī to subjektu, kas tos vieno, tas ir - mūsu ES koncepciju.

ES - kā personiskās izziņas un izpratnes subjekts; ES - kā spēja sevi sakoncentrēt, izziņāt un novērtēt pašam sevi, ES - kā savas personības pārdzīvojuma forma, kurā mēs izdalām fizisko ES līmeni, sociālo ES līmeni, psiholoģisko ES līmeni un eksistenciālo ES līmeni. Tātad mūsu ES - tā aktu

---

^{**} apersepcija (apperceptio) - ārējo un iekšējo iespaidu skaidra, apzinīga uztvere
gr. syllogismus - loģisks secinājums, kas pamatots uz citiem secinājumiem

novērtējums, pārdzīvojumu pieredzes izpratne, ieslēdzot sevī arī morālo sirdsapziņu kā pirmatnēju avotu, kurā meklējami tie elementi, kas atrisina izpratnes problēmu.

ES koncepcija kļūst kā personiskās izziņas, zinātnes subjekts: ES - kodols, patība, spēju sevī koncentrēties, izzināt un novērtēt pašam sevi. Apziņas iekšējo, intelektuālo saturu citi var izzināt tikai tad, ja ES to atklāj citiem, vai arī, pateicoties subsilai novērošanai, balstoties uz zināmas salīdzinošas analogijas pamatiem.

Tātad mūsu ES koncepcija un tā aktu intelektuālā apziņa, būdama vienota morālā apziņā un sirdsapziņā, ir pirmatnējais avots, kas atrisina pārdzīvojumu pieredzes problēmu. Intelektuālā apziņa ir kā "aizslēgta svētnīca", kuras tiešās ieejas "atslēga" ir katra personiskā introspektīvā refleksija, pašrefleksija [34].

Izpratne ir intelektuāls akts, kurā nevis ar kaut kādu slēdzienu vai abstrakcijas palīdzību, bet īpatnēja konkrēta pārdzīvojuma veidā, pilnīgi jaunā un drošā pieredzē intelektuāli saskaramies ar iekšējām īstenībām, kas prātam ir fiziski klātesošas.

Šī iekšējā pieredze ir intuīcija, vārda īstā nozīmē. Tas ir oriģināls dotums: tieša, konkrēta iekšējo psihisko pārmaiņu un to subjekta intelektuālā pieredze - intelektuālā apziņa.

Pārdzīvojumu pieredzes izpratne vienlaicīgi ietver arī personīgo ES kā doto eksistējošo subjektu un nosaka iekšējo, konkrēto, atsevišķo dotību izvērtējumu. Izpratne ir spontāna, t.i., tā ir prāta darbība, kas var noritēt arī bez metodiskas organizācijas.

Šāds analītisks process filozofijā tiek nosaukts arī par fenomenu intuitīvās izziņas metodi, kuras pamatlicēji ir E.Huserls, M.Heidegers un N.Hartmans.

Apskatot tās aprakstošo procesu, tajā var atrast līdzību ar šī procesa kā "intelektuālās apziņas virzību uz patiesības izziņu", lai tad vēlāk, atkarībā

no šiem datiem, "veiktu dotā patiesības izziņas fakta kritisko pārbaudi, gara acu priekšā paturot tās reālo vērtību un sistemātiski kritisko atziņu sakārtojumu" [147].

Tādā veidā rodas refleksīvā apziņa, kas ir jauns akts, kurš pievienojas tiešajai apziņai. Tā projecējas uz iekšējiem aktiem un to subjektu, realizē diferenciāciju cilvēku iekšējā pasaulē, liekot šķirt viņa ES, prātu, psihisko aktu, lai tādā veidā varētu arī turpmāk nodoties iekšējo gara aktu studijām no loģiski formālā, gnozeoloģiskā, metafiziskā, ētiskā redzes viedokļa. Šajos pētījumos cilvēku vada reflektīvā apziņa, kas saistās ar tām iekšējām psihiskajām realitātēm, kuras viņi tieši apzinās [34, 148].

Tematiski šaurākā, izziņas procesā izpratne tiek apskatīta kā domāšanas procedūra. Individuālā izpratnes specifika ir būtiska subjekta domu formulējumā, novērtējot morālos, tiesiskos, politiskos un ekonomiskos aspektus vienmēr mainīgajā sociālajā vidē.

Pētot izpratnes jēdzienu, saistot to ar pārdzīvojumu pieredzi kā subjektīvu fenomenu, kurā atspoguļojas cilvēka aktīvā attieksme pret apkārtējo vidi, var izanalizēt pārdzīvojumu pieredzes izpratnes fenomenu no subjektīvās pieejas puses. Šāds virziens psiholoģiskajos pētījumos ir sākotnēji sastopams B. Anaņjeva un S. Rubinšteina darbos [73, 80].

Termins "izpratne" tiek saistīts arī ar terminu "sapratne", kuram zinātniskajā literatūrā ir vairāki konteksti: metodoloģiskais, kognitīvais, loģiskais, lingvistiskais, komunikatīvais un psiholoģiskais [109, 99, 98].

Piekrītot mūsdienu psihologu domām, izpratne - "tas ir saistošs mezgls, kas savieno izziņu un saskarsmi kopā" [81].

Rietumu filozofijā šīs problēmas metodoloģiskās nostādnes kontekstā (izpratnes problēmas analizē) izpratni pielieto kā interpretāciju [10].

Izpratne metodoloģiskajā nozīmē ir tāda metode, ar kuras palīdzību tiek noteikta zinātniskā fakta nozīme [126]. Līdztekus iepriekšējam izskaidrojumam izpratne ir viena no psihoanalītiskās situācijas galvenajām

komponentēm. "Psihoanalītiskās izpratnes" unikalitāte raksturojas ar to, ka tai piemīt vienmēr īpaša, sava situācijas izpratne - konkrētajā saskarsmes situācijā (brīdī). Principiāli svarīga nozīme, ka divi subjekti netiek apskatīti ārpus saskarsmes situācijas - izpratne iespējama tikai kā "intersubjektīvo notikumu" apgūšanas process. Ārēji tas izpaužas "brīvo asociāciju" prioritātē psihoanalīzes procesā, tāpēc "psihoanalītiskā izpratne" kļūst subjektīva, situatīva, neatkārtojama, zaudējoša savu intersubjektīvo vērtējumu. Šāds traktējums pilnībā atbilst teiktajam, ka "viena cilvēka uzkrātā dzīves pieredze nevar kļūt par priekšnosacījumu otra cilvēka izzinošajai darbībai" [74].

Interpretācija nav tikai noteikta procedūra, kas palīdz subjektam izprast savus pārdzīvojumus, bet vienlaicīgi arī ir mēģinājums sasniegt tādu pārdzīvojumu izpratnes skaidrojumu, kas kļūtu būtiski nozīmīgs subjektam. (skat. 6.Shēmu)

Interpretācija (izskaidrojums) tikai tad kļūst patiesa, kad aizskar subjekta problēmu un pārdzīvojumu lauku, dodot iespēju veidot radošu veseluma izpratni, kura būtu saistīta ar personības konatīvajām, kognitīvajām un emocionālajām šķautnēm. Tāda izpratne - atslēga integrālam pašizziņas procesam, veidojot jaunu interpretāciju. Risinot tālāk pārdzīvojumu pieredzes izpratnes problēmu, interpretācijas kategoriju varam aplūkot arī no cita viedokļa - *kā jaunu zināšanu iekļaušanu iepriekšējā subjekta pieredzē.*

Kognitīvā pieejā izpratnes problēma tiek aplūkota kā jaunu zināšanu iekļaušana esošo kontekstā. Uzsvars tiek likts uz objektīvu zināšanu saturu, bet tas, kas veido subjekta pieredzes izpratnes "intelektuālo bagāžu", kaut arī atzīts, tomēr nekļūst par analīzes priekšmetu [10, 32, 67].

Daudzi psihologi koncentrējuši savu uzmanību uz subjekta zināšanu struktūras organizāciju saistījumā ar teksta izpēti, nosaucot šādas struktūras par shēmām [54], par makrostruktūrām [10, 69], par freimiem [66] un matricas režģi [ ]. Tieši zināšanu struktūru organizācijas raksturs un māksla operēt ar

tām nosaka izpratni. "Izpratnes process ir identisks izvēles procesam un izprotamāko sfēru izskaidrojumam, kuri izskaidro situāciju (vai tekstu), kuru nepieciešams izprast." [54] Šajā gadījumā izpratne un risinājums rodas tad, kad ārējās uzdevuma struktūras reprezentācija visvairāk atbilst tās iekšējam pieņēmumam.

Citu izpratnes būtības risinājums minēts kā "ieejošās informācijas un iepriekšējo zināšanu apvienojošs produkts" [7, 189]. Iepriekšējās zināšanas ir tikai "semantiski priekšnosacījumi izpratnei", bet "pirmseksperimentālo zināšanu klāsts nav pietiekams izpratnei: svarīgi, lai zināšanas aktualizētos izpratnes laikā. Taču jautājums, kā notiek šī procesa aktualizācija (piemēram, kāpēc uz vienu un to pašu ievadīto informāciju dažādiem cilvēkiem var aktualizēties dažādu zināšanu struktūras), paliek atklāts.

Tādējādi izpratni mēs varam raksturot ne tikai kā spējas veidot priekšstatu, bet arī kā spējas izdarīt slēdzienu.

Loģikas ietekme izpratnes psiholoģiskajos pētījumos izpaužas tādos izteikumos kā "loģiskie secinājumi", kas ir izpratnes procesa sastāvdaļa.

Izpratnes subjekts tiek apskatīts nevis kā cilvēks ar tam piemītošajām psiholoģiskajām īpatnībām (noteiktām rakstura īpašībām, motīviem utt.). Šādos pētījumos cilvēks parasti uzskatāms kā noteiktas sistēmas nesējs. Zīmju sistēmas ir pakārtotas subjekta iekšējā pieredzē.

Loģiskie secinājumi, kas vērsti uz izpratni, tiek panākti divējādi [66, 67]. Ja analizējot dotās informatīvās situācijas, iztrūkst nepieciešamie dati sapratnei, tie tiek ņemti no freimiem. Kādi secinājumi izriet no esošās situācijas?

Ja ienākošie notikumi nevar organizēties subjektam zināmā freimā (režģī), subjekts cenšas atrast saikni starp viņu un agrāk notikušo notikumu (situāciju); procesā organizējas jauns freims augstākā līmenī, kurš apvieno esošo un iepriekšējo pieredzi.

Izpratnes semantiskie un lingvistiskie aspekti tiek pielietoti, lai atspoguļotu zīmju izteiksmes attiecības ne tikai kādā situācijā, bet arī cilvēka pieredzes atspoguļojumā. Vārdi un attieksme darbojas kā katalizators jēgas struktūras formulējumos, bet paši to nesastāda [18].

Lingvistiskā izpratne ir valodas dabiskā sapratne un tās izjūta. Šī izpratne veidojas, transformējoties virspusējai struktūrai iekšējā reprezentācijā [60, 66].

Darbības izpēte ir viena no izpratnes determinantēm. Šajā gadījumā izpratne parādās kā "kognitīva darbība" [10, 32, 66].

Izpratnes psiholoģiskās formas - ne tikai kā empīriskā līmeņa apgūšanas, bet arī kā teorētiskās izziņas determinācija un izziņas attieksme. Īstenība - tā ir pilnīga uztveres aina jeb "izpratne ne tikai kā ir, ... bet kā būtu jābūt" [141].

Izpratne izpaužas arī kā specifisks izziņas attiecību tips, kas vērsts uz cilvēka un tā darba produktu izziņu jeb pieredzi [82].

Rezumējot - izpratne ir izziņas, atmiņas un hipotēzes apvienojums kā domāšanas procesa rezultāts.

Šeit un turpmāk pētījumā teorētisko atziņu pamatojumam izmantotas represēto cilvēku atbildes uz aptaujas anketas jautājumiem, atmiņas u.c. materiāli.

Dokuments Nr.1.

Dzīves jēgu cilvēks var panākt veidojoties, augot ģimenē ar cītīgu, godīgu darbu, ar labestību pret visu dzīvo un nedzīvo pasauli. Apzinīgs darbs veido cilvēku, un rada materiālas vērtības, kas paliek pēcnācējiem - sabiedrībai; pārdzīvojumu pieredze atklāj garīgo pasauli un sniedz spēku palīdzēt citiem.

A.Liepiņa

Dokuments Nr. 2.

Kas paliek pēc šīs "zemestrīces"?

Gara cilvēks un tikai! Un līdz ar savu pirmo apzinīgo dzīves mirkli, vajadzētu mācīt cilvēkam kļūt garā stipram. Tas ir ilgs, lēns, grūts process.

R.Liepa

Dokuments Nr. 3.

No ciešanām un sāpēm jāsmej sev ne tikai akls naids, bet gudrība, ar kuru naida aklumu padarīt redzīgu.

E.Rauhvangers

Kā galvenā funkcija - apdomāta uzvedība un indivīda orientācija sabiedriskajā dzīvē, kultūrā un vēsturē.

Šīs iedarbības procesā tiek atklāti parādību nepieciešamie sakari, īpašības, likumsakarības, tiek meklētas un izmēģinātas mērķtiecīgas metodes un līdzekļi darbībai. Tādējādi pieredze tiek saprasta gan kā sabiedriskā subjekta mijiedarbība ar apkārtējo pasauli, gan arī kā šādas mijiedarbības rezultāts [53].

Izpratne ir nepieciešams komponents otra cilvēka izziņā. Savstarpējā izpratne - nepieciešams nosacījums saskarsmē.

Saskarsme ir tāda sublektu mijiedarbības forma, kura jau sākotnēji motivēta ar viņu centieniem savstarpēji atklāt otra psihiskās īpašības un kuras procesā formējas starppersoniskās attiecībās to starpā (uzmanība, mīlestība vai nepatika) [31].

Ar kopējo darbību jāsaprot situācijas, kurās cilvēku starppersoniskā saskarsme pakļauta kopējam mērķim - konkrētu uzdevumu atrisināšanai.

Jebkuras kopējās darbības psiholoģiskā analīze atklāj izziņas procesu un cilvēku saskarsmes vienotību un savstarpējo nosacītību. Kopējās darbības objektīvo saturu nosaka ne tikai darba objekta saturs, bet arī tā atspoguļojuma raksturs katra darbības subjekta apziņā. Tā rezultātā cilvēka

izziņas aktivitāte kopējā darbībā vērsta kā uz objekta satura, tā arī uz partneru psiholoģisko īpatnību noteikšanu. Darbības partneru pozīciju noteikšana ir svarīgs savstarpējās izpratnes priekšnoteikums.

Konkrēts pozīcijas psiholoģiskais saturs atklājas, analizējot tos priekšnoteikumus, kuri jāievēro, lai notiktu savstarpēja izpratne. Šie izpratnes priekšnoteikumi ir viena no svarīgākajām un pagaidām maz izpētītajām šā psiholoģiskā fenomena pusēm. Visus dažādos pētījumos izdalītos izpratnes priekšnoteikumus var apkopot četrās grupās - saucsim tos par mnēmiskiem, mērķa, empātiskiem un normatīviem noteikumiem.

I. Mnēmiskais noteikums - cilvēks saprot tikai to, kas atsaucas viņa atmiņā - izpratnei vienmēr nepieciešamas dažas iepriekšējas zināšanas par izprotamo.

Cilvēku savstarpējās izpratnes analīze kopējā darbībā rāda, ka šajā gadījumā mnēmiskiem izpratnes noteikumiem tiek uzlikti papildu ierobežojumi. Tie izpaužas tādējādi, ka parametriem jābūt (un galvenais, jāaktualizējas saskarsmes momentā) ne jebkurām zināšanām par apspriežamo priekšmetu, bet tieši ziņu krājumiem, kas ir sakritīgi vai savstarpēji krustojas, kā arī līdzīgiem objekta modeļiem. Pēc šāda priekšstata savstarpējā izpratne rodas tad, kad komunikantiem piemīt līdzīgas zināšanas par objektu. Par ierosinošo cēloni nonākšanai saskarsmē tiek uzskatīta zināšanu nevienlīdzības apzināšanās un vēlēšanās to novērst.

II. Mērķa kopējais izpratnes noteikums ir šāds: cilvēks parasti izprot tikai to, kas atbilst viņa prognozēm, hipotēzēm, mērķiem. Kopējā darbībā katrs tās dalībnieks ir spiests izvirzīt prognozes, kas attiecas uz darbības priekšmetu, kā arī uz partneru psiholoģiskajām īpašībām un novērtētāja pozīcijām.

III. Savstarpējās izpratnes empātiskais noteikums: nevar izprast otru cilvēku, ja nav stājies ar viņu personīgās attiecībās, ja pret to nav izrādīta empātija.

Kā empātija šeit jāsaprot tāda tās interpretācija, kas satur ne tikai subjekta iepazītā cilvēka pārdzīvojumu un jūtu aktīvu novērtēšanu, bet arī nepārprotami pozitīvu attieksmi pret viņu.

Cilvēka attieksmi nevar izslēgt no izpratnes analīzes sfēras. Katrs kopējās darbības dalībnieks ir attiecību nesējs, kuras izpēti var tikai pretstatot tās partneru attieksmei pret sevi pašu un pret darbības priekšmetu.

IV. Normatīvais noteikums: lai panāktu savstarpējo izpratni, saskarsmes subjektiem jāvadās pēc vieniem un tiem pašiem saskarsmes postulātiem un jāattiecinā apspriežamais objekts pret vienādiem sociāliem paraugiem, uzvedības normām.

Mezglā moments jebkuras sociālas normas noteikšanai ietver norādi uz vajadzīgo, nepieciešamo, tas ir, tādu stāvokli sabiedrībā, kurš atbilst tajā pieņemtajām vērtībām.

Izprastās zināšanas par pasauli satur subjekta priekšstatu par to, kādai šai pasaulei jābūt. Izpratne šajā gadījumā ir esošā un nepieciešamā pretstatīšanas process un rezultāts. Izpratnes individuālā specifika vienmēr ir atkarīga no tās vērtību un sociālo normu sistēmas, pret kuru cilvēks attiecina izprasto. Ja normas, pēc kurām cilvēki orientējas savā ikdienas uzvedībā, stipri atšķiras, savstarpējā sadarbība nav iespējama un izpratne apgrūtināta.

Savstarpējā izpratne veidojas, saskaņojot priekšstatus par saskarsmes situāciju, kas ietver apspriežamo priekšmetu un partnerus. Izpratnes jebkura psiholoģiska pētījuma specifika izpaužas šī fenomena izziņāšanā - *kā cilvēku attiecību subjektīvās formas pret izpratnes objektu, un informācijas interpretācijā.*

Savstarpējai izpratnei ir situatīvs raksturs; tā izpaužas konkrētā pieredzē un šīs pieredzes pārņemšanas spējā.

Daudzi bijušie represētie cilvēki ir vairākus gadu desmitus dzīvojuši ar aizliegtu dzīves lappusi, un no sevis apzināšanās viedokļa viņiem ir

nepieciešams šo lappusi atklāt. Tiem, kas to nav pieredzējuši, tikpat nepieciešama ir precīza vēstures ainu atklāšana.

Gandrīz kā ideoloģiska tēze skan, ka "latvieši vienmēr ir vēstures upuri", vienmēr "liktenis viņiem liek to darīt ..." Vieni saka, ka "*nebija izvēles un vajadzēja tur karot*", otriem arī "*nebija izvēles un vajadzēja citur karot*", trešiem "*liktenis lēma, ka tas jādara*". Protams, vēstures dzirnas nežēlīgi mala cilvēku likteņus, tomēr vairāk uzmanības būtu jāpievērš tām lappusēm, kurās latvieši paši bija savas vēstures kalēji. Lai arī tas beidzās neveiksmīgi, tomēr daudzi no viņiem turēja augstu šo garīgo mērķi - būt patstāvīgiem savos lēmumos.

Piekrītot humānistiskās psihoanalīzes pārstāvim Ē. Frommam, personībai jābūt spējīgai pateikt citiem "Es esmu es" un nevis: "Es esmu tāds, kādu vēlaties". Katram cilvēkam piemīt noteikta pašapzināšanās pakāpe un zināšanas par savām spējām, gaidām, stiprajām pusēm. Ē. Fromms uzsver, ka jāapzinās spēju vērtība un jāpielieto tās produkti. Personībai jāprot noraidīt savas identitātes balstīšanu uz citu gaidām, jo tādas identitātes ir nestabilas un rada problēmas.

Dzīvē tas izpaudās kā vīrišķības pierādījums, bet arī zināma atbrīvotība no iekšējā satraukuma, pastāvīgas trauksmes, ko bija izraisījusi sociālā situācija, un spēja pieņemt lēmumu, kura nozīme bija saistīta ne tikai ar personīgām interesēm, bet arī ar savas zemes, Dzimtenes aizstāvības un vispārcilvēciskām vērtībām.

Vīrišķību cilvēks izprot kā pašapliecinājumu, par spīti tam, kas mēģina traucēt ES apstiprināt pašam sevi.

Vīrišķību izprot arī kā dvēseles spējas pārvarēt bailes. Dzīļu psiholoģija ir atdalījusi baiļu jēdzienu no satraukuma (trauksmes) un pierādījusi, ka trauksme ir radniecīgas modalitātes fenomēns.

Trauksme ir galējība, ko cilvēks pārdzīvo kā personīgo galu; trauksme kā nebūtība, neesamība, paša beigu apzināšanās.

Trauksmei un bailēm ir kopējas ontoloģijas pamats. Bailēm ir noteikts objekts; šo objektu var satikt, izanalizēt, uzveikt, izturēt. Cilvēks var iedarboties uz šo objektu, pat cīnīties, tādējādi pašapliecinoties.

Kamēr pastāv baiļu objekts, mīlestība (tās mijiedarbība) spēj uzvarēt bailes. Trauksmei nav objekta. Tā tiek izteikta paradoksā - pieņemot to kā objektu, kas noliedz jebkuru objektu [68]. Trauksme saistās ar cilvēka ontoloģiskā pašapliecinājuma draudiem.. Tā apdraud cilvēka garīgo pašapliecinājumu, radot tukšumu un dzīves jēgas zudumu. Trauksme apdraud cilvēka tikumisko pašapliecinājumu, radot vainas izjūtu vai nosodījumu sevī. Trauksme ir šī trīskāršā apdraudētība: liktenis un nāves trauksme, tukšuma un jēgas zuduma trauksme, vainas apziņas un nosodījuma trauksme. Šīs trauksmes trīs formas ir eksistenciālas, jo tās piemīt visiem. Šo trauksmi novērst nav iespējams, jo tā piemīt paša pastāvēšanai.

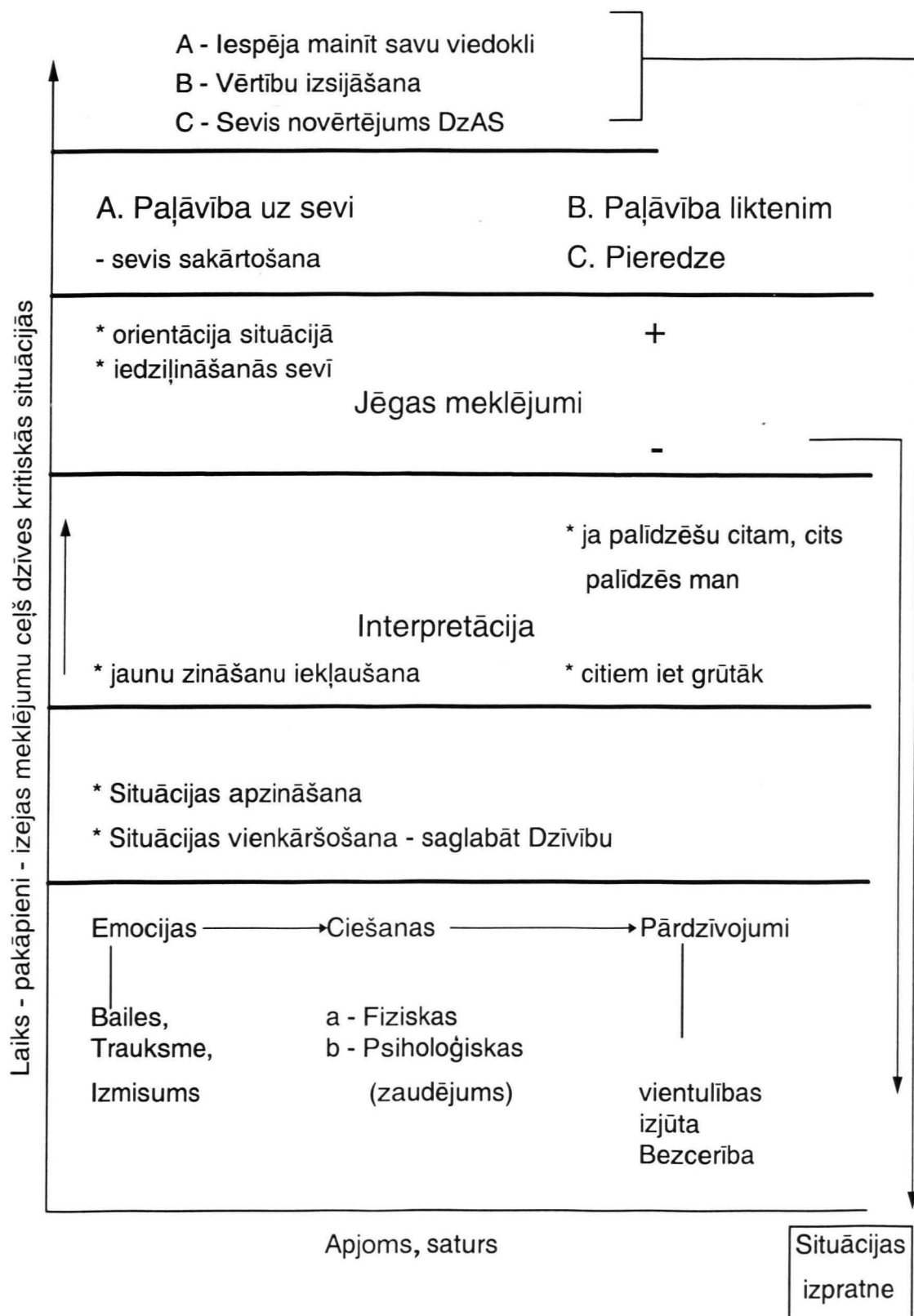
Taču cilvēks, apliecinot sevi darbībā, pieņem noteiktu, aktīvu jēgas meklējumu nostādni jeb nostāju, kas spētu atrisināt garīgo pašapliecinājuma problēmu.

Arī daudzu nepatiesi apvainoto un sodīto nostāja ir vēstures precedents, kas ļauj mums kā latviešu tautas pārstāvjiem pacelties pāri liktenim¹, nevis kultivēt fatālismu, ka "vienmēr mūs kaut kur iemet", ka latviešiem galvenā pazīme ir "ar pacietību nest savu krustu un kalpot tam vai citam" (Aivars Stranga). Pārdzīvojuma pieredzēs izpratni mēs varam attēlot kā struktūrmodeli, kas ietver sevī pakāpienus izejas meklējumu ceļā dzīves kritiskajās situācijās. Izejas meklējumu ceļš faktiski ir dzīves jēgas meklējumu rezultāts, kurā notiek: sevis novērtējums, vērtību izsijāšana un iespēja mainīt savu viedokli.

---

¹ liktenis - a) filozofisks jēdziens, kas izsaka reliģiski ideālistisku priekšstatu par pārdabisku spēku, kurš iepriekš nosaka visus notikumus cilvēka dzīvē; b) apstākļu sagādīšanās cilvēka vai veselas tautas dzīvē.

Pārdzīvojuma pieredzes izpratne

6. Shēma. Pārdzīvojuma pieredzes izpratne

Arī pēc K.Horneja un R. Meija domām, cilvēka dzīves traģiskais nozīmīgums slēpjas pārdzīvojumu pieredzes izpratnē. Lielākās briesmas šajā punktā ir tās, ka mēģinājums sevi aizsargāt no bezcerīguma vedis uz sāpīgu nemieru. Ja tas notiek, un ja situācija kļūst nelabojama, rezultāts ir mūsu potenciālā ierobežošanās. Un tajā - vai nu mēs attīstāmies un augam kā cilvēciskas būtnes, vai arī kapitulējam kādai autoritārisma destruktīvai formai. Nemiers ir savas personīgās, cilvēciskās vērtības zaudēšana, tie ir draudi kļūt par neko. Tāpēc, cilvēka eksistence ir pastāvīga cīņa, kurā tiekam vai netiekam galā ar dzīves problēmām, un virzāmies uz priekšu savu potenču realizācijā.

Ja cilvēks nolemj uzņemties atbildību, viņš nemiera pieredzi izlieto konstruktīvi. Ja viņš baidās uzdot būtiskus jautājumus, viņš noraida savu atbildību, un bloķē savu potenciālu realizēšanu. Šajā gadījumā viņš pats *arī* ir vainīgs. Līdzīgi nemieram tad vaina arī ir cilvēka eksistences ontoloģiskais raksturojums.

Stipram nemieram piemīt tendence ierobežot mūsu apzināšanos, un mēs mēģinām pasargāt sevi no sāpēm, lietojot dažādus aizsardzības mehānismus, ieskaitot tos, kurus pirmais postulēja Z.Freids. Šī primārā aizsardzība palīdz mums noraidīt sevis paša aizsardzības īsto apgūšanu, un tādējādi traucē augšanai.

Pieredzes un radošās apziņas augstākās virsotnes atsedzas savstarpēji maināmos jēdzienos. Apziņa pārkāpj savas robežas, kļūst transcendentāla, kad bez izkropļojumiem ieraugām patiesību.

Intelektuālajā dzīvē, cilvēks induktīvi izprot, ko nozīmē patiesība un zināšana. Sākotnēji tā ir patiesības ideja, skaidra, bet vēl neizvēsta. Gnozeoloģiski patiesība definējama kā prāta un lietas saskaņa [34, 35], tas, kas atbilst īstenībai. Tātad šis definējums izteic aktīvu cilvēka līdzdalību un *saskaņu* ar realitāti patiesības ziņā.

Šī saskaņa realizējas tāpēc, ka cilvēkam tā ir izprotama, jo satur sevī iekšējo intelegibilitāti (saprotamību). Taču iekšējā intelegibilitāte veidojas ilgstošā procesā - dzīves pieredzes izpratnes procesā, kurā izkristalizējas cilvēka augstākās - dzīves jēgu saturošās vērtības. Cilvēka dzīves pieredzes izpratne tāpat ir nemitīga savas vērtību sistēmas apzināšanās un pilnveidošanās ceļš. Tam pievērsīsim uzmanību nākošajā nodaļā.

Rezumējot pārdzīvojuma pieredzes teorētisko izklāstu varam uzsvērt ka DzAS prasa no cilvēka atšķirīgu iekšēju darbību; dažāda veida reakcijas parādās personības iekšējo resursu galējas aktivizācijas veidā, lai saglabātu dzīvību un vēlāk atrastu savu dzīves nodomu realizācijas iespējas.

Ļoti smagas dzīves situācijas liek pārvērtēt cilvēkam viņa vērtību gradācijas, vienlaicīgi rekonstruējot viņa ES būtību, jo cilvēka dzīve pamatā nav nekas cits kā pastāvīga kritisko apstākļu pārvarēšana.

Šķēršļi indivīda ceļā uz mērķi var būt fiziski (ieslodzījums, izsūtījums), bioloģiski (slimības), psiholoģiski (bailes, sašutums) un sociāli (normas, aizspriedumi).

Kritiskā situācija, ko nosaka DzAS, vienlaicīgi ir pārtraukta psiholoģiskā nākotne un tās jēga un dzīves veselums, tāpēc šajā situācijā pastāv iespēja, ka sagraust visa cilvēka dzīves sistēma.

Kritisko situāciju pārvarēšanas process tad arī ir pārdzīvojums, pie kam šī termina jēga ir saistāma ar kontemplāciju un negatīvām emocijām, kas atspoguļo apziņā subjektīvo attieksmi pret tā izraisīto faktoru.

Tāpat pārdzīvojums ir sevišķs darbības process, t.i. patstāvīgs, dziļi individuāls process, kura rezultātā notiek subjekta un ārējās pasaules - reālās dzīves problēmu mijiedarbība.

Taču šādi psiholoģiski motivēts darbības process nosaka augstas, intensīvas psihiskās aktivitātes nepieciešamību.

Cilvēka psihiskās aktivitātes nepieciešamības pamatā ir noteikti psiholoģiski avoti, kuri stimulē risinājuma rašanos pārdzīvojuma procesā.

Taču noteicošais faktors pārdzīvojuma pieredzē ir psihiskās aktivitātes - garīgas spriedzes virzība uz dzīves jēgas un vērtību līdzsvarotību sevī, kas ir noteicošais faktors pārdzīvojuma pieredzes izpratnē.

Pārdzīvojuma pieredzes izpratnes problēma ir svarīga ar savu nozīmi kā personīgajā, tā arī sabiedriskajā dzīvē.

Izpratnes problēma ir ne tikai psiholoģisks, bet arī filozofisks jautājums, tā atrisinājums liek pamatus visai turpmākās dzīves psiholoģiskai ievirzei un dzīves jēgas filozofiskai izpratnei.

Pārdzīvojuma process pētījumā analizēts ne tikai kā subjekta emocionālā spriedze un apziņas stāvoklis, bet arī kā cilvēka iekšējā daba - pārtapšana, kuras rezultātā cilvēks spēj pārciest sevišķi smagus dzīves notikumus, reizē saglabājot un atjaunojot sevī garīgo līdzsvaru, tikt galā ar kritisku situāciju.

Teorētiski var atbildēt uz jautājumiem, kā rezultātā rodas psiholoģiska krīze, kā fenomenoloģiski tā izpaužas, taču neatbild uz jautājumu par to, kādu iekšēju nostādni, pārliecību un mācību tā devusi. Teorija arī neatspoguļo, kāda ir pārdzīvojuma personīgā pieredze cilvēkam, un viens no darba uzdevumiem ir to papildināt ar ieslodzīto un izsūtīto Latvijas pilsoņu pārdzīvojumu pieredzes analīzi.

2.4. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze

Cilvēka dzīves nozīmīgums saistās ar pārdzīvojumu pieredzes izpratni, arī DzAS apstākļos. Pārdzīvojuma pieredzē izpratne ir izejas meklējumu ceļš, kurš faktiski ir dzīves jēgas meklējumu rezultāts, kurā notiek sevis introspektīvs novērtējums un dzīves vērtību izsijāšana.

Taču pārdzīvojuma pieredzes problēmas teorētiskais izklāsts būtu nepietiekams, ja netiktu sniegts kaut vai neliels ieskats represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredzē, kas varētu asociēties cietušo izjūtās ar "zemestrīci", vispirmām kārtām jau cilvēkā pašā.

Pārdzīvojuma pieredzes atspoguļojums atmiņu tēlojumos sniedz ieskatu DzAS apstākļu pārdzīvojumā, kas raksturojas ar represēto cilvēku pārdzīvojumiem tos arestējot, atstājot Dzimteni un atrodoties ieslodzījumā Gulaga nāves nometnēs vai izsūtījumā, un dzīves krīzes situācijas pārvarēšanu, šiem cilvēkiem atgriežoties Dzimtenē.

2.4.1. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze atstājot Dzimteni

Analizējot latviešu ģimeņu likteņa pavedienus, izmantojot darba procesā savāktos materiālus, var secināt, ka visi deportētie cilvēki ir iedalāmi divās lielās kategorijās: izsūtītajos un ieslodzītajos. (Skat. 1. Tabulu) Kā vieni, tā otri sākumā tika nogādāti apcietinājuma vietās vai pārsūtīšanas punktos. Vissmagākajos apstākļos nonāca ieslodzītie - visdažādāko politisko pārliecību un profesiju ļaudis, kuriem varēja inkriminēt Kriminālkodeksa 58. pantu. *Ģimeņu deportācijām* arī bija savas iezīmes:

- ģimenes tika "ņemtas" visas kopā, taču drīzumā tika veikta ģimeņu sadalīšana; ģimenes galvu - vīriešus nošķīra no pārējiem ģimenes

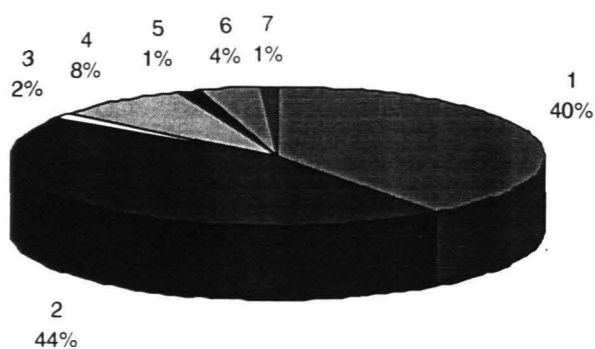
locekļiem un visbiežāk nosūtīja uz apcietinājuma vai nometinājuma vietām, kur bija jāpilda valstij svarīgi, smagi fiziski darbi. Nometnes viena no otras atradās tikstošiem kilometru attālumā, un sakari starp šķirtajiem tuviniekiem tika pilnīgi pārtraukti, dažreiz pat uz vairākiem gadiem. Cilvēkus apzināti turēja pilnīgā neziņā par viņu tuvinieku likteni.

1. Tabula

Ģimenes locekļu liktenis represijās

N=655

	% no kopskaita
1. Aizsūtīti izsūtījumā kopā ar ģimenēm	60.07%
2. Aizvesti izsūtījumā un ieslodzījumā vieni	39.93%
3. Palika mājās:	
a) vecāki	44.26%
b) bērni	1.50%
c) tuvi radnieki	8.15%
4. Tuvinieku liktenis nezināms	1.33%
5. Tuvinieki gāja bojā	3.66%
6. Tuvinieki emigrēja	1.16%

No patreizējo respondentu atbildēm redzam, ka izsūtījumā aizvesti *kopā ar ģimenēm* 60,07% deportēto Latvijas pilsoņu; aptuveni 40 procenti nonākuši ieslodzījumā vai izsūtījumā vieni.

Aresta izpildpersonas (lielākoties aziātu tipa karavīri, kuri neprata latviešu valodu vai krievi kāda latvieša pavadībā) nedeļa laiku situācijas aptveršanai un pat visnepieciešamāko mantu sakravāšanai. Visai mantībai bija jāpaliek okupantu rokās.

Daļa cietušo tomēr bija "it kā" sagatavojušies šādai varbūtībai, jo izprata radušos politisko stāvokli un arestu "motivācijas". Taču liela daļa cilvēku (vismaz 10%) vēl šodien nevar nosaukt pamatojumu viņu represijām, anketās norādot, ka nav bijis ne mazākā iemesla. Lielākoties tas attiecas uz masu deportācijām, kuru laikā cilvēki tika "rauti pat no ielas".

Pirmie pārdzīvojumi bija saistīti ar arestiem. Aresti vairumā gadījumos bija mežonīgi un zvērīgi. Tāpēc cilvēki tam bija pilnīgi nesagatavoti (ceļa ilgumam, bargajiem klimatiskajiem apstākļiem izsūtījuma vietās u.c.). Cilvēki netika brīdināti, kurp viņus vedīs. Te varēja vadīties tikai no vispārējās gaisotnes, nostāstiem un līdzībām. Cilvēki tika arestēti jebkurā vietā, pat bērnus "saņēma ciet" tieši no skolas sola.

Piemēram, Būmanis Jānis (dzimis 1928.g.) šādi atceras savu izsūtījumu:

Dokuments Nr. 4.

1949, gada 25. martā no dzimtām mājām izsūtīja mammu, brālīti Edmundu (4 gadi), māsu Silviju (9 gadi) un māsu Lidiju arestēja Līvānu vidusskolā, māsu Helēnu arestēja 26. martā Atašienas pagasta "inspekcijā" (Viņa tur strādāja par laboranti). Manu ģimeni izsūtīja kā "kulaku ģimeni". Mani arestēja 27. martā Viļānu stacijā.

Pirmais iespaids bija šokējošs, milzīgs uztraukums. Ļoti pārdzīvoju, jo nejutos vainīgs. Ļoti grūti pārdzīvot netaisnību. Čekistu virsnieks izveda mani ārā no stacijas, un tur es ieraudzīju vēl trīs čekistus. Tūlīt viņi mani izkratīja un pavēlēja "ruki nazad", un tā četru čekistu ielenkumā kā liels noziedznieks tiku aizdzīts uz Viļānu apriņķa miliciju. Tur tiku nodots čekas kapteinim, kurš atņēma pasi un pateica, ka mani kā kulaku ģimenes locekli pārvietos uz attālākiem Savienības rajoniem.

Uz maniem iebildumiem un pamatojumiem, ka neesmu nekāds savas tautas ienaidnieks, un neesmu ne pret vienu noziedzies, ka tikko esmu beidzis lauksaimniecības tehnikumu un gribu godīgi strādāt, kapteinis pateica tā: "Mums ir labi tad, ja mēs starp jums, desmit nevainīgajiem, kaut vienu vainīgo aizsūtām. - "eto tože horošo"".

30. marta naktī Rēzeknē mūsu "izsūtīto" vagonus pievienoja ešalonam, kura sastāvā pavisam bija 62 vagoni izsūtīto, savākti no Latgales. Bija saulains laiks. Mums ļāva saņemt ūdeni un tad sadzina visus vagonos un durvis aiztaisīja no ārpuses ciet. Pulksten 10-os sākās "Golgātas ceļš". Pārbraucot robežu, nodziedājām "Dievs Svētī Latviju". Visiem acīs asaras, jo ļoti daudziem tas bija pirmais un pēdējais brauciens pāri mīļās Dzimtenes, Latvijas robežai.

Ja braucot cauri Latgalei, redzējām daudzas viensētas, laukus, mežus, tad aiz robežas pārsvarā redzējām krūmus un retās atsevišķās sādžas. Tajās pussabrukušas mājas - būdas. Pirmo reizi redzējām ragavās iejūgtas govīs. Tas visiem mums bija milzīgs brīnums, it sevišķi bērniem. Mūsu vagonā visiem ceļa biedriem bija laba attieksme vienam pret otru; parasti kopējas bēdas cilvēkus vieno.

Mūsu ešalons nonāca Omskā. Pirmos 14 vagonos braucošos izsūtītos aizveda uz Molotovas rajona centru (100 km no Omskas). Iebraucot Molotovā mēs ieraudzījām milzīgu daudzumu izsūtīto, kuri bija atvesti ar iepriekšējo ešalonu; tie bija Kurzemnieki. Bija ļoti bēdīgs skats. Ja mūsu ešalonā bija

pārsvarā vieninieki un gados jaunāki cilvēki, tad mēs ieraudzījām atvesto ģimenēs vecus, slimus cilvēkus un bērnus.

Ap plkst. 11⁰⁰ sabrauca "vergu uzpircēji" - Molotovas rajona kolhozu priekšsēdētāji un brigadierī....

Pēc dažām dienām ieradās čekas pārstāvji, mēs viņus saucām par komendantiem. Visiem bija jāparakstās par to, ka mēs esam brīvprātīgi pārvietojušies, un uz visu savu mūžu. Tas visiem izsauca protesta reakciju, dusmas, asaras un naidu par visu notiekošo. Starp mums bija "līgionārs" Kazāks, kurš mūs nomierināja. Viņš smējās, ka jau reizi bija parakstījis par mūžīgu izsūtījumu, bet pēc diviem gadiem atgriezies ģimenē. Šoreiz viņam tas nesanāca, jo pēc dažiem gadiem mira.

Emersons Arvīds sevi spējis noskaņot šādi:

Dokuments Nr. 5.

Tā bija liela dzīves skola. Bija vismaz divas reizes iespēja izbēgt no ešalona, taču to nedarīju piederīgo dēļ. Zināju, ka izrēķināšanās būs ar viņiem. Sevi noskaņoju šādi: "Nu ko, Arvīd, brauksim ekskursijā".

Izsūtījuma vai ieslodzījuma brīdis, tā sauktās sāpīgās atmiņas, ko pastiprinājušas netaisnības izjūta, šoks un dvēseles sāpes., palikušas neizdzēšamas šo cilvēku pārdzīvojumu pieredzē, lai gan cilvēki to mēģinājuši uzņemt dažādi. Ir arī liecības, kā šī varmācīgā akta norisē savu nežēlību varējuši izpaust atsevišķi indivīdi ar zemām, cilvēka cieņu pazemojošām tieksmēm.

"Vai to var aizmirst?", šādiem vārdiem sāk savas sāpes izklāstīt Eversas kumdze un daudzi citi.

Dokuments Nr. 6.

1945.g. 19. janvārī mani apcietināja sētnieces Meiranovas klātbūtnē, leitnants Rasa un divi konvoja karavīri izdarīja manā dzīvoklī kratīšanu un mantas aprakstīja. Man palika 14 gadus veca meita Everss Smaida, skolniece. 20. janvārī no rīta pie durvīm piezvanīja un ienāca krievu virsnieks. Viņš bija piedzēries, ar pudeli vīna un tur pat koridorī gribēja liet viņai vīnu mutē. Meitene izrāvās no viņa un kliegdamā izskrēja uz ielas. Virsnieks izrāva no kabatas revolveri un skrēja viņai pakaļ. Vānu ielā 8 bija milicijas nodaļa, kur meitene ieskrēja un miliči viņu noslēpa. Kad virsnieks ienāca iecirknī un blāva, ka māte ir fašiste, kur viņi ir paglabājuši meiteni. Miliči pa sētas durvīm izlaida meiteni un teica, lai tā ātri skrien prom, kamēr viņi virsnieku aizturēs. Mājās meitene baidījās iet. Kad viņa kopā ar māsu atgriezās mājās visas aprakstītās drēbes un manta bija nozudusi.

Everss F.K., mirusi 1994.g. vasarā

Dokuments Nr. 7.

Miķelsons Ludis apraksta ceļu uz Vāciju un atrašanos trijās vācu koncentrācijas nometnēs laikā no 1944. gada 30. decenbrim līdz 1945. gada 9. maijam. Sniedzam mazu ieskatu vācu koncentrācijas nometnes dzīves ikdienā Ebenzē:

Darba vieta atradās apmēram kādus divus kilometrus no lēģera. Šeit kalnā tika būvēta milzu degvielas noliktava. Mūsu darbs bija lauzt akmeņus un radīt telpu noliktavas ierīkošanai.

Darbs bija smags, uzturs ļoti slikts un nepietiekošs.

Katru dienu dabūjām nest vairākus biedrus mājās, kuri krita par upuri mocībām un badam.

Krematorija strādāja caurām naktīm, dedzinādama liķus un pusdzīvus cilvēkus. Skats bija šausminošs, bet visam par spīti turējos kā nu varēju. Varbūt viss būtu ritējis savādāk, ja es nebūtu saslimis ar dizentēriju. Šī slimība

mani izrāva no strādājošo rindām. Negribējās uzreiz iet uz slimnīcu, jo labi zināju, ka no turienes es dzīvs neiznākšu.

Lai mazliet atgūtu spēkus, vienu dienu paliku mājās - un negāju uz darbu. Tas man tomēr dārgi maksāja. Saņēmu pirmo reizi divdesmit piecus sitienus ar steku, šī procedūra bija tik sāpīga, ka par to iedomājoties, vēl tagad tirpas iet pār muguru. Četras dienas pēc šī varenā pēriena nevarēju sēdēt. Galu galā iznākums tomēr bija, ka mani ievietoja lēģera slimnīcā, atsevišķā blokā, kur novietoja visus slimos. Šeit tad arī sākās mana "lēnā miršana". Ēdienu tikpat kā neredzēju. Medikamentu nekādu (vienīgi ogles tabletes). Pēc nedēļas vairs nespēju no gultas piecelties. Katru dienu vēroju, kā biedri mirst. Varbūt arī mana kārta būtu pienākusi, ja es padotos izmisumam un bezcerībai.

Ārā zaļoja pavasaris un dzīvotgriba bija tik spēcīga, ka katru dienu centos sevi pārliecināt: "Tev jādzīvo un tu dzīvosi!".

Šādā pārliecībā novilku vēl vienu nedēļu. Ar to arī pietika. Pienāca saulaina un jauka 6.maija diena, kad tiku atbrīvots no varmācīgo friču mocībām.

Dokuments Nr. 8.

Veda mūs kopā ar kriminālnoziedzniekiem, un tas bija grūti. Bezgala cietsirdība un nežēlība bija šo būtņu ierocis un mēs to jutām. Strādāju šahtā, darbs bija grūts, dzīves apstākļi smagi. Uzraugi bija kā zvēri, tos vienmēr pavadīja suņi. Un ausis pastāvīgi skanēja "solī pa labi, solī pa kreisi - šaušu." Politiski notiesātos turēja lēģerī atsevišķi, tie visi bija nevainīgi cilvēki: garīdznieki, skolotāji, virsnieki, zinātnieki, kas bija uzdrošinājušies izteikt atklāti savas domas un dzīves izpratni.

A.Meisāne

Tie, kas bija iesaistījušies aktīvajā pretpadomju darbībā, varēja gaidīt tikai augstāko soda mēru.

Piemēram, bijusī skolotāja Lidija Lasmane, atceras:

Dokuments Nr. 9.

Mani arestēja 1947.g. 18.oktobrī par darbību pretpadomju nelegālā organizācijā ar nosaukumu "Latvijas patriotu apvienība". Tiku tiesāta 1948.g. maijā, Kara Tribunāla tiesas spriedums - 25 gadi plus 5 gadi bez tiesībām. Sodū izcietu Noriļskas lēģeros. Pirmos divus gadus kopā ar kriminālnoziedzniekiem, pēc tam politiski ieslodzīto specnometnē Nr.6.

Aresta brīdī - domu juceklis. Pārlicība, ka drīz atbrīvos, jo neko nozīmīgu vai noziedzīgu neesmu darījusi. Ar šo domu mierinu mammu; viņa caur asarām skumji pasmaida par manu nereālo cerību.

Mājā palika tēvs, māte, trīs māsas un brālis. Tēvam piederēja lauku saimniecība - 26 ha zemes. 1949.gadā tēvu un 14 gadīgo māsiņu izsūtīja uz Sibīriju. Māte un pārējie ģimenes locekļi nav bijuši mājās. Vēlāk slēpās, mainīja dzīves vietas. Tēva saimniecību praktiski izputināja.

Dokuments Nr. 10.

Lāčplēša kara ordeņa kavalieris - pulkvežleitnants Artūrs Jansons, dzimis 1893.g., Cēsu "Silnēs". Pabeidzis Rīgas komercskolu, viņš iestājās un beidza arī Viļņas karaskolu. Tur gūtās zināšanas tika izmantotas Latvijas atbrīvošanas cīņās. Viņš noorganizēja Kalpaka bataljona Cēsu rotu un bija šīs rotas pirmais komandieris cīņās ar bermondiešiem, par ko saņēma Lāčplēša kara ordeni. Viņš piedalījās arī cīņās par Zemgales atbrīvošanu. Pēc Latvijas atbrīvošanas viņš bija Siguldas aizsargu bataljona komandieris.

Artūrs Jansons piedalījās arī Somu armijas apgādē ar pārtiku: gan savu personīgo, gan organizēja pārtikas ziedojumu vākšanu un nosūtīšanu uz Somiju. Arestēts 1940.g. 6.decembrī. Mocīts dažādos čekas pagrabos un

cietumos, 1941.g. 22.jūnijā Baltezerā nošauts. Rehabilitācijas apliecībā rakstīts: sodīts ar nāves sodu un mantas konfiskāciju par palīdzības sniegšanu starptautiskajai buržuāzijai, par kontrrevolucionāru propogandu.

(izraksts no LP krimināllietas Nr.39654)

Dokuments Nr. 11.

Apcietināja 1947.g. 17. oktobrī Daugavpilī uz ielas. Tad strādāju Kalupes pagastā par finansu aģenti. Apcietināšanas brīdī neizpratne, apmulsums, kā tas norisināsies, kāpēc?

Sēdējām Daugavpils cietumā; 7 mēnešus ilga izmeklēšana. Pratināšana notika, ja neskaita aresta pirmās dienas, galvenokārt naktīs, uzceļot no pirmā nomiedzā. Kā lielākai daļai, tās saistījās ar "aci pret aci". Savas iekaustišanas, viena pamatīga (dauzot galvu pret sienu, sitot ar roku pa kreiso ausi - tā plīsa bungādiņa), lamājoties "sterva", dabūsi 25 gadus, sapūsi Sibīrijā". (Tomēr nesapuvu!)

Tiesāja apvienojot grupas no Krāslavas "Daugavas sargiem". Cik atceros, uz tiesas namu vadāja divas nedēļas. Pie traģisma klāt nāca komisma pieskaņa: zēni vēl bikses varēja pieturēt ar roku, bet meitenēm zeķes krita pāri ceļiem, kaut mēģinājām zeķi sastiepjot, sasiet pusmezglā, kurš ejot atslāba. Tas tāpēc, ka ieliekot kamerā, tika izgriestas pogas, noņemtas jostas, izvilktas gumijas, apgrieztas zeķturu gumijas. Vispār rokas bija jātur "ruki nazad", un jābūt uz muguras saturētām kopā.

Tiesāja Latvijas PSR IeM Kara tribunāls pēc krievu Kriminālkodeksa 58-1^a, 58-11p. (Dzimtenes nodevība) ar 25 g. brīvības atņemšanu un 5 gadiem tiesību atņemšanu, tāpat konfiscējot mantu. Tiesas spriedumu nolasīja 1948. gada 12. maijā krievu valodā.

M.Jurjāne

Dokuments Nr. 12.

1945.g. 14. janvārī mūsmājās Kēču pagastā "Smilškalnā" ienāca trīs bruņoti zaldāti - divi krievi un viens latvietis un arestēja manu vīru - Rudzīti Jāni, dzim. 1914.g. Karavīri vīram lika saģērbties. Paši sāka meklēt ieročus pa visu māju. Rakās pa drēbju skapi, ieroču vietā pievāca drēbes, cimodus un zeķes. Toreiz mūsu meitiņai bija nepilni 7 gadi. Mēs gaidījām jau otro bērnu, kam vajadzēja drīz nākt pasaulē. Kad vīrs atvadoties sniedza man roku, es sabruku - zaudēju spēkus. Meitiņa, izmisīgi kliegdamā apķērās tētim ap kaklu. Viņu nevarēja atraut no tēva. Un ar izmisīgi raudošu bērnu, apķērušos tētim ap kaklu, vīru izveda ārā no istabas. Arī zvērigajiem arestētājiem pietrūka laikiem dūšas, lai atrautu bērnu no tēva. Vīra māte gāja līdzī. Kā viņa atbrīvoja bērnu - nezinu. Kad vīra māte ieveda bērnu istabā, meitene izmisīgi kliegdamā metās man klāt. Es sajutu bērna sāpes un savas. Tikai nespēju pakustēties. Vīra māte aizslēdza durvis. Pēc neliela brīža bija dzirdami divi šāvieni. Tos izdzirdusi meitene, kā kaķēns uzleca uz galda, kas stāvēja pie loga un kļiedza: "Tēti nošāva! Tēti nošāva!" Pa logu nekā redzēt nevarēja, jo priekšā bija klēts un dārza koki. Kad vīra māte cīnijās ar bērnu, tad es kaut kā atjēdzos, ka jāglābj bērns, lai tas nesagrieztos stiklos!"

Rudzīte Staņislava

Dokuments Nr. 13.

Palicis atmiņā gājiens un mazgāšanās Omskas pirtī, kur mūs apkalpoja kriminālisti - vīrieši, laikiem jau, lai speciāli pazemotu. Raudājām no kauna. To nekad neaizmirsīšu. Otrs gadījums - kad Magadānā kara ārsti pateica: "Divdesmitpiecgadniecei nav ko zāles tērēt, tāpat maita nosprāgs".

Kurpniece Lonija

Dokuments Nr. 14.

Dzīvojām bedrē, sienas no velenām. Gājām ar brāli mežā zāgēt malku, tās vajag daudz, bet man nav spēka, brālis bārās, ka šķībi velku. Māmiņa piedāvā variantu, ka nozags lopu kautuvē ādu, tiks cietumā un mēs bērnu namā. Es histēriski raudu un apgalvoju, ka man dzīvība nav vajadzīga, bet māmiņa. Ir 1944.g. vasara. No rīta balandas, pusdienā balandas, arī vakariņās. Vai tiešām māmiņa nevar dabūt vismaz vienu kartupeli ar mizu! Beidzās sāls. Balandas var norīt ar grūtībām. Beidzot zemenes ienākušās. Katru dienu ejam zemenēs - tātad balandas un zemenes. Māmiņai no smaga darba slīd ārā dzemde; tā ir apaļa, līdzīga pītai maizītei, redzu to arī šodien. Utis arī redzu vēl šodien, jo ziepju nebija. Nezinu - kuru vasaru pirmo reizi gājām zagt ar brāli rāceņus, tie bija bezgala garšīgi. Zemeņu laikā 1944. gadā badā nomira brālītis. Viņš no bada bija tā novārdzis, ka nevarēja aiziet līdz zemenēm. Ar to, ko atnesām bija par maz. Viņš dzimis 1940. gadā. Pēc brāliša nāves māmiņa vēl vairāk sabruka. 1944.g. rudenī māmiņu paņēma slimnīcā knapi dzīvu. Aizgāju uz slimnīcu, pakāpos pie loga, gulta tukša. Neatceros, kas ar mani notika, tikai vēl šodien ausis skan bedrei garām ejošo sieviešu vārdi: "Jau trešā diena, bet vēl gaudo!" Bedri māmiņas aprakšanai izrakām mēs ar brāli. Ar klapatām, bet tomēr mūs abus ar brāli paņēma bērnu namā.

Liāna Mauriņa

Traģēdija piemeklēja ne tikai pārliecības vadītos cīnītājus, bet lielākoties jauniešus, kuri cieta savu nesavaldāmo patriotisko emociju izpausmes rezultātā. Tūkstošiem skolēnu, jauniešu, studentu pēckara gados, no tā jau izpostītās, noplicinātās un iedzīvotāju ziņā izretinātās Latvijas tika izvesti uz svešām zemēm, līdz ar to procentuāli mazinot valsts pamatiedzīvotāju skaitu. Jaunā paaudze - vērtīgākais valsts potenciāls, sabiedrības kapitāls tika izšķērdīgi postīts un kaisīts ārpus savas valsts

robežām. Izstumtība un brīvības atņemšana paralizēja garīgo aktivitāti, apslāpēja radošo iniciatīvu un apklusināja balss svarīgumu. Vienmuļlais dzīves veids un baiļu, pazemojuma pastāvīgā izjūta veicināja cilvēka personības degradāciju. Šajā pārbaudījumā bardzībā nepelnīti un pāragri zuda daudzas garīgās vērtības. Ne visiem izdevās izturēt ciešanas un nesalauztiem atgriezties dzimtenē - sagaidīt senloloto sapņu pavasari, kaut vai pensionāru gados. Daudzus piemeklēja vēl skarbāki likteņi - dzimtās zemes klēpja vietā ir jāatdusas mūžīgā sasluma iežu slāņos. Tā ir tikai viena no mūsu taitas traģiskās vēsturiskās pagātnes šķautnēm.

Apcietinājuma vietās notika arī apcietināto pratināšana, lietu noformēšana, spriedumu pasludināšana, spriedumu "pārskatīšana" un nāvessodu izpildīšana.

Visas šīs akcijas vadīja tikai politiskas nostādnes, ko izpildvara patvaļīgi (subjektīvi un kā prata) realizēja.

Būtisks faktors izsūtījumam ir *izsūtījuma termiņš*. Tie cilvēki, kuri tika turēti aizdomās* un arestēti par pretpadomju darbību, tika tiesāti pēc Kriminālkodeksa "bēdīgi slavenā" 58. panta, kurā paredzētai sods - no 10 līdz 25 gadiem.

Jāatzīmē gan, ka šie cilvēki, nonākot "lēģerī", drīz vien saprata, ka viņiem noteiktais ieslodzījuma laiks, pat ja viņi izdzīvos šajos apstākļos, ir tikai pirmā daļa "paredzētajam" soda pantam.** Parasti ieslodzītajiem bija jāērēķinās ar tā dēvēto oficiālo un papildus termiņu, t.i., oficiālais soda izciešanas laiks un otrā daļa - 5 un vairāk gadi, kad ieslodzītais nedrīkstēja atgriezties

---

* kontrrevolucionāra nozieguma sastāvs nebija vajadzīgs, kā pietiekams elements bija nodoms (tiešs nodoms, netiešs vai eventuāls nodoms) (KPFSSR KK 58' panta §6).

** Cilvēkiem, kurus skāra masveida deportācijas uz nometinājuma vietām, izsūtījuma laiks nebija skaidrs, jo viņiem bija jāapstiprina ar parakstu šī varmācīgā akta turpinājuma "brīvprātības princips".

Dzimtenē, bet bija jādzīvo kā "brīvlaistam" norādītajam vietā, stingri noteiktā laikā atzīmējoties komandatūrā (vidēji vienu reizi nedēļā vai mēnesī, atkarībā no atrašanās vietas).

Tā kā "lēģeros" atrodošos ieslodzīto "lietu pārskatīšana" sākās ar Staļina nāvi, t.i. ar 1953. gadu, tad daudzi politiski represētie cilvēki dabūja izciest arī pilnu sodu - kā viņi paši izteicās - "no погам и ногам" un tika pat atkārtoti represēti. Pēc Staļina nāves, lai gan tas netika skaļi deklarēts un daudzi represētie to pat nezināja, kā pirmie Dzimtenē varēja atgriezties izsūtīto un ieslodzīto bērni. Pamazām sākās arī amnestiju laiks, kad amnestēja ieslodzītos, kuriem ieslodzījuma termiņš bija mazāks par 10 gadiem. Tāpēc pirmie lielākoties tika atbrīvoti kriminālnoziedznieki, bet politiskajiem - pēc 58.p. notiesātajiem - bija jāgaida vēl.

Izciestie pārdzīvojumi sākās jau pirms aresta un turpinājās gan ieslodzījumā nonākušajiem, gan arī visus padomju varas pastāvēšanas gadus savdabīgi, dažādi paplašinoties dziļumā un daudzveidībā.

Kā vienu no galvenajiem pārdzīvojuma faktoriem bijušie represētie norāda uz pazemojumiem.

Pazemojumi, izrēķināšanās un vardarbība ir pavadījusi šos cilvēkus ne tikai aresta, izmeklēšanas, pratināšanas laikā, bet arī visus ieslodzījuma vai izsūtījuma gadus.

Smagākie pārdzīvojumi - tā ir represijas laikā izteiktā emocionālā un fiziskā sāpju un ciešanu koncentrētā pieredze, ko cilvēks nevar aizmirst un, kas kļuvusi par tā personības atskaites mērauklu.

Dokuments Nr. 15.

Mēs bijām viszemākā cietuma "kasta" - politiskie, "kontriķi", tautas ienaidnieki, fašisti - arī pusaudži un bērni. Cilvēki ārpus likuma. Ja vien vārds LIKUMS nebija zaudējis jēgu.

I.Knaģis

Dokuments Nr. 16.

Priekšniecības acīs mēs bijām tikai "zeki" - vergi un mūsu uzdevums ir izpirkt "grēkus".

Mēs bijām upurjēri: padomju vara ieguva lētu darbaspēku pēc asiņainā kara un realizēja pamatīgu iebiediešanas politiku latviešu tautā.

Lidija Zepa

Dokuments Nr. 17.

V.K. Dubovkā, 1952. gada martā.

*Tu neesi nekas, un tomēr tevi skaita,
Uzraugi uz lāpstīņām bez gala.
Nekas, ka novārdzis no darba,
Ka neēdis un izsalies no sala.*

*Tu neesi nekas, un tomēr tevi sargā
Apgaismotais dzeloņdrāšu žogs,
Lai neizbēgtu, nepateiktu citiem
Šis novārgušais, politiskais spoks.*

*Tu neesi nekas, un tomēr sevī glabā
Cerību, ka mūžīgs nav nekas.
Tik izturēt, tik nesalūzt pirms laika
Gan atnāks laiks, un mainīsies
kaut kas.*

Adaptācija izsūtījumā bija smaga - gan fiziski, gan garīgi. Lidija Zepa to raksturo šādi: "It kā pēkšņa atmošanās citā realitātē. Galējie Ziemeļi. Ēst gribas ļoti, ļoti... Rītos uz darbu ejot, kājas kā svina pielietas. Gadās netišām uzmit uz papēža iepriekšējā piecniekā ejošai zaglenei (Žučkai). Viņa atvēzējās sitienam, un rupjiem vārdiem izvaro manu Dievmāti, - bet es turpinu lūgties: "Esi sveicināta Marija - žēlastības pilna..." Šo periodu izdzīvot palīdzēja cerība un biedriskums latviešu meiteņu starpā.

Ciešanu un sāpju pieredze atstāja arī noteiktas izmaiņas cilvēka raksturā. Paši bijušie represētie cilvēki vairumā gadījumu šādi raksturo savas rakstura izmaiņas izsūtījumā vai ieslodzījumā.

Dokuments Nr. 18.

Pašai grūti spriest par rakstura izmaiņām, noteikti paliku nopietnāka un sāku vairāk vērtības pārvērtēt. Jāpierod bija arī ciešā saskarē atrast kontaktus ar līdzcilvēkiem, jāpiemērojas dažādās situācijās saprast citus, ne tikai ar sevi rēķināties.

Kurpniece Lonija

Dokuments Nr. 19.

Man patīk vienam būt
Ar negaisu uz tu.
Rast drosmi, preti stāties,
Lai sevi apjaustu.

V.Klēšniks 1949.g.

Raksturā parādījās tādas iezīmes (īpašības) kā pieticība un samierināšanās ar likteni. Taču apcietinājuma apstākļos neslēpti atklājas gan labestība, gan egoisms, gan ļaunums.

Dokuments Nr. 20.

Mēs trīs Daugavpils meitenes bijām kā māsas - es, Marija Nagle-Jurjāne un Lidija Zepa, visu uzturu dalījām 3 daļās. Līdzīgi rīkojās Dobeles meitenes, Jelgavas meitenes un vairākas citas draugu grupiņas.

Stasija Vjaterē-Puriņa

Dokuments Nr. 21.

Ļoti sāpīgi tas, ka daži cilvēki pazaudē sevi, paliekot par savas tautas, savu līdzcilvēku nodevējiem aiz dažādiem iemesliem: bailēm, mantkārības, pašlabuma, atriebības, godkāres.

Dzīvē esmu konstatējis, ka par ļauniem darbiem tiek atmaksāts ar ļaunu.

Zinu ļoti daudzus gadījumus, kur par necilvēciskām izdarībām pret līdzcilvēkiem vainīgie vienmēr ir bargi sodīti: viņi degradējušies, nodzērušies un traģiski aizgājuši bojā. Tie ir nožēlojami.

Būmanis J.

Dokuments Nr. 22.

Sevišķu asumu līdzcilvēku attiecībās nebija. Protams, simtiem cilvēku barakā un kāds 1000 zonā, pie tam katrs ar savu raksturu, vajadzēja pieslīpēties. Cits bija labestīgāks, cits skarbāks, cits nāca ar atklātu sirdi, cits kā eža kažociņā ierāvis, bet starp apcietinātajiem netiku novērojusi ļaunuma izpausmes. Atsevišķu sargu-konvoju uztverē mēs bijām briesmones, tautas nodevējas, tie arī necilvēcīgi pret mums izturējās. Par apcietinātajām krievietēm jāsaka, ka reta saprata to, ka pie visa vainīga ir sistēma. Viņas savā postā vainoja atsevišķus cilvēkus, bet nekad partiju. Uzskatīja, ka viņas ir netaisni notiesātas, bet ukrainietes un baltietes jau droši vien ir pelnījušas sodu. Kā var nemīlēt viņu dzimteni un vadoni? Kā kāda tautiņa var iedomāties, ka arī viņiem ir savas tiesības un pienākumi!

Kurpniece Lonija

Ciešanas pavairoja ne tikai savas dzīves traģēdija, bet arī nespēja palīdzēt vājākiem - bērniem, veciem cilvēkiem, sievietēm kurām bija jāuzņemas atbildība par šo bērnu un veco cilvēku dzīvībām.

Tāpēc būtiska pārdzīvojuma nianse, ko akcentē liela daļa represēto cilvēku ir ne tikai sāpes par zaudējumu un atšķiršanu no piederīgajiem, bet arī atbildības un vainas izjūta par notikušo. Tā piemēram, L.Zepa atceras:

Dokuments Nr. 23.

Domājot par māti daudz raudāju un lūdzu Dievu, vakaros guļot uz nārām, tik ļoti, ka asaras tecēja ausīs un vaigi sūrstēja no sāļuma, tā gribējās, lai viņa mani sagaida. Liktenis tomēr tā nebija lēmis. Viņa mira no infarkta 1953. gadā.

Dokuments Nr. 24.

Kolhozā 1. Maijs - Puškino Troickij rajonā - latviešu ģimenēm bija 11 bērni, no tiem 9 mira no bada, slimībām un necilvēciskiem apstākļiem.

Māsa Helēna slimoja ar tuberkulozi. Viņa dzēra suņu taukus un mēs pārējie noēdām trīs suņus. Mātēm bija visgrūtāk, viņām bija jāiet darbā un jādomā kā pabarot bērnus. Tāds stāvoklis ir drausmīgs.

I.Mahejeva

Vainas un atbildības izjūta pret bērniem un citiem tuviem cilvēkiem, kuriem šo apstākļu dēļ zudušas daudzas iespējas dzīvē. Tāpēc arī daudzi novēlējumi - "neiesaistīties politikā, neuzticēties..." u.c. saistīti ar šo motīvu.

Beztiesiskums, Tēvzemes zaudējums, Dzimtenes mīlestības pārvēršana nodevībā (atsakoties no saviem iepriekšējiem uzskatiem) (J.Beitāns), neziņa par tuvāko cilvēku likteni daudzus cilvēkus noveda līdz nervu sabrukumam. "Citi sajuka prātā, citi izvēlējās pašnāvību" (N.Reinfelds). Šāda varbūtība bija tik klaja un kļiedzoša, ka cilvēkiem vajadzēja atrast sevi spēku, gribu un cerības stariņu, lai nostāvētu un izturētu šo iedarbināto ļaunuma mašīnēriju.

Tas nenācās viegli, cilvēks pārspēja savas iespēju robežas. Mēs varam tikai apbrīnot šo cilvēku uzņēmību, rakstura īpašības, kas mēģināja un spēja aizstāvēt savu un citu dzīvību. Biruta Grīse raksturo šo laiku šādiem

vārdiem: "Visi vienādi pelēkie režīma gadi - cilvēka kā personības lēna iznīcināšana, pazemošana".

Dokuments Nr. 25.

bija septembra vidus, tundrā sals, apmēram -10⁰ C, jo tur nav ne īsta rudenā, ne pavasara. Mūs noņemina 7.nometnē (Šmita Kaena pakājē, kur 1941.g. bija noņeminati Latvijas armijas virsnieki no Litenes vasaras). Tobrīd tanī mita kriminālsievietes (zagles, slepkavas u.c. krievzemes padibeņu noslāņojums). Dzīve noņemnē sasaucās ar ar Krasnojarskas pārsūtišanas punkta "atmosfēru". Mēs bijām jaunas vēl, pārgalvīgas, tāpēc saskaroties ar konfliktsituācijām, mēs rēķinājāmies ar igauņu un lietuviešu jaunākās paaudzes atbalstu. Cik savādi: ja pretojies, kriminālistes uz mums raudzījās redzamā līdzvērtībā! Protams, divu gadu laikā, kurus pavadīju 7.nometnē, ne mazums noņemnes teritorijā "tika nosistas, sadurtas ("it kā kārtis nospēlētas"). Reizē, pretēji šīm padibenēm, augstas klases līdzcilvēcība: ar to pašu mazumiņu, kas saņemts no piedrīgo piesūtītajiem produktiem, dalījās kumosu-kumosā ar citām. Tiesa, šinī noņemnē, produktus bija jānoēd uz reizi, līdz rītam vairs neredzēt, jo kriminālistes mākslinieciski veikli pievāca. Man sūtījumu nebija, tāpēc vēl tagad esmu dziļi pateicīga savas "lietas" biedrenei. Viņas māmiņas sūtītās ķiploku daiviņas, kat daļēji saglabāja zobus no cingās slimības.

M.Jurjāne

Dokuments Nr. 26.

Krievu lieldienās lika uz kapiņiem cienastu - to mēs bērni ēdām nost.

A.Emersons

Dokuments Nr. 27.

Zagt vai nezagt - tā bija liela iekšēja morāla mocība, saprotot, ka slikti ka to daru. Un tomēr - es nozagu žīdam bulciņu.

E.T.

Dokuments Nr. 28.

Vienu organisma "aritmiju" izsauca spējā klimata maiņas atskaņa sievietēm ikmēneša menstruācijas iztrūkumā: uz gadu, man pat pusotru. Saprotams, zināmais "ļauņums" ne bez sava veida "labuma", jo trūka viselementārākā - lupatu. Saglabājot pat visniecīgāko vajadzību higiēnas pamatstāvoklīm, sākumā ūdens tika dots 1 litrs dienā.

M.Jurjāne

Fiksējot bijušo politiski ieslodzīto un izsūtīto cilvēku atmiņas esam snieguši tikai nelielu ieskatu izciestajos pārdzīvojumos un ciešanās, kas bija jāiztur gan ieslodzījumā esošajiem, gan izsūtījumā nonākušajiem cilvēkiem. Vardarbība, sadistiski pazemojumi un izrēķināšanās šos cilvēkus - kā politiskās iekārtas pretiniekus - ir pavadījusi visus ieslodzījuma vai izsūtījuma gadus. Pret viņiem vērstās politiskās propogandas kampaņas mērķis bija šo cilvēku morālā iznīcināšana. Tās rezultātā šie cilvēki tika iedalīti sociāli "zemākā šķīrā", tos varēja aplaupīt, paverdzināt un iznīcināt.

Izciestie pazemojumi, ciešanas, necilvēcīgi smagais darbs, bada un aukstuma izraisītās slimības ir tikai daļēji DzAS vides raksturotāji, kas liecina par galēju fizisko ciešanu nastu. Tēvzemes zaudējums, beztiesiskums, atsvešinātība, cilvēku traģiskā bojāeja, draudi dzīvībai u.c. pastiprināja psiholoģisko slodzi DzAS.

No atmiņu tēlojumiem, piezīmēm, dienasgrāmatās atspoguļotajiem pārdzīvojumiem varam noteikt dominējošos faktoros un to iedarbības

īpatnības DzAS pārdzīvojumu pieredzē un tālāk apskatīt tos faktoros, kas palīdzējuši šiem cilvēkiem izturēt ļaunuma tirāniju.

Atrodoties tālu no Dzimtenes anormāli grūtajos dzīves apstākļos, izciešot pazemojumus, fiziskas sāpes un badu, *cilvēks kļūst neuzņēmīgāks pret nospiedošām, negatīvām izpausmēm, bet atvērtāks pret labo, stiprinošo. Kopības izjūta, līdzcilvēku, draugu sirsnīgā attieksme līdzsvaroja cilvēku un sniedz zināmu mierinājumu.*

Vārds *līdzcilvēks* šjos apstākļos ietvēra sevī plašāku nozīmi nekā notiesātais vai politiski ieslodzītais.

Līdzcilvēki - cilvēku kopums, vienība likteņa priekšā, kuru darbības motivācija balstījies uz vispārcilvēciskām, garīgām vērtībām, kas cilvēku padara patiesi cilvēcisku, kas indivīda, kā arī tautas mūžam var piedot dziļāku jēgu un nozīmi. To redzam aptaujas atbildēs.

Saprotama ir atziņa, ka vairumam cilvēku izdzīvot ir palīdzējuši sūtījumi no Dzimtenes; mājās palikušo tuvinieku - ģimenes locekļu un radu sūtītās paciņas un vēstules (tas ir "materiālais un morālais atbalsts no Dzimtenes" - V.Jansone). Taču daudziem šis saiknes ar Dzimteni vairs nepastāvēja. Vairums respondentu norādījuši, ka tiem palīdzējusi izdzīvot apkārtējo cilvēku sniegtā palīdzība. Pirmām kārtām izsūtījuma biedri.

Šis Lilitas Plotnieces vēstules fragments skaidro, ka mūsu tautas un ģimeņu tradīcijas, kā arī kopības sajūta ar tautiešiem palīdzēja dzīvot svešumā. Vēstule rakstīta Taišetā, 1946.g. 27. decembrī un stāsta par Ziemssvētku svinībām izsūtījuma otrajā nebrīves gadā:

"Šorīt ir trešo svētku rīts... Strādājām, domas bij mājās pie mīļajiem cilvēkiem. Mēs lauzām un zāģējām kokus; pie katra koka pa pāram - viens ar cirvi, otrs ar kirku. Tad tas ar kirku cirta saslušo zemi un meklēja saknes, bet ar cirvi saknes jāpārcērt. Arī zāģētāji pa divi pie koka. Diena gāja uz beigām, mēs "sava gabala" tīrīšanu bijām pabeigušas un varējām stāties pie ugunsкура. Mēs bijām precīgas tā stāvēdamas un svētidamas savus svētkus,

jo citas brigādes vēl strādāja. Mūsu ugunskurs dzisa, tikai retas pagaliņas ar mazu uguntiņu un dūmiem, ar lielu pelnu kaudzi liecināja, ka šeit ie ugunskurs. Palika mums auksti, sākām plosīties, jo saulīte taisījās rietēt - te iešāvās doma, likt atcerēties visām mums šos svētkus pie ugunsкура. Tika paņemta pagale ar ogli galā un visām Catlaks brigādes meitenēm uzvilktas melnas uzacis. Vēlāk, kā citas dienas, jau tumsā atgriezāmies no darba. Tad vienā steigā vakariņās, nomazgāties un saģērbties. Pēc tam sekoja svētku mielasts; kopā salikām sausu maizīti, kāpostu zupu, drusku putra un cingas deva. Tad lasījāmies eglīti dedzināt mazajā barakas istabiņā. Eglīte bija maza maziņa, 4 svecītēm. Ielūgts bija arī 41.gada latviešu virsnieks - Losbergs. Dega svecītes, bet šis sirmais karavīrs, kā mūsu tēvs sēdēja starp mums un stāstīja savas gaitas. Viņš pēc šiem gadiem tagad pirmo reizi redzot svecītes eglītes zaros, dzirdot svinīgās dziesmiņas un esot savu cilvēku vidū. Dziedājām "Klusa nakts", tad nodeklamēju "Balts sniedzīšs snieg", pēc tam dziedājām "Svēta nakts", tad deklamēja viena "Mātei", pēc tam stāstīja leģendu un Ziemassvētku nozīmi latviešiem. Tad sekoja dāvanu loze. Man krita maza sedziņa, gatavota no marles. Dāvanas bij izvilukumā izstrādātas krādziņas, kleitu stūrīši, somiņas, sedziņas. Bij arī pītas prievītes, no dzijas gatavotas tautu meitiņas un morīši. Tad laiciņu sēdējām un dziedājām tautas dziesmiņas un pārrunājām šo un to."

Lilita Plotniece, 1947.g.3 augusta vēstulē māmiņai devusi solījumu, kuru godam arī veikusi: "Lai man nebūtu kauns atgriezties jaunajā, gaišajā, saulaini mirdzošajā tēvijā, tad šeit gribu dzīvot godīgi, neaizmirst savu latvietes godu un lepnumu, lai arī tas būtu visus 8 gadus. Es esmu laimīga, ka esmu latviete".

Šī dziesma dziedāta Sibīrijas nometnēs 1947 - 1956 gados: (L. Sāgameža-Nāgele) (Meld. Ak galva asiņaina.)

Par Latvju sājpu zemi

Daudz asru strautu līst.

Par tiem, kas svešā malā

Kā bāri apkārt klist.

Nav, kas tos mīļi glāsta,

Nav, kas tiem brūces sien.

Kā ievainoti putni

Tie domās mājup skrien.

Ak, Dievs Tu likten lēmējs

Kas katram gaitu spried

Liec lai tie trimdas dziesmu

Ar latvju mēlēm dzied.

- Tu mana tēvu zeme,

Vēl tumsā esi stars

Pie tevis atkal nākšu -

Vai pats, vai ar mans gars.

Dievs, Tēvs, mēs Tevi lūdzam

Jel vadi aiznestos,

Ver tēvu zemes vārtus

Un sauci mājās tos.

Dod viņiem savu mieru,

Ko pasaule tiem liedz,

Un savu svēto roku,

Tiem mīļi pretim sniedz!

Ar savstarpējām labestīgām attiecībām, pieminot pagātņi un cerot uz rītđienu stiprinājuši savu gara izturību trimdinieki svešā, aukstā zemē - dzīvību apdraudošos apstākļos.

Dokuments Nr. 29.

Prieku radīja vēstiles no Dzintenes, no draugiem un radiem. Tās izraisīja arī skumjas par visu notikušo tur. Cerību deva klusas lūgšanas, dziesmas, pārliecība, ka nekas nav mūžīgs, viss ir pārejošs. Manuprāt, Dzintenes trūkumu izjūt tikai tas, kas to ir mīlējis un kas ir piespiedu kārtā atstājis to.

A.Liepiņa

Dokuments Nr. 30.

Biedriskums, cerība. Kopēja dziesma svētkos. Kādreiz kāds nieks - ietaupīts cukura gabals jaungada naktī.

L.Zepa

Pie tam daudzi respondenti norādījuši, ka palīdzējuši arī vietējie iedzīvotāji un pat nometnes personāls.

Dokuments Nr. 31.

Cilvēks cilvēkam varēja palīdzēt, galvenokārt morāliski, mierinot bēdās, atceroties kaut ko gaišu, palīdzot slimajiem. Mazliet arī materiāli. Kādam kādu drēbes gabaliņu iedodot, ja bija kā arī, ja saņēmām paciņas, daloties kaut ar kumosu dzimtenes spēka vai cepumiņa.

Es pēc aizbraukšanas Magadānā daudz slimoju, arī Tālajos Austrumos. Tur man ļoti palīdzēja ukrainietes, ar kurām biju kopā jau Taišetā. Viņas man nesa no ēdnīcas ēst, jo pati nespēju aiziet. Deva savas drēbes, ar ko apsegties jo man bija temperatūra. Kad izgāju darbā, palīdzēja, lai man būtu vieglāk. Baidījās atpalikt no brigādes, tad bija varbūtība nokļūt pie kriminālistiem, tādēļ biju ļoti pateicīga un vēl tagad ar lielāko siltumu sirdī atceros šīs brigādes sievas un meitenes.

Kurpniece Lonija

Dokuments Nr. 32.

Taišetas priekšniecība it kā pagaisusi no atmiņas. Atceros tikai smago darbu. No meža ragavās vilkām uz upi baļķus, biju zirga vietā. Atceros to, ka gribējās vienmēr ēst, jo ēdiens bija slikts un nepietiekošs. Atceros stipto salu un lielo saspiestību barakās. Ja naktī kādam bija nepieciešamība piecelties, tad grūti vairs tanī spraugā bija tikt atpakaļ. Trūka drēbju.

Magadanas pārsūtišanas punkta priekšniecību neatceros, bet pirmā 6-tās nometnes priekšnieku - majoru Krilovu. Viņš bija stingrs vīrs. Dikti izdzina darbā, medpunktā neticēja ārstiem, vēl pats pārbaudīja slimos. Viņam bija viena arī drusku arī labāka īpašība. Rūpējās, lai būtu paredzētā maizes un pārējā pārtikas deva. Bieži pārbaudīja pavārus virtuvē, tāpat maizes devas. Mazliet labāk ar drēbēm apgādāja. Katram savu segu iedeva, tāpat kreklus un kleitus. Taišetā tos nedevisa.

Nākošais 6. nometnes priekšnieks Badālovs, pēc tautības armēnis, bija labsirdīgāks un liekas, ka savos sirdsdziļumos mūs par īstiem noziedzniekiem neuzskatīja. Viņa sieva - bija t.s. otrā ārste, bet par nožēlošanu, ne galvenā. Viņa tīri cilvēcīgi mēģināja rūpēties par slimajiem, ko par galveno ārsti, bijušo frontinieci, nekādi nevarēja teikt.

Sargi un dežuranti arī bija dažādi. Viens dežurants varēja visu brigādi dzenāt no vienas puses uz otru tikai tāpēc, ka kāds no brigādes viņu nebija pa prātam pasveicinājis. Bija arī tādi sargi, kuri tad, kad bijām malkas sagatavošanā pirms ziemas, palīdzēja vecākiem cilvēkiem sacirst malku, pat atļāvās savus ieročus iedot tantiņām paturēt, kamēr paši palīdzēja.

Kurpniece Lonija

Dokuments Nr. 33.

Apcietināto vidū līdzjūtības piemēru bija ļoti daudz, bet no priekšniecības puses ar labu atminos ārsti. Viņa sevišķi palīdzēja latvietei Lācei Ainaī, kura nelaiemes gadījumā smagi cieta. Ārste slepus nesa pat zāles un pārtiku, lai slimā ātrāk atveseļotos. Arī daži sargi bija ļoti cilvēcīgi: reizēm brigādei maizīti iedeva, iznesa vēstules, jo mēs drīkstējām tikai 2 reizes gadā rakstīt, palīdzēja vecākajām malku sagatavot.

Kurpniece Lonija

No cilvēku stāstījumu pierakstiem, vēstulēm un citiem materiāliem varam secināt, ka būtiski faktori, kas palīdzējuši izdzīvot politiski represētajiem cilvēkiem, ir bijusi paļāvība uz saviem spēkiem, kuras nozīme ir ļoti ietilpīgs jēdziens. Daudzkārt tas ietver sevī cerības, mīlestību, iespēju atgriezties Dzimtenē, ticību, daudzkārt fiziskās un rakstura īpašības, un emocijas, kas ļāvušas pretnostāvēt izmisumam un bezcerībai.

Kā atceras L.Zepa: *"vienīgā doma man bija izdzīvot, atgriezties Dzimtenē"*, vai arī:

Dokuments Nr. 34.

Izturēt! Nepagurt fiziski un garīgi, cerība, ka kādreiz atgriezīsimies un būs labāk, ka mūsu ciešanas nebūs bijušas veltas.

M.Klētņiece

Cilvēki, kuriem agrāk klājies materiāli labāk, izlutinātie, melanholiķi un vājāki raksturā ātrāk salūzt.

Dokuments Nr. 35.

Nē, man akla naida nebija. Visa sistēma bija vainīga pie cilvēka audzināšanas ar kroplām dvēselēm. Tie, kuriem garīgais līmenis bija zemāks, arī ātrāk piemērojās komunistiskajām audzināšanas mācībām. Pieņēma nekritizējot, nesaskatot to, ka melnā bija vairāk nekā baltā.

Kurpniece L.

Dokuments Nr. 36.

Mīlestība iespējama arī neredzot un ārēji nepazīstot cilvēku. Tikai domu pasaulē - sarakstoties ar vēstulēm. Šī mīlestība ir ļoti skaista, jo to var veidot atbilstoši savam ideālam.

Zepa L.

Dokuments Nr. 37.

Mīlestība?! Kara laiku meiteņu personīgā mīlestība bieži apgūlās Volohovas purvos, tepat Kurzemes katlā, reizēm bija blakus Sibīrijā vai kur citur, bet dažai to aizpūta arī Rietumu vēji. Palika Dzimtenes mīlestība, tā nepievīla. Dzimtene, kaut nicināta, plosīta un pelta bija tā pati.

Kurpniece L.

Būtiska nozīme, izteikta kā dominējošs faktors iespējai izturēt šo pārmērīgo garīgo un fizisko pārdzīvojumu slodzi ir Ticība Dievam, spēja paļauties uz Dievu tādos mirkļos, kad savu iespēju robežas izsmeltas.

Anatolijs Makarovs (dzim. 1917.g.), dienējis 43. Latviešu divīzijā - radio vada komandieris, savu pārdzīvojumu pieredzi raksturo šādi:

Dokuments Nr. 38.

"1949.gada 28. oktobrī tiku arestēts, aizsūtīts uzVorkutu par pretpadomju darbību, kā Latvijas Rēriha biedrības garīgo ideju paudējs. Šoks un sāpes par ģimeni bija ļoti spēcīgas. Mocība netaisnības sajūta un sāpes, ka nekad vairs neredzēšu tuviniekus: māti, sievu un mazo dēlu, jo šajos šausmīgajos apstākļos izdzīvot bija maz cerību, jo politiski notiesātos vairs neatlaida nekad. Samierinājos ar savu likteni, jo skaidri izjutu, ka šis pārbaudījuma ciļš ir manas garīgās pārlicības skaidrošanai un stiprināšanai... Es skaidri zināju un jutu, ka viss ir Dieva ziņā, pat šajos bezgala smagos un pazemojošos apstākļos, mani sargā un dod spēku izturēt un palikt cilvēkam, lai kā arī netaisnā vara censtos mūs, politiskos pazemot un mocīt... Šī neatvairāmā pārlicība deva spēku.

Es mīlēju Dievu un jutu, ka Dievs mīl mani, mīl un sargā un uztur pie dzīvības, bet aiz dzeloņstiepļu žogiem auga mirušo, nabaga cilvēku kapu kopiņas un to bija tik daudz.

Es guvu šeit milzu pieredzi...

Grūtībās mēs tiekam pārbaudīti savā uzticībā Dievam.

A.Makarovs

Dokuments Nr. 39.

Ticība tam Visaugstākajam, Visvarenākajam, kas valda pār pasauli. Pārlicība par to, ka visas impērijas ir sagruvušas, arī šī sagraus un tā ir noticis.

Būmanis Jānis

Ticība nevis kā bēgšana no dzīves, bet gan kā spēka avots dzīvošanai, kurš atklājās kā "Dieva pieredze" pārdzīvojuma stāvoklī. Pārdzīvojuma pieredze liek pārvarēt kādu pakāpi, kādu kritisku sliekšni "aicinot pacelties līdz augstākajiem mērķiem". Pie tam mēs zaudējam savu stāvokli uztveramajā

realitātē. Daudzu cilvēku norādes liecina, ka viņos ir padziļinājusies intuīcija, kas arī palīdzējusi vai sniegusi mierinājumu kritiskās dzīves situācijās.

Dokuments Nr. 40.

Esmu izjutusi intuīciju, ir palīdzējusi zemapziņa, varbūt pareizāk Atklāsme, - vai parādība? 1953. gadā man paziņoja, ka mirusi māte. Es biju ļoti satriekta, izmisusi. Zuda ticība, nomāca šaubas Augstākai Varai. Darbs bija nakts maiņā. Dienā gulējām. Bija pustumsa kā jau polārā naktī. Protams raudāju. Biju piemigusi, kad pēkšņi es izjutu, vai it kā redzēju, ka turpat pie manām kājām kāds sēd. Tad skaidri dzirdēju mātes balsi: "Nu, neraudi." Kad uzrāvos sēdus - nekā vairs nebija. Taču man kļuva viegli. Zuda depresija, atgriezās ēstgriba, vairs neraudāju. Zīmīga bija sagādīšanās, ka apmēram viņas nāves laikā man salūza viņas dāvātais krustiņš, kurš tika iesūtīts cietumā baltmaizes bulciņā. Tas bija mans talismans, jo vienmēr piedomāju, ka šis krustiņš būs mūsu atkalredzēšanās simbols.

L.Lasmane

Dokuments Nr. 41.

Ticēju Dievam. Bija līdzī pāris mazi sīkumiņi, kurus uzskatīju par talismaniem. Ticēju, ja tos saglabāšu, tad atgriezīšos. Saglabāju un atgriezos.

Kurpniece L.

Dokuments Nr. 42.

Visu pārdzīvoto un piedzīvoto ir palīdzējusi izturēt ticība Visaugstākajam. Bija nojausma, ka kādreiz beigsies trimda un mēs dzīvi palikušie atgriezīsimies savā Dzimtenē.

Būmanis J.

Drūmas ikdienas apcere parasti atspoguļo kaut ko dziļāku nekā vienkāršu bēgšanu no nepatikamas īstenības vai īstenības noliegšanu

freidiskā - pataloģiskā - nozīmē. Traģisko īstenību nenoliedz, viņi tikai atsakās tai ļaut psihisku varu pār sevi. Arī grūtību un pazemojumu apceres tiek izteiktas ironiski un ar traģisku humoru.

Nepaliek nepamanīta arī daba, tās neiedomājamā varenība, fascinējošā ietekme un skaistums. Tā tiek salīdzināta ar Dzimteni un pat pieņemta sirdī ar mīlestību un paļāvību. Tā vairs nepauž pārdabisko un biedējošo raksturu, bet rada īpašu emocionālu tuvību un saskaņu ar sava "Es" būtību.

Dokuments Nr. 43.

Savādi, ka tādā nožēlojamā stāvoklī varēja priecāties par Ziemeļblāzmas "degšanas" skaistumu un, ka kožot sala zobiem, kalnu gravas pakājē mirdz niecīgs, bet spītīgi košs krokosa ziediņš.

M.Jurjāne

Dokuments Nr. 44.

Centrālcietumā pirms etapa: īss mirklis - aizliegts skats caur restotā loga augšējo malu. Rīgā ienāk zils ceriņu ziedu vilciens, ne viena vien roka tos paceļ mēmam sveicienam pret restotajiem korpusiem. Šī izjūta man palīdzēja eksistēt tajā ēnu pasaulē.

Vēl reizi to izjutu Barikāžu laikā (1991. gadā) pirmās dienas - tā pati lielā, svētā Brīvības apjauta.

B.Grīse

Dokuments Nr. 45.

Savvaļas tulpju smarža no tāliem Karagandas klajumu kalniem nakts maiņu atpūtas brīdī ķieģeļu rūpnīcas objektā.

Apātija, bezizeja - to nedrīkst atļauties. Glābj tas pats sastingums.

J.Tomsone

Pārdzīvojuma pieredzes izpratne bieži saistās ar eksistenciālo krīzi, kurā cilvēks nopietni pārskata savas personīgās dzīves jēgu un eksistenci vispār. Šī krīze var būt pozitīvi risināta, iekšēji saistot garīgās mērauklas ar apziņas dziļākiem slāņiem (piemēram, nacionālā piederība, Dzimtenes mīlestība, patriotisma jūtas u.t.t).

"Brīvība ir augstākā vērtība. Tā jāaizstāv katram pašam; kas to nespēj - nonāk citu kalpībā. Jāpārvar vergu psiholoģija". (Andris Bražņevics)

Dokuments Nr. 46.

Smagākais brīdis nometnē bija 1953.g. pēc Staļina nāves, kad sākās nometnē streiks - 3 mēnešus. Tika apšauts ļoti daudz ieslodzīto, to darīja bez žēlastības.

N.Birkenfelds

Dokuments Nr. 47.

Vislielākais "pērkona" spēriens bija politisko vienlaika streiks, galējās dzelžainības, necilvēciskajā režīmā. Vai tā nebija sugestējoša telepātija? Vienlaikus mūsu Taimiras pussalā, Vorkutā, Kolimā, Magadanas ellēs. Protams, tas prasīja jaunu upuru vilni. Un beidzot, 1995.g. aprīlī PSRS Augstākās Tiesas Kara Kolēģija sāka caurskatīt lietas, samazinot 25 gadu izsūtījumu uz 10 gadiem! Pēc tam likums: kuriem 2/3 soda termiņa pagājis - "досрочно освободить", ar nometinājuma vietām un 3 gadu tiesību atņemšanu.

M.Jurjāne

Radušās izmaiņas liecina par negatīvo pārdzīvojumu izvērtēšanu un iespējamību "sevi sakārtot" citai dzīves programmai.

Liela nozīme šajā procesā ir savu spēju novērtējumam, ko devušas daudzu kritisko situāciju pieredze. Tā, piemēram, A.Čaupals šādi analizē kritisko situāciju:

"Kā leģionā, sevišķi Kurzemes cietoksnī, kur dažu labu ziemas nakti nācās pārgulēt zem egles, tā arī nometnē pat vissmagākajos brīžos arvien atrodas kāda sprauga, kāda iespēja izdzīvot. Tā jāprot izmantot un te nepalīdz zūdīšanās, depresija un asaras, bet gan skaidra galva, nosvērtība un valodas prasme".

Negatīvo pārdzīvojumu pieredze palīdzējusi izvērtēt dzīves pieredzi, tā mācījusi lietas skatīt jaunā gaismā:

"Kā izdzīvot nepanesamos apstākļos, kā noturēties, kad valda trūkums, izmisums, neziņa par savu tuvāko cilvēku likteni". (Ints Bauga)

Vairums respondentu norāda uz dziļāku izpratni par notikušo, kā arī to, ka viņos notikusi dzīves pārvērtēšana.

Dokuments Nr. 48.

Domāju, ka esmu daļēji optimists un. ka esmu dzimis zem laimīgas zvaigznes. Esmu izbaudījis trimdu, zinu un saprotu vērtību maizei un ticību augstākajam. Esmu laimīgs, ka manā bērnībā bija labi skolotāji, kuri mīlēja Dzimteni, un to iemācīja mums - bērniem. Jāpateicas saviem vecākiem par visu, ko viņi mums ir devuši. Cik nožēlojami ir tie cilvēki, kuriem nav piederīgo, nav dzimtenes, nav māju, nav senču kapu, tie ir kā putni bez spārniem. Viņiem nekas nav mīļš un svēts, - to ir panācis fašisms un komunisms. Mums latviešiem ir un paliek savs Dievs, kurš latvju tautas dainās parāda Saules ceļu, kas ejams mūsu tautai. Laimīgs ir tas, kurš var otram vairāk dot nekā no otra ņemt. Šajos apstākļos varēja paļauties uz sevi un ticību Augstākajam; arī uz īstu draugu. Tas ļāva izturēt, izdzīvot un atgriezties Dzimtenē.

J.Būmanis

Dokuments Nr. 49.

*Manu dzīvi ir atvieglājusi **ticība Dievam un ticība labajam**. Ir bijuši arī šaubu brīži, kad karsti raidītā lūgšana kaut kur pazūd saltajās Ziemeļu debesīs, - bet kājas neganti salst, ir slapjas un mitrums mocoši šņerkst starp kāju pirkstiem - dienām un nedēļām garajos, ledaini slapjajos rudeņos - līdz uznāk sals.*

Garīgums - tas ir glābiņš. Tā ir literatūra, dzeja, dziesma.

Atbildība - smaga apziņa, pārmetumi sev, vainas izjūta, - vai mans patriotisms, cīņas spars un nepakļaušanās padomju varai neizpostīja mana tēva, mātes un māsu dzīves?

L.Zepa

Dokuments Nr. 50.

*Manas galvenās vērtības ir **Ticība**: ticēt sev, vienmēr saskatīt labo. **Garīgums** : veidot, bagātināt savu domu pasauli. **Atbildība**: par sevi, saviem vārdiem, darbiem, pret savu ģimeni, pret saviem kolēģiem un sabiedrību. **Dotais vārds** ir likums. Cilvēks, kurš ātri un viegli un daudz sola, tas parasti netur - nepilda savu doto vārdu - solījumu.*

I.Baumanis

Dokuments Nr. 51.

Arī gūstā var dzīvot neatkarīgu gara dzīvi.

E.Tardenaks

Dokuments Nr. 52.

Izrādās cilvēki tic Dievam. Arī tie, kas atklāti to noliedza. Labi, lai būtu tā! Cilvēks taču piedzimst, lai mainītos. Bet vai līdz ar to nebūtu jādomā kā mēs izskatāmies šī jēdziena - Dievs - priekšā? Kas ir tās vērtības, pēc kurām Dievs mūs ierauga?

Vai tas ir sociālais stāvoklis, ieņemamais amats, noguldījums bankā, vasarnīca, sertifikāti par izglītību, talants skaisti runāt, ja vārdi netiek nosegti ar atbilstošu darbību.

Pavērsimies uzmanīgi sevī - kas no mums paliek pāri, ja to visu no mums "nogērbj", jo iepriekš uzskaitītais nevar būt Dieva iecerētais cilvēkam, lai viņš ar to ieslēgtos un audzētu to lielāku - priekš sevis.

Dievam par to daļa gadījumā, ja visi uzskaitītie labumi ir tikai līdzeklis, lai īstenotu Dieva plānu - un tas neapšaubāmi ir rūpae par Visu; par šo zemi, uz kuras dzīvojam, par saviem līdzcilvēkiem.

Es aicinu cilvēkus saprast to, ka vienīgi to mums neatņems, kas nav pretrunā ar Visuma Apziņas iecerēto programmu. Ir veltīgi dižoties ar saviem mirstīgā prāta sasniegumiem, ja tie neiet roku rokā ar jēdzienu - Garīgums. Būt Garīgam nozīmē - apzināties sevi kā Visuma sastāvdaļu un būt par visu atbildīgam.

O.Zute

Dokuments Nr. 53.

Cerība, ka būs labāk. Arī tas, ka labāk sapratu, ko nozīmē dzīvība un dzīve un nebiju vēl tik veca, lai negribētu dzīvot. Nedariju neko pret savu sirdsapziņu. Centos būt godīga. Cik labi tas izdevās, lai spriež citi. Daudzas labas domas ir atsitušās pret cilvēku vienaldzību kā pret akmeņiem. Varbūt, neesmu pratusi tās citiem pateikt tā, lai man noticētu. Dzīvē esmu daudzreiz jutusies bezgala piekususi.

L.Kurpniece

Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredzē būtiska dominante, kas ļāva izterēt un atgriezties bija izauklētā Dzimtenes mīlestība. Sešdesmito gadu vidū sākās amnestiju laiks nepatiesi apvainotajiem un sodītajiem Latvijas pilsoņiem, kuru soda izciešanas termiņa lielākā puse bija izciesta.

Atgriezšanās Dzimentenē bija gaidītais un nomoda sapņos auklētais brīdis, ko dziļi pārdzīvojis ikviens no represētajiem cilvēkiem.

Dokuments Nr. 54.

... Un tad nāca pie varas N.Hruščovs un 1955.g. 15. jūnijā es tiku reabilitēts un atgriezos Rīgā. Māju vairs nebija, sieva bija spiesta par šiem gadiem šķirties no manis, lai viņai ļautu mācīties. Viņa bija apprecējusies. Dzīvoju pie māsas un sāku strādāt Rīgas Radio Rūpnīcā. Iesāku dzīvi dzīvot no nulles punkta.

Es biju bezgala priecīgs par atgūto brīvību šajā nebrīvajā valstī. Tikai tas, kas ir bijis ilgus gadus cietumā, var saprast, ko nozīmē tikt laukā no cietuma mūriem, no dzeloņžogiem, no suņiem un sargiem. Es guvu milzu pieredzi, ka visa tā laika Krievija ir viens milzīgs cietums, un viņu sludinātās idejas ir melu pilnas, jo vārdi nesaskan ar darbiem. Es to zināju jau agrāk, bet tagad šī pārlicība guva caur personīgo pieredzi jaunu apstiprinājumu.

P.Neikšāns

Dokuments Nr. 55.

Brīvības atgūšanas mirklis manā atmiņā ir saglabājusies labi spilgts. Tas bija 1955.g. jūnija vakars, kad barakā parādījās ziņotājs ar papīra loksni rokās. Pēdējos mēnešos viņš parādījās diezgan bieži un nosauca uzvārdus, kuri atbrīvoti pirms termiņa. "Завтра на волю", viņš teica un sāka nolasīt uzvārdus. Es pēkšņi nodrebēju, jo man likās, ka nosauca manējo. No bailēm, vai neesmu pārklājusies, kļuva pavisam kurla. Ukrainietes priecīgi mani purināja, - vai es apjēdzot, ka rīt būšot brīva. Es uzmanīgi skatījos apkārt un tādā kā nemaņā jautāju vai es esmu Zepa Ludmiļa? Skaļā smiešanās mani atmodināja - visi smējās, - smējās arī ziņotājs. Rīt brīvība! Kaut tepat Noriļskā - taču brīvība, - gadiem izsapņots un izlolots, bezgala dārgs sapnis. Protams no miega ne vēsts. Vai var aizmigt tādā naktī, - kad rīts atausīs brīvībā!

Rakstu vēstules tēvam, māsām. Raudu, ka nevaru šo prieka vēsti nosūtīt mammai aizsaulē. Atauts rīts. Pufaikā ģērbta, kājās tie paši šņorzābaki, ar koka čemodānu rokā atstāju nepilnus astoņus gadus garo nebrīves laiku. No dzīves izrauti visskaistākie mūža gadi, no 19 līdz 27. Bet kur iet? Kur palikt?

Svešā ziemeļu pilsēta - politieslodzīto un kriminālistu centrs. Kabatā 25 rubļi un vairāk nekā. Bet es esmu mierīga, jo zinu, ka ikviens latvietis, kurš ātrāk atguvis brīvību, sniegs man palīdzīgu roku. Paēdinās, - dos naktsmājas. Tā ir Velta Pētersone. Mums iznāk gan maizei, gan zivīm un es drīz vien saņemu savu brīva cilvēka algu niķeļa apstrādes rūpnīcā.

L.Zepa

Dokuments Nr. 56.

Brīvība? Tas ir būt savā zemē; viņas debesis un gaiss. Naktī pārbraucot Zilupes robežu, spēji iztrūkos no snaudas. Vagona koridorā "tumsā" skatoties logos, visi represētie, kas brauca, raudāja...

M.Jurjāne

Atgriežoties Dzimtenē cilvēki cerēja veidot atkārtoti pilnvērtīgu dzīvi, jo tikai dzimtajā vietā viņi spēja atjaunot savu izpostīto dzīvi un veidot savu pārdzīvojumu vienotības raksturu, jeb stūrakmeni.

Taču viņi vēl nenojauta, ka atgriešanās Dzimtenē sagādās vēl daudzus smagus pārdzīvojumus un radīs viņu dzīves situācijā jaunu krīzi.

2.4.2. Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze atgriežoties Dzimtenē

Represēto cilvēku sociālā, ekonomiskā un morālā diskriminācija, ko pret viņiem vērsa totalitārais režīms, bija visaptveroša. Tā izpaudās visdažādākajās formās un niansēs no visu rangu administrācijas vai tai iztapīgo citu darbinieku puses atkarībā no katra aktivitātes, izdomas un primitīvāko instinktu vaļas, kam pamatu radīja un atbalstu sniedza oficiālās politiskās nostādnes.

Varas funkcionāri rūpējās par tādas jaunas morāles iesakņošanu, kas sludināja visu cilvēku vienlīdzību un brālību, taču tie cilvēki, kuri atgriezās no izsūtījuma, šim statusam neatbilda. Šie cilvēki bija jaunpieņemtā sociālā dzīves veida potenciālie "ienaidnieki", kas radīja "neērtības" saskarsmē un "melnos plankumus biogrāfijā".

Visgrūtāk pēckara apstākļos bija tiem cilvēkiem, kuri bija apcietināti un izsūtīti pirmskara laikā (30. gadu beigās un 40. gadu sākumā). Nedrīkst aizmirst, ka nāves ēna klājās pār šiem cilvēkiem arī pēc atgriešanās no nāves nometnēm. Jebkurā brīdī viņus varēja apcietināt un deportēt atkārtoti. Tas arī tika plaši organizēts. Motivāciju šādaī rīcības izpausmei raksturo izsūtītais I.Knaģis.

Dokuments Nr. 57.

Visi šie "tautas ienaidnieki", apcietinātie 1937.g., 1938.g. un 1939.g. bija nosēdējuši 10 gadus, padzīvojuši brīvībā gadu vai pusotra, kā kuram bija laimējies, un tagad atkal bija arestēti. Visi viņi bija veci lēģernieki, pieredzējuši jau visādus brīnumus un lielākā daļa no viņiem uzņēma savu jauno arestu kā kaut ko pašu par sevi saprotamu. Viņi uzskatīja, ka arestēti pēc principa: ja jau kāds bijis cietumā un nometnēs, tad tas jau ir tautas ienaidnieks, ja arī

tāds nav bijis. Bija arī citi iemesli - tālu ziemeļos aiz polārā loka sākās grandioza būve, un tai atkal bija vajadzīgs lēts darbaspēks".

Dokuments Nr. 58.

Mēs atgriezāmies Dzimtenē. Bet neviena mēs šeit nebijām vajadzīgi. Mēs bijām nevēlamas personas. Mūsu vietu zem dzimtenes saules bija aizņēmuši "atbrīvotāji". Mēs bijām atgriezušies it kā uz likuma pamata (PSRS IM pavēle Nr. 00159 no 8.02.47 par izsūtītiem nepilngadīgiem bērniem), bet par mums nīrgājās, apvainoja bēgšanā. Tika pielietotas dažādas metodes, lai tiktu vaļā no mums, lai mēs paši "labprātīgi" atgrieztos Sibīrijā. Laikam starp mums maz atradīsies tādu, kuri toreiz nebūtu iekļuvuši apburtajā lokā - nepierakstīja, kamēr nebiji kaut kur iestājies darbā, un nekur neņēma darbā, kamēr nebiji pierakstījies. Bija šantāža, notika vervēšana "stukačos". Vai tā bija valsts politika jeb to cilvēku iniciatīva, kuriem bija dota vara, un viņiem sagādāja baudu šo varu pielietot bez mazākā riska. Laikam jau kā viens, tā otrs.

I.Knaģis

Dokuments Nr. 59.

Brāli ieraugot mums acīs sariesās asaras, jo mēs nebijām tikušies deviņus gadus. Ziemeļos brālis bija ļoti cietis un novecojis, kaut gan viņam bija tikai 27 gadi. Neskatoties uz to, ka mana darba grāmatiņa bija ar daudziem pateicības ierakstiem par labu darbu un medaļām, darbu bija grūti atrast, jo mūsu tautieši dzimtenē uz mums skatījās kā uz otrās šķiras cilvēkiem. Līdzko parādīju darba grāmatiņu, tā tūlīt bija atteikums - meklējiet darbu citur.

R.Mitrēvica

Dokuments Nr. 60.

Ar dzīves vietu sākās riņķa dancis. Vispirms piemetāties pie vīra mammas. Trešajā dienā, - naksts kontrolē, akts par pases režīma pārkāpšanu: 100 Rbļ. Man un mammai. Vīru jau otrajā dienā ievietoja Stradiņa slimnīcā - sirds reimatisma saasināšanās. Lai nenonāktu lielākās nepatikšanās aizbraucu uz Gulbenes rajonu pie vīra tēva māsas, arī tur drīz sāka interesēties: kas un kā?... Pavasarī iekārtojāties pie Pabažu stacijas. Un atkal reizes trīs bija kratišanas: par ko? Kāpēc, ko meklē? Daudzsološi tika pateikts: "Еще посмотрим?"

M.Ziemele

Tāpēc vajāšanu kopumā, kas gūlas pār apcietināto un izsūtīto tūkstošiem pēc kara un dzīvu palikušo atbrīvošanas, pašas smagākās tomēr bija atkārtota apcietināšana, deportācija, uz dažādiem termiņiem piesprieštie vergu darba gadi Gulagā. Parasti izvirzītais apvainojums bija dzimtenes nodevība, kas esot izpaudusies cīņā pret padomju varu ar ieročiem rokās. No aptaujāto leģionāru kopskaita tādu ir 9%. Leģionāru vidū, kuri pēc kara ir dzīvojuši Latvijā, šis procents bija ievērojami augstāks. Liela daļa atkārtoti apcietināto no nāves nometnēm Kolimā, Karagandā, Vorkutā, Noriļskā un citur neatgriezās. Viņu pišļi palika tuksneša smilšu nolīdzinātajos vai taigas un tundras sūnām aizaugušajos, nevienam vairs neatrodamajos kapos. Citi nometnēs sabeigtās veselības dēļ, kaut arī atgriezušies Latvijā, ilgi vairs nedzīvoja un ir jau miruši. Pašlaik pētnieku rīcībā nav tādu dokumentu, kas ļautu noskaidrot visu vairākkārt represēro (tiesāto, deportēto, ieslodzīto) cilvēku precīzu kopskaitu. Daži arhīvu materiāli liek pieņemt, ka 1/3 leģionāru tika represēti atkārtoti.

Diskrimināciju formu spektrs vispirms vēstī, ka pret bijušajiem politiski ieslodzītajiem un izsūtītajiem vērstā patvaļa izpaudās plašākajos cilvēktiesību

pārkāpumos, pilnīgi ignorējot jau tāpat melīgi divkosīgajā PSRS un arī Latvijas PSR konstitūcijā ierakstītās pilsoņu tiesības un pienākumus.

Šajā sakarā respondenti visvairāk uztvēruši diskrimināciju darbā - profesionālās nodarbošanās sfērā un dzīves vietas atrašanās vai dzīvokļa piešķiršanas jautājumā. Atgriežoties no "Gulaga" nometnēm vai izsūtījuma, bieži iepriekšējā dzīves vieta bija nopostīta vai aizņemta. Lai gan atbrīvošanas dokumentos bija norādīts, ka sods izciests un sodāmība ir noņemta, pierakstīšanos iepriekšējā dzīves vietā parasti nebija iespējams realizēt.

2. Tabula

*Represēto cilvēku diskriminācijas pamatformas
pēc atgriešanās Dzīmtenē un to ranžējums pēc
prioritāro pieminējumu biežuma aptaujā*

Nr. p.k.	RD stūrelementi	Ranžējums pēc prioritāro pieminējumu biežuma	Respondenti	
			Sievietes	Vīrieši
1.	Problēmas ar iekārtošanos darbā, liegta profesijas izvēle un amatu ieņemšana	1	1	1
2.	Recidīvā veidā aizskarts gods un cieņa	4	5	4
3.	Atkārtoti deportēts vai tiesāts	6	6	5
4.	Grūtības izglītības iegūšanā	2	3	2
5.	Terorizēts ar izsaukumiem uz VDK	5	8	9
6.	Liegta dzīvokļa piešķiršana	3	2	6
7.	Ierobežotas bērnu tiesības	7	4	7
8.	Liegts braukt uz ārzemēm	9	7	9
9.	Citi diskriminējoši veidi	8	9	8
Korelācijas koeficients (RD) struktūrai atkarībā no : 0,837				

Patiesa ir tautas atziņa, ka dzīve pirmām kārtām ir darbs. Darbinieki pēc tik postošā kara Latvijā bija vajadzīgi visur. Respondentu vidū netrūka

dažādu nozaru speciālistu vai arī cilvēku, kas vēlējas par tādiem kļūt. Bija arī jau pieredzējuši administratori, saimnieciskā un kultūras darba organizatori. Taču komunistiskās partijas apstiprinātie personāllietu kārtotāji, cik vien spēja, šos cilvēkus noraidīja un darbā diskriminēja. Padomju varas un partijas funkcionāru vidū šādos gadījumos bija izplatīta motivācija, ka attiecīgajam darbam "vajadzīgs cilvēks". Politiski tiesātais par cilvēku netika uzskatīts, vismaz par pilnvērtīgu cilvēku ne.

Gandrīz visi pēckara gados represētie un diskriminētie pilsoņi norāda tieši šo vajāšanas veidu: diskriminācija darba sfērā. Bet 25 procenti aptaujāto to izceļ kā galveno visā viņu miera laika dzīvē pieredzētajā ierobežojumu un apspiestības kompleksā.

Lūk, kā tas mēdz izpausties praksē. Madonas rajona partijas organizācijas vadītājs Leo Bērziņš citu līdzīgu darījumu vidū bija aizliedzis viņa vadītajā rajonā pēc Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas beigšanas strādāt par agronomu Artūram Jaunmaizem (dzim. 1919.g.) tādēļ, ka viņš ir bijis iesaukts Latvijas leģionā. Ar šī paša amatvīra rīkojumu savukārt atlaists no agronoma darba kolhozā cits LLA absolvents, Maigonis Jaunpucis (dzim. 1924.g.), kurš izglītību pabeidzis Latvijā pēc atgriezšanās no ieslodzījuma, arī par dienestu leģionā. Šāda tipa vietējiem pārvaldniekiem parasti bija pa rokai arī ļaudīm uzrīdāmi iztapīgi palīgi.

Par to vēsti bijušais represētais Pēteris Liepiņš (dzim. 1924.g.) aptaujas lapai pievienotajā vēstulē: *"No filtrācijas nometnes izgājis, laimīgi sasniedzu mājas 1946. gada 3. oktobrī. Pamazām atkopos, bet nedienas ar to nebeidzās. 8 gadus nostrādāju kūdras purvā, tad aizgāju par šoferi Kalsnavas kolhozā, vēlāk sovhozā. Šajā laikā biju beidzis Pļaviņu vidusskolu un tāpat neklātienē Latvijas Valsts universitātes Žurnālistikas nodaļu. Štata vietā par žurnālistu gan neiznāca strādāt. Mēģināju rakstīt, bet katrs mans raksts vietējā laikrakstā tika pārtaisīts bez manas ziņas līdz nepazīšanai unj bija kauns zem tāda raksta redzēt savu vārdu. Labāk tad jau vadīt*

automašīnu bez nervu karsēšanas. Reiz tomēr (80. gadu sākumā) biju uzrakstījis "Cīņai" kritisku rakstu par saimniecības direktoru un viņa nekrietno rīcību pret strādniekiem. Kalsnavā ieradās partijas rajona komitejas inspektors Strods, iesauca mani direktora kabinetā un viņa pirmais jautājums bija: Kādā divīzijā esmu dienējis kara laikā? Atbildēju: - 19. Strods: ak šitā! Arī tagad tu turpini cīnīties pret padomju varu? Tikai nu to dari citiem ieročiem! Atbildēju, ka cīnos pret cilvēku, kurš kā amatpersona terorizē strādniekus. Izmeklēšana beidzās ar Stroda blāvienu: tikai pateicoties padomju humānismam, mēs atļaujam tev vēl elpot!

Lieki stāstīt, ka pēc tam es saņēmu tikai mazāk apmaksātos darbus, par prēmijām nebija ko sapņot. Starp citu, man paredzēto ekskursijas ceļazīmi saņēma direktora kundze...".

Līdzīgi bija arī jebkurā citā uzņēmumā, rūpnīcā, iestādē. Visvaldis Dzenītis pēc atgriezšanās no GULAGa visu mūžu strādājis apvienībā "Radiotehnika", taču viņam demonstratīvi netika iedota tā saucamā "Darba veterāna" medaļa. *"Man jau viņa nebija tūkstoš gadu vajadzīga, bet tas tikai raksturo attieksmi pret represētajiem", raksta V.Dzenītis un turpina "Arī tagad, pēc notikušās tā saucamās tiesas, tēva mājas mums netika atdotas".*

Bet VEF strādnieks J.Burkevičs vēsti, ka strādājot par virpotāju, viņš izgatavojis oriģinālu ierīci, kuru lietojot, varēja palielināt darba ražīgumu - 37 reizes! Cehā ieradies direktors G.Gaile, spiedis roku un solījis augstu apbalvojumu. Bet tad atcerējušies, ka šis strādnieks taču bijis leģionārs. Apbalvojuma vietā viņam piesolīta sūtišana pie baltajiem lāčiem. Pārdzīvojums noveda J.Burkeviču slimnīcā, no kuras viņš iznācis jau kā II grupas invalīds.

Raksturīgas šai sakarā ir arī sava laika dokumentālās liecības, kas papildina pētījumā iegūtos aptaujas materiālus. Tā Latvijas PSR ZA atskaitē LK(b)P CK par kadru "tīrīšanu" 1950.g. ievietotā tabula informē, ka 1103 darbinieku vidū, kuri uz 1951.g. 1. janvāri strādā Zinātņu Akadēmijā, vairs nav

iepriekšējā gada laikā politisku iemeslu dēļ no darba atbrīvotie 35 cilvēki.^{*} Kadru tīrīšanas politika tika īstenota visās darba vietās.

Vajadzēja meklēt radu un draugu atbalstu, lai pa aplinkus ceļiem vai slepus pierakstītos pie radiem citā rajonā vai pilsētā. Pēc kara darba sfērā pieredzējuši plašu diskrimināciju, respondenti kā sociālā grupa vēl šodien izjūt šo vajāšanu smagās sekas.

Samazinājies garīgā darba jomā strādājošo īpatsvars, salīdzinot ar stāvokli šo pašu respondentu represiju brīdī, vai leģionāru iesaukšanas laikā, kad viņu vairākumam bija 18-22 gadi. Tolaik garīgā darba sfērā bija skaitāmi 33,5 procenti (10,2 procenti algotā darbā, 23,3 procenti vidusskolu pēdējo klašu audzēkņi un augstskolu studenti). Pēc aptaujas datiem, pēckara 50 gados garīgo darbu strādājuši 23,8 procenti, tātad par 10 procentiem mazāk. Gala lēsē šie dati, bez šaubām, parāda arī komunistiskā režīma nodarījumu personības attīstībā veselam sabiedrības slānim. Taču vēl lielāks zaudējums radīts tautsaimniecībai un kultūrai, jo kā zināms, vispārējā progresa prasība šais gados bija nemitīgs garīgā darba jomā strādājošo relatīvā skaita pieaugums.

Darba sfērā pieredzējuši plašu diskrimināciju, "izsūtītie" kā sociāla grupa diskriminēta arī izglītības jomā. Represētie šim vajāšanu virzienam ierāda trešo nozīmīgāko vietu komunistu - totalitārās varas realizēto diskriminējošo pasākumu kopējā struktūrā. Šo respondentu lielākā daļa ir pirmskara vai kara gados studējušie vai arī tie, kas vēlējās izglītību pēc kara turpināt. "Izsūtītā" statuss šo nodomu izpildi vairākumam vispār liedza vai ievērojami kavēja. Pārskatu par darba raksturu un nozarēm, kādās strādājuši represētie cilvēki pēckara periodā, sniedz 3.Tabula.

Jāatzīmē, kādas ir galvenās notikušās izmaiņas represēto cilvēku izglītības jomā pēckara gados. Izglītība palikusi iepriekšējā - pirms izsūtījuma

---

^{*} Latvijas Zinātņu Akadēmijas Centrālais arhīvs. I.f., 15. apr., 7.1., 52-53. lpp.

laika līmenī apmēram 80 procentiem un paaugstinājusies vairāk kā 20 procentiem no aptaujāto kopskaita (skat. tabulas 4. un 5.).

Izglītības līmenis pirms represijām liecina, ka lielākā daļa represēto cilvēku ir ar pamatskolas izglītību - 54,5 procenti, bet mazmācītie - 9,3 procenti. Salīdzinot ar vidējiem statistikas rādītājiem, jāatzīmē, ka pamatskolu nepabeigušo skaits represēto vidū ir lielāks - gandrīz par 7 procentiem nekā Latvijā; arī salīdzinot ar leģionāru izglītības līmeni šajā rādītājā tas ir ievērojami lielāks. Taču jāatzīmē, ka vidējā un augstākā izglītība represēto vidū ir augstāka par vidējiem skaitļiem republikā. Manuprāt tas izskaidrojams ar to, ka vairāk kā 32 procenti represēto cilvēku pirms izsūtīšanas bija strādājuši ģimenei piederošā īpašumā (lauku saimniecībā u.c.). Taču iemesls tam, ka represēto cilvēku vidū vairāk ir cilvēku ar nepabeigtu augstāko un vidējo izglītību ir ļoti sarežģīts. Daļa no šiem cilvēkiem licina, ka tālāk izglītību iegūt ir traucējusi attieksme pret viņiem, kā tautas ienaidniekiem, taču cilvēka uzņēmība un spīts palīdzējusi pārvarēt šos šķēršļus. Iegūtā izglītība ir bijusi ne tikai apliecinājums noteiktam zināšanu līmenim, bet arī pašapliecinājums saviem spēkiem, un kā norādījusi L.Birkenfelde *"...lai varētu justies drošāk, kā cilvēks, kas spējīgs uz kaut ko labu. Un, ja es pati nevarēju iegūt šo izglītību - mana vienīgā vēlēšanās bija - lai to iegūtu mani bērni"*. Kaut arī sarežģīti - tā tomēr bijusi iespēja ar cerībām ieskatīties nākotnē.

3.Tabula

*Respondentu sadalījums pēc darba rakstura un pamatnozarēm,
kurās tie strādājuši pēckara gados*

n = 605 = 100%

N.p.k.	Darba raksturs Nozares	Lauksaimniecība	Rūpniecība	Tirdzniecība	Transports un sakari	Izglītība	Valsts pārvalde	Medi- cīna	Māksla un zinātne	Neno- teikta, nepas- tāvīga	Kopā %
1.	Nekvalificēts fizisks darbs	26 55	8 24	21 3	2 1	-	-	-	-	74 17	15 100
2.	Kvalificēts fizisks darbs	61 31	74 50	37 1	94 16	-	-	6 <1	8 <1	18 1	61 100
3.	Garīgais darbs	13 25	18 42	42 3	4 2	100 4	100 2	94 6	92 14	8 2	24 100
	Kopā	100 32	100 42	100 2	100 10	100 4	100 2	100 1	100 4	100 3	100 100

4. Tabula.

Politiski represēto izglītības (1994.g.) salīdzinājums ar tautas skaitīšanas (1989.g.) datiem vienādās vecuma grupās (vecums uz 1994.g.)*

n=1105=100%

N.p.k.	Salīdzināmie kopumi	Pavisam	% no kopskaita izglītības kategorijās				
			Augstākā	Nepabeigta augstākā	Vidējā	Pamatskola	Maz mācīts
1.	Bijušie politiski represētie (vīrieši) 1994.g. aptaujā	100	6.9	3.2	26.1	54.5	9.3
2.	t.sk. leģionāri 1993.g. aptaujā	100	8.4	5.0	26.8	51.7	8.2
3.	Visi Latvijas vīrieši - - latvieši (65-70.g.v.) 1989.g.	100	9.2	1.6	25.9	60.8	2.5
	Starpība starp bijušajiem politiski represētajiem kopā		-2.30	+ 1.6	+ 0.2	-5.3	+ 6.8
	t.sk. leģionāriem		- 0.8	+ 3.5	+ 0.9	- 9.1	+ 5.7

* Analīzē izmantoti LPRA nepublicētie represēto cilvēku ankešu dati un Latvijas VSK materiāli

5.Tabula.

*Izmaiņas represēto leģionāru izglītības
līmenī pēckara gados*

Nr.	Izglītības līmeņi	% no aptaujāto kopskaita		Izmaiņas +, - %
		pirms iesauk- šanas leģionā	1993.g.	
1.	Mazmācīts	8.7	8.2	- 0.5
2.	Pamatskola	63.5	51.7	- 11.8
3.	Vidusskola	22.6	26.8	+ 4.2
4.	Nepabeigta augstākā	4.1	5.0	+ 1.1
5.	Augstskola	1.1	8.4	+ 7.3
		100.0	100.0	

Raksturīgs leģionāru sastāvs pēc izglītības, karā aizejot. 9 procenti - mazmācītie, t.i. pamatskolu nepabeigušie, 64 procenti ar sešu klašu pamatskolas izglītību, 23 procenti - ar pabeigtu vidējo izglītību un 5 procenti - augstskolu studenti un augstskolu beigušie. No skolas sola, pārtraukuši mācības, kara gaitās aizgāja 23 procenti no visa leģionāru sastāva. Šāda struktūra uzskatāma par visai abstraktu un attiecināma uz leģionu kopumā. Atsevišķās karaspēka daļās tā bija diezgan atšķirīga. Leģiona mobilizācijas daļas priekšnieks Aleksandrs Lasmanis šai sakarā min datus, ka vienā no robežapsardzības pulkiem 200 instruktoru vidū tikai 7 bija ar vidusskolas izglītību, kamēr 15.divīzijas rotā (~130 karavīru) 90 procentiem no sastāva bijusi augstākā un vidusskolas izglītība.

Zinātnisko grādu (kandidāta, doktora) ieguvuši pavisam 0.9 procenti no visiem Latvijā dzīvojošiem represētajiem. To ieguvuši 17 procenti tie, kuri represiju momentā bija jau augstskolu beiguši. Ņemot vērā datus, ka no padomju laika augstskolas beigušajiem zinātniskos grādus ieguvuši ap 5 procentiem, varam tikai apbrīnot to neatkarīgās Latvijas augstskolas beigušo izcilo sagatavotības līmeni un iegūto dzīves rūdījumu, kas par spīti visiem

diskriminējošiem komunistu varas pasākumiem ir devis spēku šiem ļaudīm izcirst ceļu un apliecināt arī savas spējas tik grūtā cilvēku darbības jomā.

Tiesa, daļa no zinātnisko grādu ieguvējiem bija spiesti zinātniskos darbus izstrādāt un aizstāvēt ārpus Latvijas.

Sasniegtais progress izglītības jomā ir pieticīgs, taču apbrīnas vērts tādēļ vien, ka iespēts visbrutālākās garīgās aplaupīšanas apstākļos, ko padomju vara vērsa pret represētajiem šajā jomā.

Galvenā problēma represēto cilvēku vecumdienās, kad viņu dzīves gadu skaits ir pāri 70 un kļuvušas aktuālas veselības problēmas. Visa veida GULAGa ieslodzījuma vietas, kurās nokļuva gan leģionāri, gan pērējie upuri, bija nāves nometnes šī vārda tiešajā nozīmē. Tiem, kas nenomira un izturēja sadistisko režīmu nometnē, lielākai daļai veselība bija tā sabeigta, ka viņu mūžs strauji saruka.

Izturējuši, protams, ir stiprākie. No patreiz Latvijā dzīvojošiem represētajiem cilvēkiem - 48 procenti uzskata, ka viņu veselības stāvoklis ir vismaz apmierinošs, 29 procenti - slikts, bet bez invaliditātes un 23 procentiem - piešķirta invaliditāte.

Nāves ēna klājās pār politiski ieslodzītajiem arī pēc atgriešanās no vergu darba nometnēm. Tika liegti par deficītiem nosauktie medikamenti. V.Konrāds (dzim. 1907.g.) šai sakarā raksta, ka viņam kā leģionāram un sodītajam atteicās izrakstīt acu zāles Vita-Jodorol. Bijušo leģionāru lielākai daļai konsekventi tika noraidīti lūgumi ārstēšanai attiecīga profila sanatorijās.

Ļoti smagi ir arī šo cilvēku sadzīves un materiālie apstākļi. Pēc aptaujā sniegtajām atbildēm, t.i. respondentu pašvērtējumā, iegūta šāda aina.

Represēto cilvēku materiālais stāvoklis

Materiālais stāvoklis	%
Līdzīgs bezizejai	4.74 %
Sliktāks kā citiem	18.61 %
Tāds pats kā citiem	72.91 %
Esmu apmierināts	4.43 %

Kopējā aina te būtiski neatšķiras no tās, ko sniedz Latvijas socioloģisko pētījumu centrs par visu Latvijas sabiedrību. Šie dati liecina, ka bijušie represētie cilvēki, tāpat kā vislielākā daļa pensionāru - Latvijas pilsoņu, savā zemē ir maznodrošināti, t.i. nabadzīgi (pie šāda statusa pieskaitāmi).

Bet kā demokrātiska sabiedrība var atļauties nosaukt šos cilvēkus par nabadzīgiem, ja viņi visu mūžu ir strādājuši un pat vergojuši GULAGA nometnēs?

Nedrīkst nosaukt un uzskatīt par nabadzīgu, ar šo vārdu vēlreiz to pazemojot, cilvēku, kuram valsts un sabiedrība kopumā ir parādā - un ne tikai par darbu vien, - un vēl aizvien nespēj rast risinājumus ne materiālās, ne morālās problēmās.

Un lai gan ļoti daudz represēto cilvēku dzīvo galējā trūkumā (4.74% no visu represēto skaita), šī bezizejas izjūta pēc satura ir gluži citāda. Uzmanību te pievērš kas cits. Gandrīz 5 procenti, t.i. pavisam Latvijā vairāk kā 8000 represēto, atrodas bezizejai līdzīgā stāvoklī. Te pavisam nav piemērojami abstrakti stereotipi - sak, tie nu būtu cilvēki, kam nav ko ēst un krāsns ziemā auksta. Var atsevišķos gadījumos būt arī tā, bet daudz biežāk šī bezizejas izjūta saturā ir gluži citāda.

Ir vientuļi cilvēki, kas vecuma dēļ nespēdami sevi pienācīgi apkopt, apzinās tuvojamies šķietamu bezizeju, un nav neviena, kas uzņemtos rūpes pie laika iekārtot šādu veco cilvēku pansionātā. Cits nav bijis mēnešiem ilgi pagalmā svaigā gaisā tikai tādēļ, ka bez viņam trūkstošajiem invalidu ratiņiem pārvietoties nav spējīgs un ilgstošas mazkustības apstākļos uz kruķiem kāju muskuļu atrofijas dēļ nostāties nevar. Vēl cits izjūt galēju atstumtību (viņam tā šķiet bezizeja), dzīvodams gan paēdis un siltumā, bet mūsu pētījuma aptaujas lapā vai personīgi stāsta: *"Kaut atnāktu jel reizi kāds ar mani aprunāties"*. Šim vīram (Cers Augusts) jau ir vairāk kā 92 gadi, savulaik dienējis pie ģenerāļa Berķa par šoferi, kā pats izsakās: *"Četrus karus pārlaidis, esmu sistis, šauts, kārts un vēl tagad dzīvs"*, un ar lepnumu atceras ģenerāļa Berķa uzslavu: *"Kad tu sēdi pie stūres, es esmu drošs"*, kas stiprinājusi visus šos gadus. Kaujās gūto ievainojumu rētas gan aizdzijušas, pienācis arī it kā brīvstības laiks, bet dvēselē tieši viņa šodienas individuālie apstākļi, vienaldzība pret notikušo, jaunās paaudzes nespēja saredzēt kļūdas atkārtojamies, radījuši jaunus ievainojumus, kas vieš dzīvi gandrīz vai nepaciešamu.

Izmantojot sociālās aptaujas [R.Džekmans] metodi, piedāvājam respondentiem piecus izvēles variantus, kuros lūdzām bijušos politiski represētos cilvēkus iedomāties *savu vietu sabiedrībā*, ja to pielīdzinātu kāpnēm ar pieciem pakāpieniem, kur uz zemākā atrastos nabadzīgākie iedzīvotāji, bet uz augstākā - bagātie un tie, kuru rokās ir vara.

Rezultāti ir sekojoši: 11% no aptaujātajiem nespēja sevi identificēt ne ar vienu no piedāvātajām grupām, 43% pieskaitīja sevi zemākajai grupai, 29% strādniecībai, 14% vidējai, 28% augstākai-vidējai, un 0.2% augstākajai. Pašidentifikācija ir cieši saistīta ar respondenta nodarbošanos, vai atrašanos pensijā, kā arī no blakus ienākumiem.

Šai gadījumā mēs iegūstam subjektīvu sava sociālā un materiālā statusa novērtējumu. Tas dod iespēju paplašināt mūsu priekšstatus par noteiktu sociālās apziņas aspektu: par piederības izjūtu sociāli ekonomiskai grupai.

Šī metode protams ir vienpusīga, ar tās palīdzību mēs neiegūstam objektīvu sociālās stratifikācijas (ietekmes) atspoguļojumu, taču mēs iegūstam represēto cilvēku priekšstatu par to, kā viņi uztver sevi sociālajā hierarhijā, savas varas ietekmes spējas, vai viņi jūtas tikai kā ietekmīgāku spēku manipulācijas objekts, vai arī apzinās savas iespējas kaut kādā veidā ietekmēt sociālo vidi. Šeit atklājas arī tas, kā cilvēks novērtē savas materiālās iespējas: vai viņš jūtas kā nabags, vai, gluži pretēji, var atļauties sevis cienīgu dzīves veidu.

Mūsu materiāli liecina, ka respondentu vidū ir ļoti maz cilvēku, kas sevi pieskaita sabiedrības augstākajam (nosacīti) slānim. Pārāk mazā skaita (jāatceras, ka pētījumos pieļaujamās kļūdas robeža ir 2%, tas ir pat vairāk, salīdzinot ar cilvēku skaitu šajā elitārajā grupā) dēļ nav iespējam izdarīt spriedumus par izmaiņām šajā grupā, ja tādas būtu notikušas pēdējo triju gadu laikā. Taču jādoma, ja vairums aptaujāto savu statusu identificē ar zemāko sabiedrības slāni, tad, loģiski, jābūt arī cilvēkiem, kuru stāvoklis atbilst augstākajam līmenim. Zīmīgi, ka 1992.g. rudens aptaujā aptuveni trešā daļa respondentu savu vietu sociālajā hierarhijā raksturojuši kaut kur pa vidu (III, IV pakāpieni), bet 1995.g. rudenī vidējam slānim vairs piederīgi jūtas aptuveni ceturtdaļa bijušo represēto, bet lielākā daļa pieskaita sevi pie sabiedrības trūcīgākajiem slāņiem.

Kaut arī pensijas vecuma cilvēki saņem garantētu pensiju un piemaksu par izsūtījumā vai ieslodzījumā pavadīto laiku (par katru Tālajos Austrumos pavadīto gadu saņem piemaksu pensijai 0.20Ls) tomēr šie cilvēki savu statusu novērtē kā ļoti zemu. Par iemeslu tam ir arī nepilnības pensiju

likumprojektā (piemēram, kaitīgā darba stāža koeficients, kas netiek ņemts vērā) vai arī problēmas ar sava bijušā vai denacionalizētā īpašuma atgūšanu, vai darba vietas privatizācijas jautājumi un daudzi citi. Tik zems statusa pašnovērtējums neapšaubāmi liecina par šo cilvēku visai nomākto sociālo pašizjūtu.

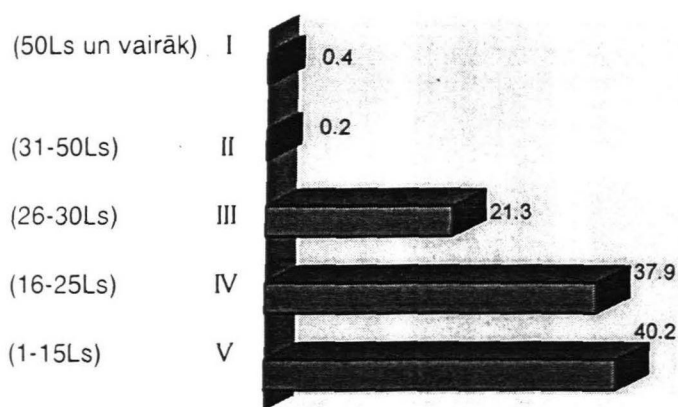
Biežāk ar sabiedrības zemākajiem slāņiem sevi identificējuši cilvēki, kuriem izglītība zemāka par vidējo, un tie pamatā ir gados vecāki cilvēki. Ja pirms gada atšķirība starp vidējās un augstākās izglītības grupām bija neievērojama, tad tagad bijušajiem represētajiem cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni statusa pašnovērtējums ir vēl krities. Jāatzīst, ka daudzos gadījumos augstākā izglītība nedod pamatu cilvēkam justies piederīgam pat vidējam slānim, nerunājot par augstāko.

Sociālā pašidentifikācija, protams, saistīta ar respondentu ienākuma līmeni. Mūsu pētījumā respondenti, atkarībā no saviem ienākumiem, dalīti piecās grupās (I - līdz 15Ls mēnesī uz vienu ģimenes locekli, II - 16-25Ls, III - 26-30Ls, IV - 31-50Ls, V - 51Ls un vairāk). Cilvēki ar augstāku ienākuma līmeni biežāk sevi pieskaita vidējām grupām: III, IV, V). Taču saprotami, ka šāds sadalījums neļauj izdalīt visbagātākos kā arī visnabadzīgākos, tāpēc daļa respondentu no augstākās ienākumu grupas sevi pieskaita pie trūcīgajiem sabiedrības slāņiem (un pamatoti, Latvijas Arod biedrības iedzīvotāju iztikas patēriņa grozs ir noteikts vairāk kā 60Ls mēnesī 1994.g. un 80Ls mēnesī 1995.g., tas būtiski atšķiras no TDP noteiktā iztikas minimuma 9.46Ls mēnesī, lai saņemtu valdības pabalstu +0.90Ls).

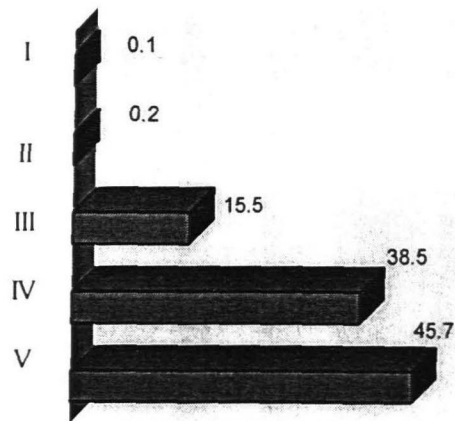
Daudzos gadījumos saņemtā pensija ir summa, kas ļauj segt vienīgi nepieciešamākos - komunālos un ikdienas izdevumus. Tāpēc šai gadījumā svarīgi ir konstatēt to, kā cilvēks novērtē savas materiālās iespējas, kā arī savas iespējas ietekmēt sabiedrības dzīvi, tātad runa iet par viņa sociālo pašapziņu. Pieraduši iztikt ar to, kas ir, būt pieticīgi un izpratoši, šiem

*Bijušo politiski represēto cilvēku
materiālā un sociālā statusa pašnovērtējums*

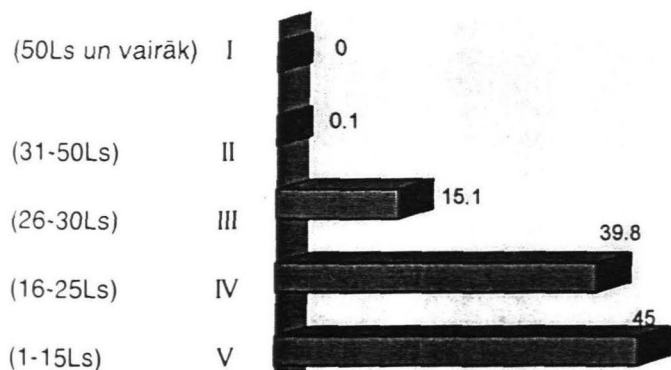
1992.g.

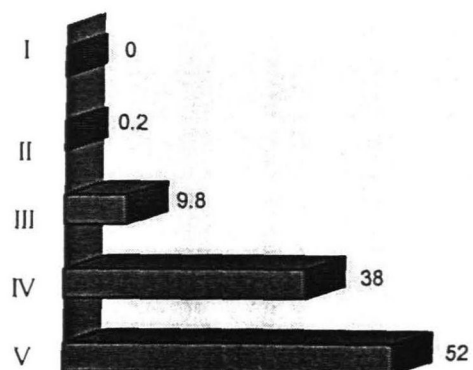
1994.g.

1993.g.

1995.g.

cilvēkiem visvairāk rūp "mūsu mazās Zemītes" brīvības un neatkarības jautājumi. Gandrīz ceturtdaļa respondentu pārdomas un piezīmes anketās ir veltītas sociāl-politiskajiem jautājumiem, kas pamatā izteikti šādiem vārdiem: "Mēs latvieši esam saimnieki savā zemē. Un lai mūsu valsti un tautu vadītu īsti vīri, kuri domātu ne tikai par sevi, bet par visas tautas labklājību. Lai zeltu mūsu Latvija".

Joprojām respondentu lielākā daļa savu vietu redz sociālās hierarhijas pakāvē un "jūtas apkrāpti", un tā ir krīzes situācija. Krīze ne tikai materiālā ziņā, bet arī sociālās pašapziņas krīze. Daudzi bijušie respondenti atzīst, ka "ir bijis grūti vienmēr - Sibīrijā, ciešot aukstumu un badu, atgriežoties - trūkumu un nicinājumu, bet tagad - vēl grūtāk! Kad redzi, kā viss Svētais tiek nozaimots un sarūpētais "izsaimniekots".

Šie aptaujas rezultāti rāda, ka šobrīd faktiski Latvijas sociālajā struktūrā politiski represēto statusā nav vidusslāņa ar atbilstošu sociāli ekonomisko statusu un pašapziņu.

Noslēdzot latviešu represēto cilvēku sociālā portreta reljefāko līniju iezīmēšanu, kādas ieraugāmas 50 gadus pēc 2. Pasaules kara, sniedzam īsu apskatu par *sociālo aktivitāšu izpausmēm* vai gatavību tām saskaņā ar aptaujā iegūto empirisko materiālu. Vairāk kā 62% represēto norāda, ka viņi vēlas sazināties un pēc iespējas biežāk satikties ar bijušajiem represētajiem cilvēkiem. Pie tam, liela nozīme būtu satikties ar cilvēkiem, kurus saistījusi ieslodzījuma vai izsūtījuma vieta. Diemžēl šādas apkopotas ziņas, lai tuvinātu bijušo represēto cilvēku saskarsmi, nav iespējams sniegt. Tāpat vēl nepietiekami pienācīgā līmenī ir šo cilvēku uzskaitē pašvaldību institūcijās¹ un viņiem sniegtais sociālo pabalstu apjoms.

Gandrīz 40% no represētajiem vēlētos dalīties savā pārdzīvojuma pieredzē un vairāk nekā 16% - aktīvi iesaistīties sociāli - politiskajā darbībā.

¹ izsniegtos represēto sarakstos bieži minēti cilvēki, kuri mainījuši dzīves vietu vai miruši.

(skat. 7. Tabulu) No respondentu piederības pie kādreizējā latviešu karavīru leģiona specifiski biogrāfiskā nozīmē izriet divi virzieni. Jautāti, vai viņi vēlas satīties vai sazināties ar saviem kādreizējiem kara biedriem, tikai 34 procenti respondentu, t.i. aptuveni 1/3, atbildējuši apstiprinoši. Šāda daļa no tagad Latvijā dzīvojošiem leģionāriem ir arī dažādu karavīru biedrību un apvienību biedri. 60% no viņiem ir iestājušies vismaz divās šādās organizācijās. Iesaistes pamatā gan sevis pašapliecinājuma, gan arī merkantili motīvi, kas nerada izbrīnu vispārējā dzīves materiālo apstākļu līmeņa pazemināšanās laikā, kādu tagad pārdzīvo Latvijas iedzīvotāji. Memuāraktivitātes, t.i. stāstīt vai rakstīt atmiņas par leģionāra kara gaitām vai pēckara pieredzējumiem, izrādījuši 22% jeb nedaudz vairāk par 1/5 leģionāru.

7.Tabula

Represēto cilvēku sociālo aktivitāšu izpausmes

A=655

Vai Jūs vēlētos?	Jā	%	Nezinu	%	Nē	%
Sazināties ar saviem likteņa biedriem	385	61.2%	127	20.2%	53	8.43%
Darīt zināmu savu pārdzīvojumu pieredzi	230	36.6%	170	27.0%	129	20.51%
Aktīvi iesaistīties politiskajā darbībā	103	16.4%	117	18.6%	335	53.26%

Trešais virziens - iesaiste politiskajā darbībā. Reāli to veic vai arī izsaka gatavību šai virzienā darboties - 14 procenti, t.i. katrs septītais no aptaujātajiem leģionāriem. 28 procenti leģionāru - respondentu - kategoriski

vēlas, lai (izsakot to vispārīnājumā) visos šais sabiedrisko aktivitāšu minētajos trīs virzienos viņiem "liktu pilnīgu mieru", citiem vārdiem - nevēlas piedalīties.

Varbūt tas izskaidrojams ar to, ka tautas vēstures "baltās" lappuses vēl nav pietiekami atsegtas un atspoguļotas ar faktiem, lai tam pievērstu vajadzīgo uzmanību. Tāpēc arī diskusijās ar bijušajiem represētajiem skan vēlējums, lai *"tautas izdzīvoto sāpi neizkropļotu ienestu tās vēsturē"*. Vēl Latvijas Prokuratūras arhīvos atrodas vairāk kā 60 tūkstoši komunistiskā režīma upuru krimināllietas biezos sējumos, ar "pamatotām" apsūdzībām vissmagākajos KK likuma pantos. Šodien tas ir pierādījums kā apziņas tips var iesakņoties masu - sociētālā psihē, izveidojot "tautas ienaidnieka" tēlu. Lai gan pilnīgi cita ir šo cilvēku izpratne par represiju faktu. To savā dzejolī atsedz V.K.

Ko saviem mazbērniem, lai stāstu
Par tēva sētu postīto?
Par to, cik ciešanu un lāstu
Ir saņemts tautai neparko.

Ko saviem mazbērniem, lai stāstu?
Par tūkstošiem to izvesto,
Ka dzīvē maz tiem bijis glāstu,
Vēl šodien nezina - par ko?

Ko saviem mazbērniem lai stāstu?
Par upēm, gaisu sārņoto?
Jums arī jānes būs šī nasta,
Kā mantojums, bet par neko.

Bijušajiem represētajiem ir svarīgi, lai šie procesi tiktu analizēti un novadīti līdz tautas apziņai, vienkārši ar domu, *"lai tas nekad vairs neatkārtotos"*. Taču tikpat svarīgi ir arī jaunajai paaudzei pieskarties "ši mantojuma" būtībai, lai nepaliktu "kaut kas iesākts, bet nepabeigts".

Ir jūtamas zināmas grūtības represēto cilvēku saskarsmē ar citiem cilvēkiem, kas nav piedzīvojuši represijas. Saskarsmes grūtības vairāk

izpaužas nevis ģimenē vai tuvāko draugu pulkā, kas izrādījuši zināmu iejūtību un atbalstu notikušajos notikumos, bet tieši ar svešiem cilvēkiem.

Daudziem cilvēkiem piemīt neadekvāts priekšstats par "represēto" cilvēku personības īpašībām, vērsts uz noteiktām psiholoģiska tipa iezīmēm - stereotipa iezīmēm, kas traucē pareizi uztvert represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredzi. Tas radies tāpēc, ka nav mācējuši nodalīt represiju politiskos un vēsturiskos aspektus no psiholoģiskajiem.

Ir izkropļots arī priekšstats par morālām vērtībām padomju varas totalitārisma sabiedrības morālajā apziņā.

Psiholoģijā stereotipizācijas fenomens sastopams jau sociāli-psiholoģiskajos pētījumos par XX gs. kara vēsturi, norādot, ka individuālās un masu apziņas stereotipi parādījās pēc katra liela kara. [8, 61] Kā norādījis J.Smits (Smith J.R.), "sabiedrībai vienmēr ir bijušas grūtības ar tiem, kas atgriezušies no kara". [61]

Līdzīga situācijas izpratne ir attiecināma arī uz politiski ieslodzīto un izsūtīto atgriešanās grūtībām (pamatā sociālām - darba problēma, dzīvokļa problēma). Taču jāakcentē, ka politiskajā ziņā šie cilvēki savas cilvēktiesības savā zemē nebija atguvuši un viņi aizvien vēl palika "tautas ienaidnieki".

Literatūras analīzes dati norāda, ka cilvēkiem visos laikos piemītusi tieksme bez pietiekama pamatojuma uz to piedēvēt bijušajiem kara dalībniekiem negatīvas rakstura iezīmes: agresivitāti, konfliktēšanu, pārāk lielu tiešumu, "piekasišanos" u.t.t. [64] Tikai 80. gados sabiedriskajā domā notika lūzums: miljoniem cilvēku Amerikā izprata nepieciešamību "Nodalīt karu no zaldāta", kas tajā piedalījās, īstenot savstarpējās attiecības. [13, 65, 60]

Tomēr arī šodien pastāv zināmi stereotipi masu apziņā, un tie nav zaudējuši spēku [64]. Nereti pastāv piesardzīga un emocionāli auksta attieksme pret bijušajiem represētajiem cilvēkiem; nevis tāpēc, ka tie sliktāk adaptētos sociālajā vidē [49], bet gan tāpēc, ka tautas vēstures pētījumos ir

vēl daudz baltu lappušu. Tāpēc arī vadošie pašvaldību darbinieki, piemēram, var pateikt:

"Man ir divējādas jūtas pret šo cilvēku. Nesen (viņš) pastāvēja uz savām tiesībām kā II pasaules kara veterāns u.t.t., tagad pamato savas tiesības kā represētais" (J.B.).

Tādējādi situatīvi sociāli faktori atstāj zināmu ietekmi uz masu apziņas stereotipu. Tas attiecināms arī uz zināmu līdzekļu piešķiršanas jautājumiem veselības aprūpei, kompensācijas piešķiršanu par izsūtījumā pavadītajiem gadiem, transporta līdzekļu maksas atvieglojumiem, zāļu apmaksas samazināšanu u.t.t.

Un lai gan politiski represētie cilvēki pēc vecuma, lielāko tiesu ir pensionāri, šo jautājumu risinājumi arvien tiek atlikti, jo jādomā par ekonomisko krīzi vispār, par pensionāru un bērnu-invalidu jautājumiem, nevis represētajiem, kā cilvēkiem, kas pieprasa sev materiālos labumus.

Stereotipizācija ar viena no cilvēciskās psihes atšķirīgām īpatnībām, kas pasargā mūs no informatīvās pārslodzes. Līdz ar to tas ir arī *"mazākais pretestības ceļš personības izziņā, jo, pēc būtības, cilvēka pieskaitāmība kādam noteiktam tipam atbrīvo mūs no nepieciešamības iepazīt to pamatīgāk"*. (D.Ļeontjevs) [117]

Stereotipizācija ir efektīvs līdzeklis kādas lielas cilvēku grupas psiholoģisko īpatnību zināšanu (izziņas) kategorizācijai. Stereotipi ekonomē subjekta piepūli kādas grupas atsevišķu locekļu izziņas procesā. Tanī pat laikā stereotipu aktualizācija saskarsmē nereti kļūst par vienu no galvenajiem iemesliem savstarpējā cilvēku neizpratnē.

Stereotipi - individuālās un masu apziņas struktūras elementi, kas atstāj ievērojamu ietekmi uz sabiedrības garīgās atmosfēras veidošanos. [98,30] Bijušais represētais J.Būmanis raksta: *"Vēl šodien viena daļa ir tāda, kas negrib godīgi strādāt. Kā piemēru gribu minēt Talsu rajona Laucienas*

pagasta vecāko Krūzi, kurš sākoties atmodai norāva Laucienā sarkanbaltsarkano karogu un bradāja to. Bet tagad viņš ir priekšnieks. Domāju, ka ar tādiem mēs Latviju neuzcelsim".

Daudzi sociāl-psiholoģiskie pētījumi pierāda, ka liela daļa cilvēku komunikatīvās pieredzes fiksējas to apziņā kā etaloni un stereotipi. Tiem piemīt sarežģīta iekšējā struktūra, kurā sevišķi spilgti izpaužas 3 pamata elementi vai komponenti. Tie ir - racionālais, tēlu-iztēles un emocionālais. [30,111]

Izveidojušos stereotipu stabilitāti veicina arī tāds aizsardzības mehānisms kā izvēlīgums informācijas uztverē: "*... mēs ļaujām sevi ietekmēt tikai tiem faktiem, kuri atbilst mūsu "filozofijai". Mēs neredzam to, kam mūsu acis negrib pievērst uzmanību*". [40]

Nevēlamo stereotipu izveidē liela loma pieder arī konformismam kā aizspriedumu veidošanās mehānismam.

Aizspriedumi var tikt pacelti dzīves vērtības godā un ar propagandas līdzekļiem indoktrinēti pārējo sabiedrības locekļu apziņā. [73]

Šo iezīmi stereotipu izveidē pastiprina vēl emocionālais papildījums, - jo intensīvāka emocija, jo kategoriskāks kļūst to izteicošais spriedums. [111]

Represēto cilvēku tieksmes organizēties, satikties un atcerēties bijušo saistītas ar viņu pārdzīvojumu pieredzes garīgās vienības psiholoģiskā likuma spēku.

Ir dažas kopīgas psiholoģiskas īpatnības, kas piemīt nepatiesi ieslodzīto un izsūtīto cilvēku kopai; un tām ir svarīga nozīme.

Vispārsteidzošākais ir šo cilvēku apgarotība, kas iegūta ciešanās un pārdzīvojumu pieredzē. *Ciešanas uzlūkojot, paceļas arī šo cilvēku pašvērtības jūtas. Viņus vieno kopības, atbildības un sirds siltuma jūtas. Lai kāds būtu viņu dzīvesveids, nodarbošanās, raksturs vai izglītība - viņus vieno šī pārdzīvojuma pieredze, kas liek viņiem just, domāt un darboties ar citādu*

jēgu un darbības motivāciju. Iemesls šai apgarotībai ir pašvērtības izjūta, kuras kvalitāti ir noteikušas daudzas grūtībās iemantotās un pārbaudītās īpašības.

Protams, arī šeit jāreķinās ar zināmām pētāmā kontingenta vecuma īpatnībām, taču vienlaikus jāatzīst, ka sabiedriskā un politiskā aktivitāte šo cilvēku kopumam nav augsta (apmēram 16.4%).

Reālo izpausmju saturā dominē:

- represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredzes izklāsts, šausmu un ciešanu detalizēts atspoguļojums, savs notikušā skatījums;
- atbalsta, līdzjūtības un notikušā izpratnes apstiprinājums;
- aktīvāko vidū, sevišķi karavīriem - biedrošanās ar tradīciju veidošanu un kopšanu;
- vēlēšanās, lai represēto cilvēku dzīves traģēdija neatkārtotos, lai tā neaizietu pagātnē bez kolaborantu atmaskojuma;
- iespēju robežās - represēto aprūpes jautājumu risināšana nebija oficiāla;
- savas pārdzīvojuma pieredzes analīze, kurā mēģinājums rast apstiprinošu jēgu notikušajam.

Sabiedriskajā domā it kā nonicinātais "tautas ienaidnieka" tēls tomēr paplašina savas pozīcijas. Par to liecina pieaugošā literatūras izlaide ar leģiona tematiku, kā arī izsūtījumā, nometinājumā bijušo cilvēku atmiņu liecībām un tās lasāmības intensificēšanās. Latvijas neatkarības atgūšanas laikā politiski represētais cilvēks atkal kļuvis par pilntiesīgu sabiedrības locekli savā tēvu zemē, kaut arī pagājušajā padomju varas kundzības pusgadsimtā tam nodarītie zaudējumi daudzējādā ziņā nav atlīdzināmi.

Politiski represētie cilvēki ir pieredzējuši represijas un diskrimināciju kā pastāvīgi pret viņiem vērstu padomju valsts politiku. Tās galvenās izpausmes: uzraudzības un soda iestāžu terors, mūža ilguma saīsināšana, izglītības iesaldēšana, profesionālās darbības ierobežošana, cilvēka cieņu aizskaroša visa veida rīcības kultivēšana. Tāda politika pret tik lielu un vitālu sabiedrības

8. Tabula.

*Latvijā dzīvojošo politiski represēto Latvija pilsoņu skaits
uz 01.04.1993.*

N.p.k	Nosaukums	Izsniegto apliecību skaits uz 01.04.93.	Izsniegtās totalitārā režīma apliecības, pamatojoties uz izziņām no:								Atteikumu skaits
			LR Proku- ratūra	LR Augst. Tiesa	LR Ie M	LR Valsts Arhīvs	Tie- sām	Ārvalstu dokumentiem			
								no NVS	no citām valst.	no citiem dokum.	
1.	Centra rajons	600	22	67	131	155	-	18	4	11	2
2.	Kurzemes rajons	1114	20	110	560	288	5	22	16	17	84
3.	Latgales rajons	1531	33	162	687	434	6	75	7	-	nav uzsk.
4.	Vidzemes rajons	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	Zemgales rajons	917	47	101	459	295	1	-	33	8	nav uzsk.
6.	Ziemeļu rajons	654	16	65	317	161	-	33	-	62	nav uzsk.
7.	Daugavpils pilsēta	745	31	58	169	442	1	25	12	7	nav uzsk.
8.	Jelgavas pilsēta	860	39	114	398	174	1	61	48	15	nav uzsk.
9.	Jūrmalas pilsēta	638	21	8	231	183	3	28	20	5	14
10.	Liepājas pilsēta										
11.	Rēzeknes pilsēta	359	14	30	168	78	1	10	5	53	nav uzsk.
12.	Ventspils pilsēta	606	1	79	458	63	-	1	2	1	nav uzsk.
13.	Aizkraukles raj.	522	23	65	335	86	-	9	2	2	nav uzsk.
14.	Alūksnes raj.	604	24	67	381	119	1	9	3	-	nav uzsk.
15.	Balvu raj.	457	11	37	198	32	-	5	-	10	56
16.	Bauskas raj.	640	21	91	334	127	-	6	25	36	-
17.	Cēsu raj.										
18.	Daugavpils raj.	262	13	33	130	63	-	3	15	3	-

8.Tabulas turp.

N.p.k	Nosaukums	Izsniegto apliecību skaits uz 01.04.93.	Izsniegtās totalitārā režīma apliecības, pamatojoties uz izziņām no:								Atteikumu skaits
			LR Proku- ratūra	LR Augst. Tiesa	LR le M	LR Valts Arhivs	Tie- sām	Ārvalstu dokumentiem			
								no NVS	no citām valst.	no citiem dokum.	
19.	Dobeles raj.	444	31	53	242	94	-	9	10	5	nav uzsk.
20.	Gulbenes raj.	447	20	48	290	80	1	-	6	2	4
21.	Jelgavas raj.	327	3	54	189	50	-	2	28	-	1
22.	Jēkabpils raj.										
23.	Krāslavas raj.	60	8	13	38	2	-	-	-	-	-
24.	Kuldīgas raj.	711	13	96	492	104	2	2	-	2	-
25.	Liepājas raj.										
26.	Limbažu raj.	550	20	45	342	132	-	10	1	-	-
27.	Ludzas raj.	164	7	25	90	33	-	4	1	4	-
28.	Madonas raj.	767	19	59	475	156	2	-	6	30	20
29.	Ogres raj.	1010	50	105	665	186	2	-	-	2	-
30.	Preiļu raj.	425	11	19	284	83	1	-	-	5	22
31.	Rēzeknes raj.	161	6	28	101	22	-	1	-	3	-
32.	Rīgas raj.	1711	59	220	1070	281	2	33	29	17	2
33.	Saldus raj.	629	18	76	333	145	-	4	5	48	10
34.	Talsu raj.	910	19	112	503	160	-	7	4	2	3
35.	Tukuma raj.	750	19	99	423	196	1	1	5	1	2
36.	Valmieras raj.										
37.	Valkas raj.	615	11	57	443	91	-	4	7	2	nav uzsk.
38.	Ventspils raj.	191	1	-	171	15	-	2	2	-	-
	Kopā	15531	651	2206	11207	4530	19	391	296	358	221

daļu varēja radīt vienīgi ievērojamus zaudējumus Latvijas saimniecībai un kultūrai, postoši ietekmēt sabiedrības demogrāfisko struktūru.

Latvijā līdz 1993.gada 1.aprīlim rehabilitācijas dokumenti ir izsniegti 15.531 personai. Šis process turpinās (skat. 8.Tabulu), bet to apgūtina nevajadzīgi birokrātiskais dokumentu noformēšanas mehānisms un atbilstošu darbinieku trūkums. Jāņem vērā arī bijušo represēto personu vecums, veselības stāvoklis un nevēlēšanās saistīties ar šo birokrātisko mehānismu.

Oficiālās varas necilvēcīgi tuvredzīgā attieksme pret politiski represētajiem ("politiski" ieslodzītajiem un izsūtītajiem) cilvēkiem uzskatāma par vienu no praktiskās rīcības destruktīviem virzieniem ne tikai pamatnācijas sociāli politiskajai sašķelšanai, bet arī starpnacionālo attiecību demogoģiskai ievirzei, tādā veidā sekmējot PSRS (Krievijas) impērisko mērķu īstenošanu.

Kas gan ir daži tūkstoši cilvēku - vai viņu bezizejai līdzīgo stāvokli nevarētu padarīt vismaz par iztiekamu? Tūliņ jāsaka, ka ar sabiedrisko organizāciju aktivitātēm te līdzēts nebūs. Neglābs arī epizodiski humānās palīdzības dāvinājumi. Palīdzībai jābūt sistemātiskai un nepārtrauktai. Palīdzībai jāklūst par valsts politiskas sastāvdaļu ar attiecīgu uzskaiti un aprūpi. *Protams, ja valsts vadās pēc nostādnes, ka šie ļaudis ir Latvijas brīvības cīnītāji. Tad, vispirmām kārtām valdībai būtu jāatbalsta visu politiski represēto cilvēku psiholoģiskās rehabilitācijas centra izveide ar profesionālu ārstu, psihologu un citu speciālistu darbošanos tajā.*

Pēdējo piecu gadu laikā Latvijā ir strauji attīstījusies sociālā noslāņošanās. Nepieskaroties sociālās stratēģijas problēmām svarīgs ir jautājums - kā bijušie politiski represētie cilvēki novērtē savu vietu sociālajā hierarhijā. Kā ir mainījusies bijušo politiski ieslodzīto pašidentifikācija pēdējo gadu laikā.

Karā - smagās cīņās pret Austrumu un Rietumu okupantiem, ieslodzījumā, izsūtījumā un mokoši ilgajā pēckara periodā reprezentēto savas

tēvu zemes mīlestības garu un uzticības apliecinājumu latviešu tautas nepatiesi apvainoto un sodīto daļa ir saglabājusi līdz mūsdienām. Latvijas Valsts atjaunošanas laiks ir arī šo represēto cilvēku pilntiesīgas atgriešanās laiks sabiedrībā.

Pētot represēto latviešu cilvēku pārdzīvojumu pieredzi vairāk kā pusgadsimta garumā, rodas jautājums: Kas varētu būt palicis cilvēkā pēc visa pārdzīvotā? Vai to vispār iespējams pārdzīvot?

Šajā nolūkā svarīgi bija ne tikai piedalīties diskusijās, tematiskajos vakaros un intervēt atsevišķus cilvēkus, kuri pārdzīvojuma pieredzi izprata kā novērtējumu cilvēka spēju robežām, pašizziņai un pašattīstībai, bet anketējot apzināt arī plašāka kontingenta attieksmi un viņu galvenās dzīves vērtības.

Jāpiebilst, ka izsūtot pa pastu 2500 aptaujas anketas un 500 anketas izplatot Politiski represēto apvienībā un Politiski represēto klubos, tika saņemtas kopumā apmēram 30% respondentu atbildes, t.sk. 120 personas tiekoties uzticēja savus personīgos arhīva materiālus.

2.5. Vērtību saturs un veidošanās

Jautājums par cilvēka dzīves jēgu ir pasaules uzskatu pamatproblēma, kurai ir vairāki aspekti: filozofiskie, socioloģiskie, ētiskie, sociāli-psiholoģiskie.

Šīs problēmas socioloģiskais aspekts atspoguļo dzīves jēgas atkarību no sabiedriskajām attiecībām, kurās ieslēgts subjekts, parāda, ka tieši sabiedriskās attiecības dod iespēju stimulēt, vai arī otrādi - bremzēt dzīves mērķa sasniegšanu.

Tiekšanās pēc patiesības - sabiedrības dzīves enerģijas svarīgākais avots.

Problēmas ētiskais aspekts pieskaras cilvēka pašvērtējumam un pašattieksmei kā dominantēm dzīves jēgas meklējumu un izvēles struktūrā. Tas nozīmē, ka pašvērtējums nav tikai kā - sevis vērtējums, bet kā cilvēka funkcionālā mehānisma daļa attieksmē pret aktīvo pasaules uztveri. Pašvērtējumam vēršoties pašmērķī, cilvēks sevi norobežo no ārējās pasaules, izkropļojot personības un aktīvās pasaules uztveres mijiedarbības mehānismu, kas noved pie "egocentriskas, homeostatiskas cilvēka fiksācijas pašam uz sevi" [129].

Mūsdienu psiholoģijas priekšstats par to, kā veidota cilvēka personība nav viennozīmīga - tā nav statistiski nemainīga struktūra, bet gan mainīga personība mainīgā pasaulē.

Pētot tās elementus un apakšsistēmas, no kurām veidojas personība un to mijiedarbību, var tuvoties daudzšķautņākam un neordināram priekšstatam par cilvēka personību, kuru piedāvā D.Ļeontjevs.

Personības struktūrā izdalāmi trīs hierarhiskie līmeņi, pie kam robežas starp tiem ir diezgan nosacītas. *Augstākais līmenis* - tas ir personības kodolstruktūras līmenis, tās psiholoģiskais skelets vai karkass uz kura turpmāk noslāņojas, kuram pārklājas viss pārējais. *Otrais līmenis* - tās ir personības attiecības ar apkārtējo pasauli, apskatītas no to saturīgās puses,

t.i., viss tas, ko saprotam ar jēdzienu "cilvēka iekšējā pasaule". Un, beidzot, *trešais zemākais līmenis* - tās ekspresīvi instrumentālās struktūras, kuras raksturo personībai tipiskās formas vai ārējās izpausmes veidus, mijiedarbību ar apkārtējo pasauli, tās ārējo čaulu. Pie šī trešā līmeņa pieskaitāmi: cilvēka raksturs, spējas un lomas.

Cilvēka iekšējās pasaules uzbūve vērsta uz dzīves vajadzību loģiku, kurā galvenā dominante ir dzīves jēga.

Bez šaubām, pozitīvs pašnovērtējums ir priekšnosacījums personības brīvībai, jo dod cilvēkam iekšējas tiesības uz aktivitāti un izvēles brīvību. Tani pat laikā arī V.Frankls atzīmējis, ka laime un pašanalīze var tikt sasniegta cilvēka dzīvē *kā blakus rezultāts tā aktivitātei, virzībai uz jēgas un vērtību realizāciju*. Tikai aktīvā darbībā, izteiktā kā pašattieksme un virzīta uz jēgas-vērtību struktūru, personīgi pārdzīvotais kļūst autentisks.⁷ Un tādas kategorijas kā brīvība, atbildība, pašrealizācija kļūst par mehānismu, kas nodrošina personības autonomiju un kontaktu ar apkārtējo pasauli.

Šajā procesā pozitīvas, autonomas personības vērtējums atkarīgs no vērtību struktūras izvēles un gatavības uzņemties atbildību par šo izvēli.

Personību nosaka iekšējo vērtību sistēma. Sistēma savukārt nosaka, kādā hierarhijā šīs vērtības izvietotas, kāda ir to prioritāte, kādas no tām subjekts ir izvēlējis par galvenajām, bet kādas viņa uztverē ir otršķirīgas un mazāk svarīgas [95]. Taču šāds personības formulējums būtu nepilnīgs, jo kaut kā viena izvēle nozīmē atteikšanos no kaut kā cita. Un lai gan indivīds ir brīvs savā izvēlē, taču dažādiem cilvēkiem dažādā pakāpē grūti atteikties no ārēji it kā līdzīgām vērtībām, un dažādā pakāpē grūti arī aizstāvēt it kā vienādas vērtības. Tā fiziski vājākam cilvēkam grūtāk būt drošsirdīgam nekā stipram.

---

⁷ autentisks - tāds, kas saskaņots ar pirmavotu, īsts, pareizs.

Tāpēc personība raksturojas arī ar piepūles pakāpi, kādu tai nepieciešams pielietot, lai izveidotu un saglabātu savu vērtību sistēmu. Personība raksturojas arī ar iekšējo vērtību (orientieru) stiprību, t.i. ar intrapsihiskās realitātes subjektīvās aktualitātes pakāpi attiecībā pret ārējo realitāti. Šajā ziņā objektīvais zinātniskais personības psiholoģiskais apzīmējums sakrīt ar ikdienišķo šī termina izpratni, kā galveno saprotot "gribas spēku", "garīgumu", t.i. ievērojot cilvēka iekšējās pasaules neatkarību (viņa intrapsihiskā realitātes) no ārējās realitātes. Un tieši šī īpašība ir personības aktivitātes avots, jo rosina cilvēku iedarboties uz ārējo pasauli, lai to saskaņotu ar savu intrapsihisko realitāti [29].

Šis personības formulējums apraksta to tikai kā psiholoģisku fenomenu, bet neieslēdz sevī morāli novērtējošās pazīmes. Un spēks, aktivitāte, garīgums, nesavtība un pat subjektīvi pozitīvie personības ideāli nepavisam nav līdzvērtīgi tās reālajai sociāli pozitīvajai darbībai. Tāpēc nozīmīga ir vērtību sistēmas integrācija dzīves pieredzē, kuras pamatā notiek vērtības "piesātināšanās". Par pamatu vērtības piesātinātības koncepcijai ir izraudzīts F.Vasiļuka cilvēka aktīvās pasaules uztveres metodoloģiskais izklāsts [83].

Vērtības piesātinājuma pakāpi nosaka mijiedarbība - cilvēka objektīvā un subjektīvā attieksme pret vērtību, kā arī vērtības individuālā un sabiedriskā nozīme.

Šis mijiedarbības process nosaka vērtību piesātinātību. Shematiski mēs to varam attēlot šādi:

	Vērtība	
	O	S
Cilvēks	I - OO	II - OS
	III - SO	IV - SS
	S	

Šajā vērtības piesātinātības procesā mēs izdalām četras stadijas:

I-OO - Vērtības apzināšanās stadija. Vērtība - tas jēdzīgais, saprātīgais, kas vēl nav, bet kam vajadzētu būt, un pēc kā vērts tiekties. [35] Šajā stadijā notiek vērtību - jēgas formēšanās un apzināšanās process, kurā cilvēks apzinās vērtības pastāvēšanu.

II-OS - šī vērtības piesātinātības stadija nosaka vērtības simbolisko nozīmi. Šajā stadijā vērtība cilvēkam ir būtiska kā ideja, manifestācija vai lozungs. Vērtības atspoguļojums cilvēka apziņā kā nozīmīgais, būtiskais saistīts ne tik daudz ar savu, kā ar sabiedrībā esošo pārliecību vai pat prasību.

Vērtību formēšanās un apzināšanās stadijā - darbs ar sevi; vērtību apstiprinājums - cīņa par apstākļiem.

III-SO. Vērtību subjektīvā nozīme skar sabiedrības morālās attiecības un ir saistīta ar cilvēka izvēli un pārliecību. Vērtība kā piesātināta ideja.

Vērtību sistēmas noturīgumu vai izmaiņas nosaka tas, kāda ir cilvēka (personības) vērtību subjektīvās (intrapsihiskās) sistēmas objektīvā vērtība.

Šajā stadijā vērtību sistēma ir atvērta arī zināmām izmaiņām, kas ir tuva K.Dombrovska "pozitīvās dezintegrācijas" koncepcijai, kurā esošo personības struktūru attīstība ir pakļauta nemitīgai to integrācijai augstākā līmenī. [12]

Pozitīvās dezintegrācijas spējas attīstība - pamats pozitīva, elastīga, autonoma, pasaulei atvērta ES formēšanai, kā arī pašvērtības jūtu veidošanai saistībā ar izvēles lauka paplašināšanu un gatavību uzņemties atbildību par savu izvēli. Tā izsaka cilvēka praktiskās dominantes formēšanos un izpausmi.

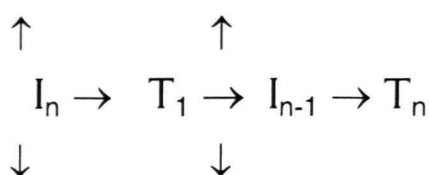
Praktiskās dominantes formēšana var izrādīties grūts uzdevums subjektam, kad galvenā un situatīvā dominantes ir apmēram spēkos līdzīgas un atrodas konfliktējošās attiecībās. No otras puses, praktiskās dominantes iztrūkumu atsevišķas personas pārdzīvo sevišķi smagi. Ne mazāk nožēlojams

ir galvenās dominantes (dzīves jēgas-vērtību dominantes) iztrūkums, kad cilvēks kļūst par rotaļlietu situatīvajām dominantēm. Jāatzīmē, ka cilvēks parasti neapzinās viņam smagā stāvokļa īstos cēloņus, dodot visdažādākos izskaidrojumus savai bezmērķīgai darbībai.

Cilvēkam daļēji apzinoties viņa virzošās vajadzības, tiek likvidēta šķietamā pretruna starp cilvēka uzvedības objektīvo determinizēšanos un subjektīvi izjūtamā izvēles brīvību.

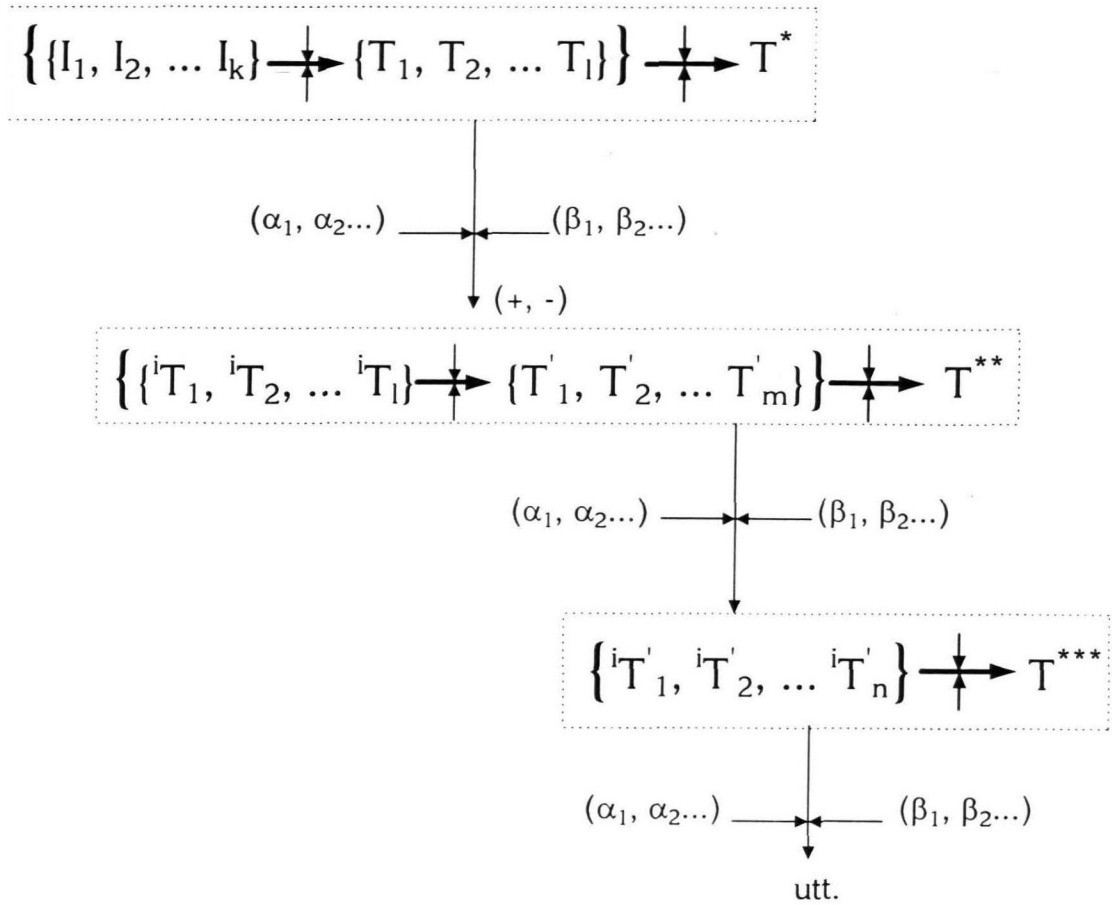
IV-SS. Piesātināta vērtība - tā ir īsteno vērtību integrācijas process; dzīvē pierādījusies tās patiesā vērtība. Kad mūsu iedomātā vērtība (piesātinātā ideja) izgājusi cauri reālo sociālo apstākļu virknei - pārbaudīta dzīves apstākļos, tā paliek nemainīga - kļūst piesātināta, t.i. pārbaudīta ar dzīves pieredzi. Tā izsaka cilvēka pozitīvās darbības izpausmi jebkuros apstākļos. Dzīvē to pierādījuši cilvēki, kas izgājuši moku ceļus GULAGA nometnēs un izsūtījumā, izkristalizējot un saglabājot sevī galvenās dzīves vērtības. Izjūtās šo procesu bijusī represētā M.Liepiņa raksturo ar šādiem vārdiem: *"Kad neesi vienaldzīgs, kad sāp ļoti un sāp viss - tad rodas līdzsvars"*.

Šo stāvokli varētu atspoguļot procesuāli šādā attīstībā, ņemot par pamatu vērtību iedalījumu: instrumenmtālajās (I) un terminālajās (T) vērtībās. Instrumentālās vērtības veido kādu terminālo vērtību ($I_1 + I_2 + \dots I_n \rightarrow T$), kura savukārt attiecībā pret augstāku terminālo vērtību kļūst par instrumentālu vērtību.

jeb izvērstā veidā to raksturojam kā apzinātu un piesātinātu vērtību izmaiņu (nomaiņu) procesu. Vai arī, kad kāda termināla vērtība ir "piesātināta", tā kļūst par instrumentālu vērtību augstākas terminālas vērtības veidošanai. Process ir neierobežots.

Apzinātas un piesātinātas vērtības izmaiņu (nomaiņu) process

T - Terminālā vērtība

I - Instrumentālā vērtība

$\downarrow \alpha_1, \alpha_2$ - ekstrēmas (galējas) vajadzības

$\uparrow \beta_1, \beta_2$ - ārējie apstākļi

$\rightleftarrows$ cilvēka iekšējās pasaules attīstība ārējo apstākļu ietekmē

iT - instrumentalizēta terminālā vērtība

T', iT' - jaunas, augstāka līmeņa, terminālās vērtības

T^*, T^{**}, T^{***} - paliekošās, nemainīgās (piesātinātās) vērtības

Procesuāli tas notiek pakāpeniski. Vērtību atklāsme bieži vien nav vienreizējs, pēkšņs akts. Tā apstiprinās soli pa solim ciņā ar neveiksmēm, meliem un daļējām patiesībām.

Lai pierādītu vērtības piesātinātības procesa teorētisko koncepciju, pētījuma pamatā ir izmantoti nepatiesi apvainoto un sodīto cilvēku (latviešu) novēlējumi jaunatnei. Respondentu kopējais skaits ir 655. Novēlējuma forma izraudzīta kā iespēja rakstiskā veidā izpaust savas dzīves pieredzes rezultātā izprasto vērtību būtību. Šajā procesā notiek šo cilvēku - bijušo represēto uzticēšanās un dzīves vērtību nodošana jaunajai paaudzei.

Veicot novēlējumu kontentanalīzi, izkristalizējas bijušo politiski represēto cilvēku novēlējumos akcentētās vērtību rakstura orientācijas (skat. 9.Tabulu).

9.Tabula.

***Bijušo politiski represēto cilvēku novēlējumos
akcentētās vērtību orientācijas***

A = 655

	Vērtību raksturojumu orientācijas	Novēlējumu skaits	% pret novēlējumu skaitu	% pret visu respondentu skaitu
I	Morāli - ētiskās	307	52.2	46.9
II	Profesionālās	51	8.7	7.8
III	Nacionāli-patriotiskās	190	32.3	29.0
IV	Politiskās	34	5.8	5.2
V	Neuzticība jaunatnei	6	1.0	0.9
VI	Atstāts bez atbildes	67		10.2

Izvērtējot tabulā uzrādītos datus, redzam, ka savu attieksmi pret jaunatni izpauduši 588 respondenti; uz šo jautājumu nav atbildējuši 67 respondenti; tieša neuzticība jaunatnei pausta tikai 6 anketās, tas nozīmē, ka mazliet vairāk kā desmitā daļa no respondentiem nevēlas uzticēt (varbūt piedāvātajā veidā) jaunatnei savas dzīves pieredzē piesātinātās vērtības. Taču pamatā šie cilvēki ar dziļu mīlestības un atbildības izjūtu ir rakstījuši šos novēlējumus, cerot uz viņu dzīves traģēdijas izpratni un novērtējumu. Vērtību orientācijās dominē morāli-ētiskās (46,9%) un nacionāli-patriotiskās (29%) orientācijas. Augsti tiek turētas arī profesionālās vērtību orientācijas.

Novēlējumu kontentanalīze tika pakļauta noteiktam vērtību ranžēšanas testam. Vērtību ranžēšanas tests ir Ā.Karpovas un V.Jadova procedūru modifikācija [29, 133]. Šajā darbā vērtības pēc satura atbilst novēlējumos uzrādītajām. To skaits pieaug līdz 21 terminālām vērtībām un 24 instrumentālajām vērtībām. (Pilns vērtību uzskaitījums pielikumā Nr.1, 2). Tiek analizēts arī individuālais vērtību piesātinātības process.

Tas nozīmē, ka katra instrumentālā vērtība satur noteiktu tās nozīmi un izpratni - kā tā ir īstenojusies dzīves pieredzē, piemēram, "mīlēt Dzimteni" satur sekojošu attieksmi pret šīs vērtības izpratni:

1.

I *Milēt Dzimteni* ⇒ T₍₆₀₎

nozīmē

Mēs pārnākam mājās basām kājām, - lai tikai būtu Latvijā, starp savējiem,
... neaizmirst, ka viņi ir latvieši ar savām kultūras saknēm savā zemē.

- cīnīties par Dzimteni, tās brīvību un materiālo labklājību visiem iedzīvotājiem.
- dzīvot tā, lai droši varētu teikt, ka esmu latvietis. Mēs savā laikā bijām lepni uz to, un lai jūs arī tādi būtu.
- mīlēt Dzimteni un darbu.
- "neplēsties" savā starpā.
- lai kur tu būtu, nezaudēt cerības atgriezties Dzimtenē. Kaut kājām nākt, bet atgriezties. Lielākas laimes nav.
- Latvijas hroniku var rakstīt tikai vienota tauta.
- būt patriotam - savai tautai un valstij Latvijai, būt apzinīgam pret to.
- mīlēt un aizstāvēt savu tēvu zemi.
- augstākās vērtības - nācija, valsts, Taisnība, ticība Dievam.
- neatstāt Latviju bagātāku un vieglāku personīgo labumu meklējumos.
- mīliet savu tēvu zemi - mēs vecie palīdzēsim.
- mīlēt Latviju, viņas labā dzīvot un atdot pēdējos spēkus.
- vairojot nacionālo pašcieņu, godāt tās karogu un himnu.
- Dievs dod svētību Latvijai, lai sveši zābaki to nebradātu.
- augsti turēt savas tautas godu.

2.

I Cīnīties par Taisnību un brīvību (47)

nozīmē

- cīnīties par Latvijas neatkarību;
- nesaudzīgi vērsties pret ļaunumu;
- sirdstīri karavīri, nenopērkami robežsargi;
- apzināt un izprast Latvijas brīvības dārgumu;
- esiet taisnā ceļa gājēji;
- lai mūsu tauta nekad nepadodas;
- būt patriotiem un vienotiem;
- kauties ar okupantiem;
- Brīvība - augstākā vērtība, tā jāaizstāv katram pašam;
- klusējot rodas Staļini un Hitleri;
- nebūt divu kungu kalpiem;
- nelocīties ne Austrumiem ne Rietumiem;
- labāk stāvus mirt, nekā ceļos dzīvot;
- pabeigt mūsu iesākto līdz galam;
- nekļūt par marionetēm savā zemē;
- svešinieku vārdi nevar derēt par ķīlu;
- to nepiedot;
- cīnīties, lai nekad tas neatkārtojas.

3.

I *Ticība Dievam* ₍₅₄₎ $\Rightarrow$ ⁱT = *Mīlestība uz Dievu* $\Rightarrow$ T * *Mīlestība*

- lūgsna Dievam;
- lai Dievs pasargā latviešu tautu un svētītu Latvijas zemi;
- visgrūtākajos brīžos nezaudēt ticību, neļauties izmisumam;
- no Ticības rast spēku, lai pārvarētu grūtības;
- ticība un cerība;
- pašāvība uz Dievu;
- lai Dievs svētītu Latviešu tautu;
- lai Dievs svētī Latvijas zemi;
- garīguma centieni.

4.

I *legūt zināšanas* ₍₂₆₎ $\Rightarrow$ ⁱT

- apgūt svešvalodas;
- zināšanu uzkrāšana;
- zināšanas un darbs;
- visas iespējas realizēt mācībās;
- saistīties mazpulcēnos, skautos.

5.

I *Dzīvot bez naida* $\Rightarrow$ ⁱT₍₃₂₎

- Dzīvot bez naida - cilvēka pienākums!
- Dievs soda ļaundarus tā, kā cilvēki to nespētu!
- Meklēt labo cilvēkos!
- Prast piedot un nevainot cilvēkus!
- Par visu varu atturēties no atreibības!
- Dzīvot bez ļaunuma.

6.

I *Vecāku cieņa* $\Rightarrow$ ${}^i T_{(31)}$

- vecāku cilvēku izpratne (T)
- mantot, pieņemt vecāko pieredzi
- saprast, kas ir GULAGS
- mīlēt māti, sievu ...
- padomāt par mūsu mātēm un viņu varonību, "izvelkot" bērnu dzīvības.

7.

I *Godīgums* $\Rightarrow$ ${}^i T_{(22)}$

- būt godīgam;
- vārds dārgāks par naudu;
- savu maizes kumosu nopelnīt godīgā ceļā;
- godīgums nes dividendes;
- cilvēks nedrīkst būt naivi godīgs;
- būt godīgam un nemeklēt ienaidnieku katrā cilvēkā;
- stāstot par pārdzīvojumiem - padomāt, vai citiem tādi nebija vēl lielāki;
- nepārdot sirdsapziņu;
- neiet uz kompromisu ar ienaidnieku;
- nelietības nepārdzīvot tik smagi - viss pāriet un mainās;
- iespēju robežās vērsties pret nelietību;
- apgūt ne tikai lēnprātību, bet izlemt rīcību.

8.

I *Izturība* ${}_{(26)} \Rightarrow$ ${}^i T$

- veidot tādas īpašības sevī, kas palīdz izdzīvot;
- nevaidēt, vaid ne par ko;
- nenokārt galvu;
- cilvēks pats nekad nezina, cik daudz spēj paciest;
- nekrist panikā, nepadoties izmisumam.

9.

T *Darba tikums* $\Rightarrow$ $I'_{(86)}$

- darba prieks
- mīlēt savu darbu, strādāt valsts labā
- paturēt darba tikumu
- nelocīties, strādāt
- Darbs, Ticība uz Dievu un Dzimteni izglāba mūs
- visa pamatā ir Darbs
- atbildības izjūta pret darāmo darbu
- mācīties un strādāt.

Procesā, kad iedomātā instrumentālā vērtība, apstiprinot savu subjektīvo nozīmi un saturot noteiktu tās sapratni, kļūst piesātināta, tā kalpo augstākai terminālajai vērtībai (Skat. Instrumentālo vērtību bloki 1 - 7). Savukārt terminālā vērtība attiecībā pret augstāku terminālo vērtību kļūst par instrumentalizētu terminālo vērtību (Skat. Terminālo vērtību blokus 8-16).

10.

T *Orientācija politikā* $\Rightarrow$ $I'_{(25)}$

- apjaust briesmās varas būtību;
- neticēt politiķiem;
- mācīties apzināt tuvojošos ļaunumu;
- uzmanīties no jebkuras ideoloģijas;
- būt kritiskākiem, analītiskākiem nekā bijām mēs;
- nepieļaut Latvijas tālāku postīšanu un iztirgošanu;
- nejūsmot par karu;
- nekurināt tautu naidu;
- izvērtēt reālu situāciju;
- neskaldīties kustībās un partijās;
- neuzticēties kangariem.

11.

T *Orientācija uz nākotni* $\Rightarrow I^1_{(36)}$

- nezaudēt cerību uz labāku nākotni;
- būt optimistam;
- kas uz tautas pagātņi šauj ar pistoli, uz to nākotne šaus ar lielgabalu;
- nezaudēt cerības uz darba tikumu;
- strādāt Latvijas labklājības labā;
- neticība jaunatnei;
- tautas vēstures izzināšana.

12.

ⁱT *Darba mīlestība* $\Rightarrow T^{**}_5 (25)$

- darba tikums; (3)
- darba prieks; (7)
- paturēt darba tikumu; (3)
- strādāt valsts labā;
- strādāt amatniecībā; (6)
- nelocīties, strādāt; (7)
- darbs, ticība uz Dievu un Dzimteni; (3)
- darbs izglāba mūs; visa pamatā Darbs; (2)
- sakārtot pilnvērtīgu dzīvi savā zemē; (5)
- atbildība pret darāmo darbu; (9)
- strādāt un mācīties. (26)

13.

$${}^i T \text{ Dzīves gudrība} \Rightarrow T^{**} \quad (158)$$

- paļāvība uz saviem spēkiem; (15)
- dzīvot bez naida; (12)
- paļāvība intuīcijai; (6)
- pieticība; (5)
- Ticība labajam; (16)
- darba tikums; (45)
- uzkrātā pieredze; (17)
- zināšanas; (25)
- utt.

14.

$${}^i T_1 \text{ Dzimtenes mīlestība} \Rightarrow T^{**} \quad (229)$$

- mīlēt Dzimteni; (60)
- cīņa par Taisnību un Brīvību; (47)
- nodevības nosodišana; (25)
- tautas vēstures izzināšana; (29)
- orientācija uz nākotni; (36)
- orientācija politikā. (25)

15.

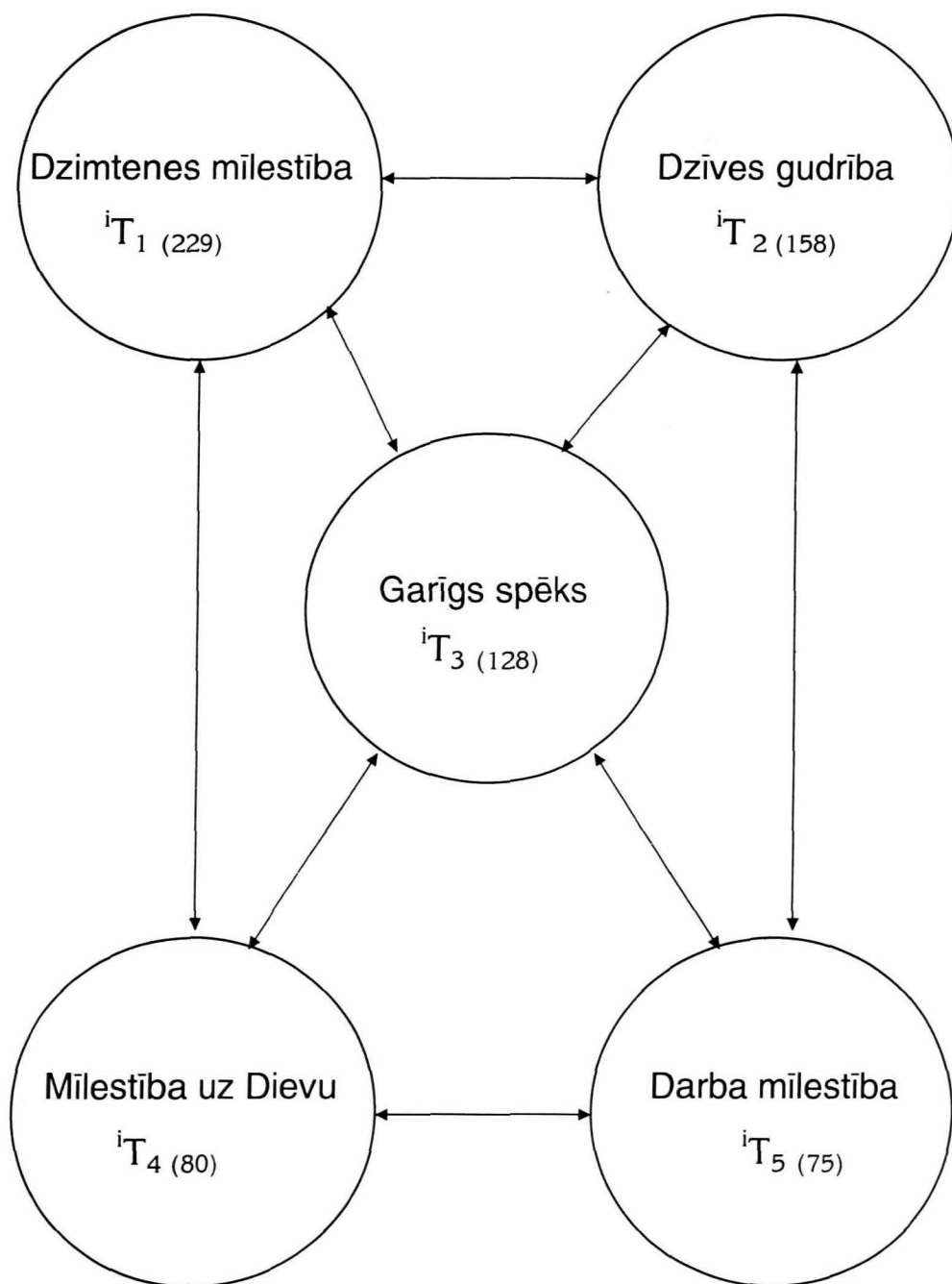
$${}^i T_2 \text{ Garīgs spēks} \Rightarrow T^{**} \quad (221)$$

- ticība, paļāvība Dievam; (70)
- godīgums; (31)
- labestība, cilvēcība; (32)
- garīguma centieni; (25)
- gribas spēks; (29)
- tīra sidsapziņa; (15)
- Svētums sirdī - Svētums, kas rada. (9)

16.

$${}^i T \text{ Mīlestība} \Rightarrow T^{**} \quad (80)$$

- Ticība Dievam; (54)
- Dieva izpratne; (5)
- palīdzēt citiem; (15)
- nenest sirdī atreibību;
- Dievs soda ļaundarus tā, kā cilvēks to nespētu. (6)

8.Shēma. Vērtību mijiedarbība.

Tātad, kad terminālā vērtība ir "piesātināta", tā kļūst par instrumentālu vērtību augstākas terminālas vērtības veidošanai. Vērtību nomaiņas process notiek pakāpeniski. Apkopojot novēlējumos akcentēto skaitlisko izteiksmi iegūstam sekojošus instrumentalizēto vērtību blokus - piesātinātas, paliekošas vērtības, (T* - Dzīves gudrība; T* - Dzimtenes mīlestība; T* - Darba mīlestība; T* - Mīlestība).

Pieņemot, ka process ir neierobežots, mēs varam izvērst arī šo galējo piesātināto vērtību mijiedarbību (skat. 8.Shēmu). Taču tā kā process ir subjektīvs, mēs nevaram paredzēt šo "piesātināto" vērtību pakārtotību. Piemēram, T* Garīgais spēks var tikt pakārtots T* Dzimtenes mīlestība, ja to nepieciešams pakārtot, vai otrādi T* Dzimtenes mīlestība ir bijusi par pamatu T* Garīgā spēka pierādījumam, utt.

Šis process ietver sevī pakāpenisku ierasto vērtību (bloku) [151] un veco, apziņā izveidojušos stereotipu nomaiņu, izvēloties sev aktuālas un dzīves pieredzē pierādītas vērtības.

Radikāla vērtību nomaiņa var radīt izbrīnu, pat negatīvu attieksmi (reakciju), kas grūti pieņemama masu apziņā.

Vajadzīgs laiks, lai notiktu pārmaiņas un jaunievedumi vērtību sistēmā, un rastos jauns, adekvāts priekšstats par pagātnē notikušo un tā paties novērtējums.

Cilvēka uzvedību zināmā mērā determinē viņa mantotie dotumi un apkārtējās vides apstākļi, kā arī sociālās audzināšanas apstākļi. Tajā pat laikā ētika un personīgās atbildības princips bāzējas uz brīvas gribas atzišanu. Atteikšanās no izvēles brīvības atzišanas nozīmētu jebkuras ētiskās sistēmas un tikumības sabrukumu.

Tāpēc arī evolūcija ir radījusi brīvības ilūziju (šķietamību), noslēpjot cilvēka apziņai to vadošos motīvus. Subjektīvi izjūtamā brīvība un no tās izrietošā personīgā atbildība ietver izdarītā seku analīzes mehānismus, kas padara galīgo izvēli par vairāk pamatotu. Praktiskās motivācijas dominante,

kura tieši nosaka rīcību ("uzvedības vektors" - A.Uhtomskis), ir galvenās vajadzības integrālis, kurš stabili dominē šīs personības motīvu hierarhijā (dzīves dominante vai "Superuzdevums" - pēc K.Staņislavska), blakus tai vai citai situatīvajai dominantei, kura aktualizē ekstrēmi radušos situāciju. Piemēram, reālas briesmas dzīvībai aktualizē situatīvo dominanti - pašsaglabāšanās vajadzību, kuras apmierināšana bieži atrodas konfliktā ar dzīves dominanti, sociāli determinētu nepieciešamību atbilst noteiktiem ētiskiem etaloniem. Apziņa (piedaloties zemapziņai) atsauc atmiņā un domās "izspēlē" subjekta to vai citu darbību sekas, pieņemsim, sava pienākuma nepildīšanas, nodevības u.c. sekas.

Tādējādi ne Apziņa pati par sevi, un ne Griba pati par sevi nosaka tādu vai citu darbību, bet gan to spēja pastiprināt vai atslābināt tādu vai citu konkurējošo darbību. Šī pastiprināšanās realizējas ar emociju mehānismiem, kuri ir atkarīgi ne tikai no vajadzības lieluma, bet arī no tās apmierināšanas varbūtības (iespējamības) vērtējuma. Par dominējošo kļuvusi vajadzība (praktiskā dominante) virzīs intuīcijas darbību (pārapziņu) uz problēmas optimālā radošā risinājuma meklējumiem, tādas izejas no radušās situācijas meklējumiem, kuri atbilstu šīs dominējošās vajadzības apmierināšanai.

Ja galvenā vajadzība (dzīves dominante) ir tik spēcīga, ka ir spējīga automātiski noslāpēt situatīvās dominantes, tad tā uzreiz mobilizē zemapziņas rezerves un novirza pārapziņas darbību sevis apmierināšanai.

Tātad pārdzīvojuma pieredzes izpratne nav tikai sevis atspoguļojums un pašvērtējums, ne tikai pasīvs atminējums, bet radošs akts, aktīva pašizziņā, kas spēj izmantīt vai "ietekmēt apziņas vērtību - jēgas struktūru", "kalpot par gribas ģeneratoru, garīgās enerģijas ģeneratoru". [93]

Pārdzīvojuma pieredzes izpratne ir arī apstākļu novērtējums cilvēka pašizziņai, cilvēka pašattīstības un pilnveidošanās ceļš. Tas ir ceļš pie sevis un citu izpratnes, cilvēka dzīves jēgas un vērtību izvērtēšanas, brīvas gribas

fascinējums - radīšana, savs liktenis, ceļš uz cilvēku un tautu savstarpēju izpratni [93], kas pieņēmusi augstus humānistiskus ideālus.

Pašizziņa ir cilvēka dabas apslēptāko, dziļāko jūtu izpēte. Tam jābūt reālam, vīrišķīgam pētījumam, kam sveša ir noklusēšana un izskaistināšana. Apskates fokusā novietojamas visas galvenās neaptveramā izpausmes psihē: iracionālais, agresīvais, spontānais, neaptveramais - viss tumšais cilvēka dvēselē.

Mums dažkārt pietrūkst gribas, enerģijas un neatlaidības, un mēs noslidam zemākā vērtību līmenī, ciešam sakāvi, izjūtot ciešanas, nicinot un attaisnojot sevi, cenšoties izskaust sakāves faktu, taču arvien vairāk pārliecinoties par to, ka nav iespējams izvairīties no personīgās mazvērtības jūtām, kas iesakņojušās ES dziļumos.

Gara spēks, kas demonstrēts pret tirānijas ļaunumu, atsedzot tās niecību, ir augstākā vērtība, kas ir būtiska visos laikos.

Īsteni cilvēciskam vērtību saturam ir jābūt vispārcilvēciskam.

Viņu - nepateisi apsūdzēto un sodīto dzīve var kalpot kā apstiprinājums dzīves turpinājumam, absurda teoriju gāšanai, jau aprobētu cilvēciskuma tikumisko normu aizsardzībai.

Secinājumi

1. Totalitāro iekārtu kā galēju diktatūras izpausmi raksturo valsts orgānu patvaļa un kontrole visās dzīves jomās, spēcīga melu ideoloģija, spaidu un bezierunu atkarības līmenis u.c., kas atstāj noteiktas izmaiņas sociētālajā psihē.
Šie faktori izkropļo adaptīvo uzvedības tipu normālu darbību saskarsmē, tātad izkropļo gan identifikāciju, gan individualizāciju, marģinalizāciju un deviāciju. Pretrunu saasināšanās totalitārajā režīmā, tā bezsubjektivitāte un nepamatotā transformācija, morālo formu neievērošana apdraud cilvēka brīvību un būtiski ietekmē cilvēku attiecības.
2. Mūsu pētījumā nepatiesi apvainoto un sodīto Latvijas pilsoņu deportācijas un ieslodzīšana GULAGA nometnēs pirmo reizi klasificēta kā *Dzīvību Apdraudoša Situācija* (DzAS). DzAS apstākļi ir fiziski un psiholoģiski ekstremāli, un veido ilgstošu negatīvu pārdzīvojumu procesu, kas atstāj dziļas sekas cilvēkā.
3. Pētot represēto cilvēku pārdzīvojumus, konstruktīvi izanalizējot pārdzīvojumu mehānismus DzAS apstākļos, konstatējam, ka tajos darbojas šādas struktūras: DzAS - apstākļu kopums, kas rada smagos pārdzīvojumus; emocionālās spriedzes, kognitīvās, uzvedības un veģetatīvās izmaiņas cilvēkā. Izstrādāts arī pārdzīvojumu pieredzes izpratnes teorētiskais modelis. DzAS apstākļus cilvēki uzņēma kā pārbaudījumu ne tikai fiziskajām spējām, bet arī psihiskajām spējām, kas iezīmē noteiktas morālas cilvēka kvalitātes: spēju nenodot, spēju dalīties ar otru, gribu un spēju palīdzēt otram u.c. Cilvēki apzinājās morālo vērtību spēku, un tas ļāva viņiem pārvarēt ilgstošus DzAS apstākļus.
4. Cilvēku pārdzīvojumu pieredzes izpratne ir būtisks psiholoģisks fenomens, kura veidošanās pamatā ir pārdzīvojumi, kas saistīti ar dzīves krīzes situācijām. To izvērtējums un izpratne ir ilgstoši noslogots, pozitīvi virzīts psihiskās darbības process, kas ir psihiski smaga darbība, jo prasa apzināt sevī garīgos spēkus pārdzīvojuma seku izvērtējumam un humānam risinājumam.

Pārdzīvojuma pieredzes izpratnes rezultātā notiek iekšējā potenciāla apzināšanās, kurā cilvēks atklāj un izvērtē sev nozīmīgākās, līdz šim neapzinātās galvenās dzīves vērtības. DzAS pieredze nosaka cilvēkā noteiktu dziļi personisko viņa morālo vērtību atskaites skalu, kas ietver visu tālāko dzīves virzību un dzīves jēgu.

5. Pētījums pierāda, ka pretstāvēšana ļaunumam ir sekmīgāka, ja cilvēkam ir bijusi sava pārdzīvojumu pieredzes izpratne, kas pamatota ar pašizveidotām augstām morāli ētiskām dzīves vērtībām.
6. Represēto cilvēku dzīves morālo vērtību skala visspilgtāk ir atklājusies novēlējumos jaunajai paaudzei, kas liecina par paaudžu mijiedarbību un represēto cilvēku pārlicību, ka viņu pieredze un tās rezultātā izkristalizējušās vērtības ir vajadzīgas jaunajai paaudzei.
7. Politiski represēto cilvēku novēlējumu kontentanalīze pierāda augstāko morālo vērtību piesātinātību un sociālo nozīmīgumu, kas pārbaudīts ilgstošas DzAS apstākļos.

Motto:

"Jaunatne, kas vienaldzībā paiet garām nesenās pagātnes mocekļiem, nepazīdama savu tēvu upurdarbus, nolemta bojāejai."

Z.Mauriņa

Nepatiesi apvainoto un sodīto latviešu novēlējumi jaunatnei

Atbilde:

Mīļie vecāki!

Jūs esat atstājuši mantojumu, ko nenopirkt pat par visas pasaules zeltu. Mīlestību uz savu tēvu zemi, uz darbu, uz cilvēku un godīgu cilvēka vārdu.

Lai Dievs dod šo mantojumu nest stipriem un godīgiem mūsu bērniem un bērnubērniem savai tēvzemei. Nepazaudēt šīs dziļās, mūžīgās saknes ar pagātni. Nekad, nekad šī stiprā koka saknes nenocērtiet. Ja nocirtīsiet - pazudīsiet.

Jums ir jārod droši, plati ceļi uz tēvu zemes ziedošo nākotni - uz brīvu, laimīgu Latviju! Šinī gaīmas ceļā visu cietēju, mocekļu Svētība ies mūžu mūžos līdzī...

(Vera Drīzele, 1949. gadā deportētā)

NOVĒLĒJUMI JAUNATNEI!

- ◇ Lūdziet Dievu, lai Viņš pasargā ikvienu no necilvēcības un moku ceļiem.
Mīliet Latviju, esiet uzticīgi savai Tēvu Zemītei.
(85 g.v. represētā Zelma Stopiņa)

- ◇ Nākošai paaudzei gribu novēlēt Darba prieku! Garlaicība, bezdarbs nokauj dvēseli. Un labestību.
(Olga Muceniece
repr. Amūras apg. 1949.-1956.g.)

- ◇ Mēs nevaram ieslīgt vienaldzībā vai pat apātijā, mums jādara viss iespējamais, lai mūsu tautas vēsturē nekad vairs nebūtu šādu melno lappušu. būsīm stipri!
(E.Ķēniņa repr.1949.-1956.g. Karagandā)

- ◇ Jaunatnei jābūt taisnōgai. Tas ir visgrūtākais. Jaunatne netur vārdu. Tā nedrīkst. Vards dārgāks par naudu!
(Alfrēds Gailis, dzim. 1918.g.,
arestēts 1947.g. kā Aizmugures pretestības
kustības dalībnieks; Intā, cietumā)

- ◇ Dievs vienmēr ir bijis palīgs dzīvē. Paldies Dievam, ka Viņš mūs ie vadījis un vada. Paļausimies uz viņu.
(Veronika Elste, dzim.Bēcs, 1913.g.)

- ◇ Ir kāds lielāks spēks, kas mani ir vadījis. Es apmierinos ar to, kas man ir.
Es dāvinu Jums svētos vārdus ...
(Vilma Krista, dzim.Jātnieks, 1907.g.)

- ◇ Galvenā devīze - vienmēr godīgums! Nedzīvot uz citu rēķina! Cilvēkam iztikai nevajag daudz. Vienmēr esmu palīdzējis citiem.

(Jānis-Eduards Immermanis,
dzim. 1911.g., miris 1993.g.)

- ◇ Vēlētos, lai jaunā paaudze uzzin visu par mūsu ciešanām, lai mācās no tiem latviešiem, kas prata šos grūtos gadus izdzīvot.

(bij.kuģa kapteinis Birkenfelds Nikolajs Jāņa d.,
dzim. 1911.g.)

- ◇ Es gribētu, lai paaudze, kas nāk aiz manis, būtu fiziski un garīgi spēcīga, ar asu prātu un karstām sirdīm. Neliekties un nesalūzt grūtuma un izmisuma brīdī. Ticēt Dievam un pamest laipu tiem, kas slīgst tumsā. Nekad un nekādos apstākļos nekļūt par nodevēju.

(Lūcija Sāgameža-Nāgele, dzim.1928.g.)

- ◇ Pāri lai ildienas drūmajai sejai
Staro Cilvēka uzvaras smaids!

(Alma Liepa, bij. skolot. Kristīgās zinātnes pārv.)

- ◇ Mazāk domāt par pagātņi - un vairāk par Nākotni!

(Olga Neimane, Rērihab-bas loc.)

- ◇ Tai jaunās paaudzes daļai, kas gribētu mācīties no manām un man līdzīgo sāpēm Golgāta ceļos, ieteiktu iegaumēt vispārcilvēciskos likumus, proti, tev nebūs izdzīvot (kā arī dzīvot) uz sava līdzcilvēka rēķina. Nekādos apstākļos un nekur tam nevar būt attaisnījuma. Tev nebūs tapt Kangaram!

(Donalds Skutelis, dzim. 1922.g., skolotājs)

- ◇ Nekad neatkāpties no savas pārlicības, kaut viss mūžs par to būtu jāatdod! Ienīst un nicināt: nodevējus, pielīdējus un pašlabuma meklētājus.

(Ludmila Zepa)

- ◇ Milēt savu zemi, savu tautu, savu valodu un būt lepniem par to. Lai kā mēs viens otru zākājam, kā piemēram: "Latvietis - latvietim mīļākais ēdiens". - Tikai neziniši var tā runāt... Tas negatīvais vērtējums rodas no tā, ka savu tautu pazīstam labāk un tālab arī tas trūkumus saskatām labāk. Nu neesam mēs tie sliktākie! Tautas lepnums un pašcieņa ir jāceļ, nevis jāpāļā un jānonievā. Tā tikai spēsim uzvarēt un pastāvēt.

(Veronika Tenča-Strujā, dzim. 1928.g.)

- ◇ Novēlu jaunajai paaudzei, lai tā nekad nepiedzīvotu tās ciešanas, ko piedzīvojām mēs. Lai viņiem nekad nebūtu jādzird tūkstošiem mirstošie vaidi, lai viņi ir stipri, ne tikai spēkā, bet arī garā, lai būtu taisnīgi ne tikai pret tuvāko, bet pret visu latviešu tautu. Lai mīl skaisto zemi Latviju!

(Jānis Rudzītis, dzim. 1914.g.)

- ◇ Nedarīt otram to, kas pašam nepatīk, tad nekad tādi zvēra darbi netiks pastrādāti.

(Velta Ranga, dzim. 1928.g.)

- ◇ Apjaust briesmās varas būtību, tās absurdās iedarbības līdzekļus uz cilvēku!

(Biruta Grīsele, dzim. 1927.g.)

- ◇ Diezin vai no cita sāpēm var mācīties. Es tik ļoti gribētu, lai jaunā paaudze mīlētu savu dzimteni un neko neželotu (pat dzīvību), lai to aizstāvētu. Milēt visu latvisko, kopt tradīcijas.

(Staņislava Puriņa-Vjaterē, dzim. 1929.g.)

- ◇ Neaizmirst, ka viņi ir latvieši ar savām kultūras saknēm savā zemē. Būt godīgiem. Slaucīt katram savu durvju priekšu un tad tālāk. Cienīt savus līdzcilvēkus, neuzskatīt sevi par augstāku, jo arī citos ir labas īpašības. Mazāk strīdēties, vairāk strādāt, jo bez darba nekas nenāks. Palīdzēt tiem, kuriem ir grūti. Nesaudzīgi vērtsties pret katru ļaunumu.

(L.Kurpniece)

- ◇ Mīlēt savu Dzimteni un visādā veidā cīnīties par tās brīvību un materiālo labklājību visiem iedzīvotājiem. Dzīvot tā, lai droši varētu teikt, es esmu latvietis vai latviete. Mēs savā laikā bijām lepni uz to, un lai jūs arī tādi būtu.

(Elza Šķiltere)

- ◇ Nekad nezaudēt cerību uz labāku nākotni.

(Kārlis Auškāps, dzim. 1924.g.)

- ◇ Mācīties! Bez skolas un zināšanām būsiet mūžīgie vergi!

(Kārlis Krāmers, dzim. 1936.g.)

- ◇ Savlaicīgi apzināties, ka vienīgā neatņemamā un nenolaupāmā vērtība un bagātība dzīvei ir uzkrātās zināšanas smadzenēs. Apsvērt savas spējas, izlemt, ko grib sasniegt - bez vilcināšanās, iet un darīt. Lai vislabāk izdarītais ir tikai pietiekoši labs. Paļauties vienīgi uz saviem spēkiem. Grūtības ir pārvarēšanai. Izturēt un nepadoties!

(Anna-Leontīne Klincāre, skolotāja, dzim. 1919.g.)

- ◇ Savlaicīgi mācīties apzināt tuvojošos ļaunumu.

(Ojārs Mednis, dzim. 1929.g.)

- ◇ Būt optimistam! Lai kur tu būtu, nezaudēt cerības atgriezties Dzimtenē!
Kaut kājām nākt, bet atgriezties Dzimtenē! Lielākas laimes nav.

(Aina Sutra, dzim. 1932.g.)

- ◇ Izlasīt atmiņu grāmatas par Gulagiem, lai labi saprastu, kas ir komunisms un genocīds.

(Arnolds Ģermanis, bij.skolotājs, dzim. 1922.g.)

- ◇ Milēt savu Tēvu zemi un censties pēc iespējas iegūt augstāko izglītību, un strādāt mūsu valsts labā, lai nekad nezaudētu Latvijas valsts neatkarību.

(Arvīds Niparts, bij.leģionārs, dzim. 1923.g.)

- ◇ Vienmēr jāturas kopā ar dažiem, bet labiem draugiem. Tikai ar tiem var dalīties sāpēs un grūtībās, tad dzīvot ir vieglāk. Arī priekos un laimē ir jādalās ar tuviniekiem un draugiem.

Palīdzi biedram, tad arī tev palīdzēs.

(Kārlis-Voldemārs Jerums, bij.ārsts, leģionārs, dzim. 1910.g.)

- ◇ Īpatnējs gadsimts! Cilvēku visos laikos iztaisa par ienaidnieku. Dzīvot bez naida - cilvēka pienākums.

(Alfrēds Liepiņš, dzim. 1921.g.)

- ◇ Uzmanīties no jebkuras ideoloģijas;

- neļūsmot par karu un ieročiem;

- nekurināt tautu naidu.

(Helmūts Birjānis, bij.leģionārs, dzim. 1920.g.)

- ◇ Cienīt un milēt savu tautu.

(Artūrs Kārkliņš, bij.leģionārs, dzim. 1915.g.)

- ◇ Liktenis ar katru izspēlējas savādāk. Izturēt!

(Ludvigs Lazdiņš, bij.leģionārs, dzim. 1910.g.)

- ◇ Lai neviens nedomā mūžu bez grūtībām nodzīvot. Tāpēc mācies un uzkrāj pieredzi visos dzīves virzienos. Visas vērtības var pazust, tās, kas galvā uzkrātas - pazūd pēdējās. Mācies svešvalodas.

(Juris Emersons, dzim. 1925.g.)

- ◇ Vēlos redzēt labus latviešus amatniekus, godīgus veikalniekus, nenopērkamus robežsargus un policistus, sirdstirus karavīrus (tādus kā 1918.-1919.gadā). Mācot pamatskolā Latvijas vēsturi, vadīties pēc F.Zāliša "Latvijas vēstures", jo viņš rakstīja pēc redzētā, nevis pēc stāstītā. Nevēlos redzēt (lasīt), ka Jānis zadzis kopā ar Ivanu.

(Emīlija Grosbarde, dzim. 1927.g.)

- ◇ Prast izvērtēt reālo situāciju. Grūtos brīžos nekrist panikā. Neatstāt biedrus nelaimē vienus.

(L.Lasmane, bij.skolotāja, dzim. 1928.g.)

- ◇ ... Saistīts kā ērglis es dzelžainā sprostā,
 Apkārt man grāvis un stiepļu žogs,
 Salauztiem mastiem, kā kuģis, rūš ostā,
 Brīvajiem vējiem un viļņiem kā slogs.
 Metiet pār dzimtenes laukiem jūs skatus,
 Lēni kur Gauja caur Piebalgu slīd,
 Rugājos redzēsiet tīmekļu matus
 Vakara saulē, kas zeltīti spīd.
 Mākoņu ēnas vēl Alaukstā dusēs,
 Dzelme būs iegrimis debesu jums.
 Zudīsiet dzērves, man debesis klusēs
 Sirds mana viena šeit svešumā skums.

1949.g. septembrī

(Dr.Vadža, dzīv. Rankā)

- ◇ Mācīties - a) iemācīto neviens nekad nevat atņemt,
b) mācīties "loģiku", jo tā okupācijas laikā netika mācīta un daudziem diemžēl patreiz tā trūkst,
c) domāt pašam - var uzklausīt citu domas, padomus, bet lemt pašam,
d) neliekties neviena priekšā, skūpstīt rokas tikai savai mātei, līgavai.

(Visvaldis-Andrejs Varkalis, dzim. 1921.g.)

- ◇ Nekad, nekādos apstākļos nepakļauties svešām varām un svešiem iespaidiem - krievu, kā arī rietumu - vācu, zviedru, amerikāņu. Šīs mentalitātes ir nesušas tikai lielas nelaimes latviešu tautai.

(Georgijs Raitups, dzim. 1928.g.)

- ◇ Visu var pārdzīvot, ja meklēsiet labo cilvēkos un mīlēsiet savu tēvu zemi, jo labo cilvēku ir vairāk nekā slikto, bet tēvu zeme visiem ir tikai viena. Tas, kas tika pārdzīvots, nav aprakstāms, jo visam tam es pats vairs neticu.

(Pēteri Bērziņš, dzim. 1927.g.)

- ◇ Esmu optimists, ticu dzīvei, Latvijai un domāju, ka būtu jākaunas brēkt, ka mirstam badā un ka labāk bija zem sirpja un āmura ... Pie nīkuļu dzimtas nekad neesmu piederējis.

(Aleksandrs Pelēcis, rakstnieks)

- ◇ Jūtiel līdz cilvēkam, mīliet, esit labsirdīgi, labvēlīgi, patiesi.
Lai Dievs nes visiem svētību.

(Kira Marčenko, dzim. 1924.g.)

- ◇ Lai mūsu tauta nekad nepadotos, tā kā 1940. gadā.

(Jāzeps Jaunjeikars, dzim. 1924.g.

bij. leģionārs, nac.karavīrs)

- ◇ Lūdzot Dievu - stiprināt sevi - jo Dievs Kungs ir mūsu stiprā (gara) pils. Būt pacietīgiem un labsirdīgiem, katru darbu darīt labi, ar akurāti padarīta darba apziņu, jo Visa pamatā ir Darbs.

(Ojārs Gunārs Žanis Bāmis, dzim. 1926.g., bij. leģionārs)

- ◇ Atcerieties Rasula Hamsatova vārdus: "Kas uz tautas pagātni šauj no pistoles, uz to nākotne šaus no lielpabala".

(Anna-Buruta Vaivode, dzim. 1921.g.)

- ◇ Mēģināt saprast un meklēt cēloņus, saprast pretējās puses viedokli un to izskaidrot.

(Ruta Vārns, dzim. 1930.g.)

- ◇ Jebkurā situācijā atcerēties, ka Jūsu Dzimtene ir Latvija. Ka Jūs savā pātā un attīstībā vienmēr stāvēsiet augstāk par jebkuru to tautu, kura Jūs centīsies apspiest.

(Mirdza Reča, 1948.g. izsūtīta kā 1 gadu vecs bērns)

- ◇ Novēlu būt savas latviešu tautas, zemes un valsts patriotiem! Ļoti žēl, ka gan Saeimā un valdībā, izmantojot vēlētāju lētīcību, ievēlēti bijušie Komunistiskās partijas funkcionāri, komjaunatnes funkcionāri kā bērziņi, panteļejevi, kehri un citi, kas turpina izpildīt Kremļa norādījumus, lai sanaidotu latviešu tautu, un tāpat kā agrāk turpina no tribīnes lielīt sevi ... Ceru, ka nākošajā Saeimas vēlēšanās netiks ievēlēti kompartijas biedri, kuri Latvijas ekonomiku noveduši līdz sabrukumam.

(Censonis Kreišmanis, dzim. 1924.g., bij. leģionārs)

- ◇ Nekad nenoticēt "Austrumu gudro" solījumiem, lai cik daudzsološi tie arī nebūtu.

(Alberts Bārents, dzim. 1925.g., bij.leģionārs)

- ◇ Nekad nesamierināties un neaizmirst 1940. gada notikumus, mīlēt savu tautu un godīgi cīnīties pret okupantiem.

(Romāns Timma, dzim. 1917.g., nac.karavīrs)

- ◇ Turaties pie savas Tautas un Zemes. Neticiet nekādām svešām ideoloģijām, solījumiem un saldām valodām, it sevišķi komunistiski-krieviski-aziātiskiem viltniekiem, nodevējiem un to pakalpiņiem.

(Rolands Daukste, dzim. 1924.g., bij.leģionārs)

- ◇ Jebkuram dzīvē vajadzētu izvēlēties lielu, skaistu, labu mērķi, un tad ar gribasspēku to sasniegt. Pēc iespējas vairāk uzņemties pienākumus - darīt labu cilvēkiem.

(Dmitrijs Ivanovs, dzim. 1916.g.)

- ◇ Nemūžam nepiedot tiem, kas nodarīja milzīgu postu mūsu Dzimtenei Latvijai un tas tautai. Nebūt apolītiski vienaldzīgai pret to, kas notiek ap mums un ar mums.

(Staņislavs Lavrinovičs, dzim. 1927.g.)

- ◇ Mācītie dzīvot - arī grūtos apstākļos.

(Jānis Gutāns, dzim. 1927.g.)

- ◇ Nezaudēt ticību, cerību uz labāku nākotni. Mīlestību uz Dievu. Būt uzticīgiem savai Dzimtenei.

(Genoveva Pundure, dzim. 1925.g.)

- ◇ Būt stipriem katrā dzīves situācijā, jo cilvēks pat nezina cik daudz viņš spēj. Nevajag nokārt degunu, vajag dzīvot un vēlreiz dzīvot, jo dzīve ir viena, cita seansa nebūs.

(Berta-Biruta Bļinova, dzim. 1929.g.)

- ◇ Neticēt politiskajai demagoģijai - ticēt rezultātiem tautas labā. Ja vajag, kauties ar okupantiem līdz nāvei.

(Alfons Dzenis, dzim. 1924.g., bij.leģionārs)

- ◇ Ticēt sev, darbam un Latvijai.

(Anita Poprocka, dzim. 1935.g.)

- ◇ Mazāk liekulības un vairāk izturības.

(Guntis Reksnis, dzim. 1943.g.)

- ◇ Brīvība ir augstākā vērtība. Tā jāizstāv katram pašam, kas to nespēj - nonāk citu kalpībā. Jāpārvar vergu psiholoģija, kura mums ar sekmēm potēta 50. gadus.

(Andris Bražņevics, dzim. 1935.g.)

- ◇ Censties būt godīgam, godīgums nes dividendes.

(Pēteris-Kārlis Grots, dzim. 1921.g.)

- ◇ Censties notiekošās nelietības nepārdzīvot sevišķi smagi - viss pāriet un mainās. Iespēju robežās vērsties pret nelietībām.

(Viesturs Birziņš, dzim. 1923.g.)

- ◇ Būt optimistam.

(Kārlis Grantiņš, dzim. 1920.g.)

- ◇ Cilvēks nedrīkst būt naivi godīgs. Godīga tauta palika nabaga - es arī.

(Monika Zēriete)

- ◇ Klusējot rodas Staļini un Hitleri.

(Osvalds Ratnieks, 8 gadi ieslodzījumā,
bij.leģionārs)

- ◇ Lai nekad neatkārtotos 1941. gada 14. jūnijs.

(Lūcija Bulina, 17 gadi izsūtījumā)

- ◇ Jebkuros apstākļos cīnīties par savu eksistenci. Veidot sevī tādas īpašības, kas palīdz izdzīvot: izturību, iejūtību, prast piedot, nevainot cilvēkus, kuri ir šeit, bet gan tos, kuri mūs pazemoja.

(Zigrīda Riekstiņa, 6 gadi izsūtījumā, bij.skolotāja)

- ◇ Būt godīgam, nemeklēt ienaidnieku katrā cilvēkā. Vairāk strādāt, mācīties un mazāk - runāt.

(Vija Lukasa, dzim. 1927.g., 17 gadi ieslodz. un izsūt.)

- ◇ Neklausīties partiju aicinājumam - vadīties pēc sirdsapziņas. Nedomāt par to, ko saņemt no Latvijas, bet - ko varētu dot viņai. Pakļaut savas personiskās vēlmes nācijai kopīgajām interesēm.

(Uldis-Eižens Tēbergs, dzim. 1928.g.,
bij. leģionārs, 21,3 gadi izsūtījumā)

- ◇ Mācīties no mazotnes strādāt un mīlēt darbu un ticību iz Dievu. Tas viss norūda cilvēku un dod spēku dzīvē un izturību.

(Biruta Apsīte, dzim. 1916.g.)

- ◇ Vairāk cilvēcijas un iejūtības pret dzīves pabērnem. Pasniegt palīdzīgu roku tiem, kam dzīvē ļoti neveicas.

(Aleksandrīne Zvirgzdiņa, dzim. 1928.g.)

- ◇ Mūža garumā vajadzētu ne tikai apgūt lēnprātību, bet arī ātri izlemt rīcību! Kļūdas - plašs jēdziens. Brāķa labošanai vai restaurēšana - dārgs prieks. Garīgā plāksnē kļūdu labošana = grēksūdzei = ir absurds. Te jāpiemin R.Tagores talantīgā recepte - jēdziens, ka: par visām pārestībām (kaut vai pret savu ķermeni fiziski) jāmaksā skaidrā naudā - ar ciešanām!

(Vilnis Elksnītis, dzim. 1926.g.)

- ◇ Nebūt vienaldzīgiem pret notikumiem... Vienmēr atcerēties atmodas sākumu - tautas manifestāciju, 4. maiju 1990.g., 21. augustu 1991.g.

(Antonija Leitāne, dzim. 1927.g.)

- ◇ Vienmēr un jebkuros apstākļos saglabāt savu pašlepmu un dvēseles tīrību - nekļūstot par nelieti. Miliet un nekad nepametiet savus tuvuniekus un Dzimteni.

(Daina Rozenblate, dzim. 1930.g.)

- ◇ Lai nebūtu divu kungu kalpi.

(Anastasija Janberga, dzim. 1912.g.)

- ◇ Būt līdzjūtīgiem. Jebkuros apstākļos vairot labo un skaisto sev apkārt. Nebūt vieglprātīgiem, izmantot katru dzīves brīdi lietderīgi, lai vēlāk nav jānožēlo nepaveiktais.

(Lāsma Ābele, dzim. 1928.g.)

- ◇ Rakstot vai stāstot par saviem pārdzīvojumiem, padomāt, vai citiem tādi nebija vēl lielāki.

(Ilmārs Šenfēlds, dzim. 1921.g.)

- ◇ Būt līdzjūtīgiem vienam pret otru, neatkarīgi kādas tautības cilvēks būtu.

(Vija Dzintare, dzim. 1946.g.)

- ◇ Nonākot ļoti grūtos materiālos apstākļos - pārciest tos. Piedot saviem pāri nodarītājiem - bet nekad neaizmirst. Būt vārdam "latvietis" cienīgam un mīlēt savu dzimteni.

(Silvija Ansone, dzim. 1929.g.)

- ◇ Grūtos brīžos nezaudēt ticību un cerību, būt stipram, izturīgam un palīdzīgam.

(Arvīds Čaupals, dzim. 1915.g., bij.leģionārs)

- ◇ Iedziļināties citos cilvēkos un tos uz klausīt, būt iejūtīgiem pret vecāko paaudzi, būt labestīgiem dzīvē.

(Velta Stūrmane, dzim. 1912.g.)

- ◇ Mīlēt savu Dzimteni, cienīt savas tautas valodu un jebkuros apstākļos nezaudēt savu pašcieņu.

(Ausma Birzniece, dzim. 1929.g.)

- ◇ Turēt stingru mugurkaulu. Nelocīties ne Austrumiem, ne Rietumiem.

(Alberts Dzelme, dzim. 1919.g., bij.skolotājs, leģionārs)

- ◇ Ticēt - labais uzvar ļaunumu. Jāpaliek cilvēkam jebkuros apstākļos.

(Maiga Ivanočko (Līcis), dzim. 1933.g.)

- ◇ Galvenais cilvēka mūžā ir:

1. Mīlēt savu Dzimteni un prast arī ziedoties tās labā,
2. Cienīt un prast kārtīgu darbu.

(Jūlija Māļīte, dzim. 1921.g., 16 gadi ieslodzījumā)

- ◇ Lai mazbērniem un nevienam nekad vairs nebūtu jāsēž slapjos ierakumos un jādzird ložu svilpoņa, granātu sprādzieni un jābaro utu tūkstoši.

(Oļģerts Gaugulis, dzim. 1927.g.)

- ◇ Nekad nepadoties izmisumam, nenokārt nekad galvu. Turēties līdz pēdējam un nekad nezaudēt cerību. Jo vislielākā bezcerībā tomēr parādās izeja.

(Oļģerts Eglītis, dzim. 1924.g.)

- ◇ Būt uzmanīgiem - piesardzīgiem un nepārsteigties.

(Jānis Larionovs, dzim. 1924.g.)

- ◇ Nebaidīties savas Dzimtenes Latvijas vārdā iet līdz galam. Cilvēku var fiziski un morāli pazemot, atņemt mantu, bet spēcīgāks par saviem mocītājiem viņš kļūst tajā brīdī, kad apzinās, ka viņam nav ko zaudēt. Neticiet, ka režīms spēj cilvēku padarīt par savas tautas nodevēju. Esmu to personīgi piedzīvojusi.

(Marija Rancāne-Ozola, dzim. 1928.g.)

- ◇ Neaizmirst tos neskaitāmos tūkstošus, kurus iznīcināja līdz šim cilvēces vēsturē vislielākais slepkavnieks - komunisms.

Bet aiz komunisma maskas slēpās krieviski šovinistiskais imperiālisms, aprojot mazākās tautas. Fiziski iznīcinot, izsūtot un asimilējot ar ieplūdinātām kolonistu masām.

(Ilgonis Saulītis, dzim. 1925.g., 11 g. ieslodzījumā)

- ◇ Ciņā ar grūtībām nezaudēt cieņu un pašapziņu un ticību labākai nākotnei.

(Ilmārs Kozlovskis, dzim. 1923.g.)

- ◇ Būt izturīgiem un cīnīties par brīvu, neatkarīgu Latviju. Labāk stāvus mirt, nekā ceļos dzīvot.

(Leonīds Stafeckis, dzim. 1911.g., 11 gadi ieslodzījumā)

- ◇ Nekad nezaudēt ticību labā uzvarai. Vērtēt cilvēkus pēc viņu labajiem darbiem, jo katram no mums ir pietiekoši daudz sliktu īpašību.

(Jānis Blūms, dzim. 1925.g., bij.leģionārs)

- ◇ Lūdzu esiet cilvēcīgi, godīgi. Uzmanīgi vērtējiet līdzcilvēkus - atšķiriet Kangarus no Lāčplēšiem. Tad visi labie gari jūs sargās un svētīs!

(Anna Zandberga, dzim. 1917.g.)

- ◇ Lai visgrūtākos mirkļos apzinātos, ka tu esi cilvēks. Un, kamēr elpo, tik ilgi esi cilvēks. Var milzum panest un pārciest, tikai sev ticot.

(Staņislavs Beķeris, dzim. 1910.g., bij.leģionārs)

- ◇ Jaunai paaudzei gribētos pateikt to, ka jebkuros apstākļos augstā godā un svētumā jānes Dzimtenes vārds. Jāciena savas tautas kultūra un ar savu attieksmi jāizcīna tās attīstība.

(Artūrs Besoligo, dzim. 1926.g., bij.leģionārs)

- ◇ Vienmēr atcerēties, ka tu nedzīvo tikai sev, bet savai tautai, ka tavas tautas labklājība vai posts ir arī tava labklājība vai posts. Mācīties no citu tautu veiksmēm un neveiksmēm, pieņemot visu derīgo, kas var pilnveidot mūsu dzīvi, tikai nekļūt par citas tautas kultūras atdarinātājiem. Esiet lepni uz savu tautu.

(Ērika Laumite, dzim. 1915.g.)

- ◇ Būt kritiskākiem, analītiskākiem nekā bijām mēs.

(Aina Roze, dzim. 1927.g.)

- ◇ Netaisnīgu pazemošanu nē, bet daudz saturīgāku, darba piesātinātāku, zināšanu alkstošāku dzīves veidu.

(Antra Kvite, dzim. 1943.g.)

- ◇ Milēt un nenodot savu Tēvzemi nevienai svešai varai; būt vienotiem, lai kādus labumus tev svešie sola - nepadoties kārdinājumiem. Apceļo Latviju kājām - tad tu redzēsi cik skaista un bagāta tā ir.

(Alberts Beseris, dzim. 1920.g., nac. karavīrs)

- ◇ Palikt pie viena uzskata - sava.

(Edgars Frīdentāls, dzim. 1919.g., bij.leģionārs)

- ◇ Būt izglītotai, enerģiskai, nepadoties dzīves grūtībām, aizstāvēt savu Tēvu zemi, tautu, lai tas viss vairs neatkārtotos. Nebūtu korumpēta, nepakļautos okupācijai un okupantiem.

(Aina Mauriņa, dzim. 1930.g.)

- ◇ Būt latvietim - nacionālistam, bet ne šovinistam.

(Pēteris Kukainis, dzim. 1923.g., bij.leģionārs)

- ◇ Izturību, ticību Dievam, patriotismu.

(Žanis Kleinups, dzim. 1922.g., bij.leģionārs)

- ◇ Lai būtu nākošā paaudze līdzcietīgāka, patiesāka un mīlētu savu Dzimteni.

(Velta Siliņa, dzim. 1921.g.)

- ◇ Materiālās vērtības var zust, garīgās - nedrīkst izkaisīt pasaules ceļos.

(Aija Gaile (Ošiņa), dzim. 1939.g.)

- ◇ Būt godīgiem un nekad nekļūt par savas tautas nodevējiem.

(Arnolds Purviņš, dzim. 1914.g., nac.karavīrs)

- ◇ Neļauties panikai. Vēlu darba mīlestību, izturību.

(Arnolds Ēriks Pope, dzim. 1919.g., bij.leģionārs)

- ◇ Milēt savu Dzimteni Latviju un savu maizes kumosu nopelnīt godīgā ceļā - strādājot. Būt labsirdīgiem un gaišiem.

(Marianna Silišāne, dzim. 1922.g.)

- ◇ Nekrist panikā, izvērtēt situāciju, iet pa nosprausto ceļu, nevairīties no grūtībām, saprast otra cilvēka sāpes; milēt māti, sievieti, Dzimteni.

(Valdis Rungēvics, dzim. 1928.g.)

- ◇ Būt izturīgiem, pacietīgiem, pieticīgiem, lai tikai nebūtu vairāk kara, lai varētu mierīgi nodzīvot savā tēva zemītē.

(Valda Dumpe, dzim. 1928.g.)

- ◇ Laiks dziedē visas rētas, dzvēseles sāpēm aizmiršanās nav.

(Anda Villere, dzim. 1931.g.)

- ◇ Svēti turēt prātā Brīvības pieminēklī iekaltos vārdus. Pabeigt to, ko mēs nevarējām pabeigt līdz galam.

(Kārlis Imatrejs, dzim. 1923.g.)

- ◇ Lai Dievs palīdz visu šo laiku pārdzīvot un saglabāt tīru sirdi un prātu!

(Zenta Plakane, dzim. 1935.g.)

- ◇ Patreizējā paaudze nav gatava uz klausīt un mācīties no cietušo latviešu sāpēm.

(Aleksandrs Mukāns, dzim. 1918.g.)

- ◇ Nebaidieties neko. Cilvēkam dzimstot tiek nolikts viņa dzīves ceļš, arī tā garums. Ja tā nebūtu, gaišreģi nevarētu nākotni paradzēt.

(Visvaldis Jūrmalietis, dzim. 1920.g.)

- ◇ Uzņēmības un drosmes lielo nozīmi kritiskos apstākļos, kā arī fiziskā rūdiņuma un gribas nozīmi, ticīgiem cilvēkiem nepārvērtējama ticības loma.

(Dagnija Sņikere, dzim. 1939.g.)

- ◇ Ja grūtības nesalauž, tās dara cilvēku stipru. Un, ja cilvēks pats labprātīgi negrib kļūt par Kangaru - neviens tāds nekļūs.

(Jāzeps Latkovskis, dzim. 1913.g.)

- ◇ Būt vienmēr latvietim, godīgam un nepārdot savu sirdsapziņu par trīsdesmit sudraba grašiem.

(Arvids Lazdiņš, dzim. 1928.g.)

- ◇ Būt godīgiem, nenodot savus ideālus - cīņās biedrus, būt nelokāmam savas zemes patriotam, neiet uz kompromisu ar ienaidnieku.

(Jānis Kauliņš, dzim. 1929.g.)

- ◇ Būt izturīgam un lokanam kā čūscai, lai izdzīvotu, pie krievu valdības nevejag būt pārāk gudram, tikai jāprot vietā runāt un vietā klusēt.

(Valentīna Klodāne (Kivlenieks), dzim. 1936.g.)

- ◇ Nav labākas zemes par Latviju, vai tā ir bagāta, vai nabaga.

(Ausma Saukuma, dzim. 1935.g.)

- ◇ Lepoties ar savu tautu un zemi, strādāt tā, lai katrs no mums būtu savas tautas cienīgs.

(Aina Zābaka, dzim. 1933.g.)

- ◇ Nekādos apstākļos nekļūt par nodevējiem. Cilvēks spēj pārciest neiedomājamās mokas un pazemojumus, ja ir tīra sirdsapziņa. Nodevēju tā mocīs visu mūžu un varbūt vēl viņā saulē...

(Daina Ziemele, dzim. 1932.g.)

- ◇ Uzticēties Dievam, just līdzī un izprast citus cilvēkus, būt taisnīgam un rīkoties tā, lai būtu tīra sirdsapziņa.

(Aija Mūrniece, dzim. 1937.g.)

- ◇ Būt stipriem, nepakļauties naidīgās varas ietekmei un ideoloģijai, cīnīties par savas valsts īstu un taisnīgu brīvību.

(Rūdolfs Grigulis, dzim. 1903.g., 10 g. ieslodzījumā)

- ◇ Būt piesardzīgiem un piesargātiem.

(Juris Baltais, dzim. 1922.g.)

- ◇ Mācīties un būt godīgiem pret savu sirdsapziņu.

(Marija Apsīte, dzim. 1882.g.)

- ◇ Neesiet mīkstčaulji, neticiet nevienam svešam, arī Latvijas komunistiem - nē. Ticiet Dzimtenei, saviem spēkiem, esiet saliedēti.

(Vera Zariņa, dzim. 1926.g.)

- ◇ Nebūt skaudīgiem, nebūt nodevējiem, nebūt vienaldzīgiem, nebūt egoistiem.

(Brigita Godartsons, dzim. 1935.g.)

- ◇ Gribētu, lai nākošā paaudze mēģinātu iejusties mūsu vietā, tad mums nebūtu jāaiziet no dzīves kā liekēžiem

(Milda Ķergave, dzim. 1932.g.)

- ◇ Mans zelts ir mana tauta!
Mans gods ir viņas gods! (R.Blaumanis)

(J.Spriņģis, dzim. 1916.g.)

- ◇ Citēšu Šekspīru: Viss dzīvē nāk no sāpēm un no prāta.

(Gaida Kampe, dzim. 1938.g.)

- ◇ Neturēt pirmajā vietā materiālās vērtības un pašlabumu, bet pievērsties garīgam un Dzimtenes mīlestībai.

(Egils Skudra, 15 g. ieslodzījumā)

- ◇ Es nesauktu pārdzīvoto par sāpēm. Tas bija likteņa uzliktais pārbaudījums un man gribētos, lai jaunie mūs saprastu un neaizmirstu.

(Laimdota Lacuma (Gotharde), dzim. 1927.g.)

- ◇ Neaizmirst nodarītās sāpes un mokas saviem priekštečiem. Būt vienmēr modriem, aizstāvēt savu Dzimteni Latviju, lai paaudze nepiedzīvotu vecāku pārciestās mokas un nāvi.

(Valija Šulte, dzim. 1932.g., 6 g.izsūtījumā)

- ◇ Lai mani mazbērni zinātu visu par mūsu tautas mokām un būtu Latvijas patrioti, nepieļaut, ka kādreiz tas atkārtojas.

(Dzidra Švāģere, dzim. 1928.g.)

- ◇ Atcerēties mūsu pieredzēto - pārdzīvoto.

(Leons Snipke, dzim. 1927.g.)

- ◇ Lai mūžam Latvija būtu brīva un neatkarīga valsts.
(Dzintra Orleāne, dzim. 1933.g.)
- ◇ Bez pārbaudes neticēt aicinājumiem un solījumiem.
(Voldemārs Strauss, dzim. 1916.g.)
- ◇ Jaunatnei gribētu ieteikt vairāk izglītoties, smalki iepazīties ar pirmās atmodas darbiniekiem un pirmiem Latvijas atbrīvotājiem Kalpakiešiem un Lāčplēšiem.
(Laimdota Rutkis, dzim. 1923.g.)
- ◇ Būt vienotiem Latvijas pilsoņiem, lai patiešām varētu drīzāk ieviest pārtikušu kārtību, domāt un atšķirt labo no ļaunā.
(Apolonijs Ulass (Plotkāns), dzim. 1920.g.)
- ◇ Turēt vienmēr stingru mugurkaulu un "labāk nabagam tēvijā, nekā karalim svešumā" un droši paļauties var tikai uz pašu spēkiem.
(Narciss Reinfelds, dzim. 1926.g.)
- ◇ Mīlēt savu tautu, kura nav pārdevusies iekarotājiem, stipri mīlēt savu Latvijas zemi. Paļauties tikai uz savu, strādājot.
(Lidija Krontāle)
- ◇ Cilvēks spēj izturēt ļoti daudz, un no ciešanām un sāpēm jāsmeļ ne tikai akls naidis, bet gan gudrība, ar kuru naida aklumu padarīt redzīgu.
(Eizens Rauhangers, dzim. 1923.g.,
bij.leģionārs, 13 g. ieslodzījumā)
- ◇ Visiem, kas nokļūst grūtās dzīves situācijās, saglabāt ticību, cerību un lielu gribasspēku.
(Alfons Priede, dzim. 1906.g.)

- ◇ Izturību, mīlestību, piedošanu, jo piedošana ir labākā atreibība.
(Evalds Krese, dzim. 1931.g.)

- ◇ Iepazīt cilvēka garīgumu un fizisko izturību, arī jogus, bet ar tiem uzmanīgi.
(Andrejs Grundulis, dzim. 1918.g., bij.leģionārs)

- ◇ Kā ērglim lidot visam pāri, nekavēties pie pārejošā, nekultivēt atreibību, cietsirdību, skaudību, ar sirdi darīt savu darbu, tādējādi kalpot Latvijai, cilvēkam. Jo kalpot cilvēkam - ir kalpot Dievam.
(Aina Meta-Mūsiņa, dzim. 1933.g.)

- ◇ Mīlēt, saudzēt un sargāt savu Tēvu zemi Latviju! Krāt gara mantas, tās nezudīs. Materiālās vērtības ir gaistošas. Būt pacietīgākiem, pieticīgākiem, līdzjūtīgākiem.
(Tekla Teivāne, dzim. 1936.g.)

- ◇ Dzīves jēga - radoši patīkams darbs un labestība, īpaši pret bāreņiem un grūtdieņiem.
(Eduards Muižarājs, dzim. 1918.g.)

- ◇ Katram dzīvē reiz ir jāizbauda grūtības un jāprot tās pārvarēt. Ticēt Dievam. Tas dod spēku un izturību grūtajos dzīves brīžos.
(Zaiga Vilka, dzim. 1939.g.)

- ◇ Katrs cilvēks dzimis brīvībai, mieram, savai tautai, darbam, mīlestībai, bet, ja kāds mums to cenšas atņemt, tad jāceļas un jāaizstāv šīs lietišas.
(Vasilijs Smolijs, dzim. 1929.g.)

- ◇ Būt izturīgiem, morāli stipriem, grūtībās sniegt palīdzīgu roku nonākušajiem nelaimē. Būt uzticīgiem savai tautai, Dzimtenei.
(Jānis Liepsalde, dzim. 1923.g.)

- ◇ Esiet Latvijas patrioti! Lai vienmēr Jums sirdī skan vārdi: Brīvībai un Tēvzemei!

(Inta Puriņa, dzim. 1928.g.)

- ◇ Jauniešiem, kuriem jāiet dienēt, nebūt glēviem (memmesdēliņiem), būt taisnīgam - mīlēt savu zemi Latviju.

(Arvīds Balodis, dzim. 1918.g.)

1. Vairāk domāt ar savām nevis citu smadzenēm. Par vērtību kritēriju pieņemt darba rezultātus, nevis skaistus vārdus un solījumus.

(Austris Ozols, dzim. 1923.g.)

- ◇ Būt uzticīgiem tautai un tēvzemei, neskatoties uz fiziskiem un garīgiem pazemojumiem.

(Juris Puksts, dzim. 1919.g.)

- ◇ Iedziļināties mūsu pārdzīvojumos un izprast visu bijušo.

(Spodra Zariņa, dzim. 1925.g.)

- ◇ Es vēlos, lai padomātu par tagad daudz lietoto vārdu "cilvēktiesības"... Ar kādām tiesībām mūs okupēja 1941.g., iznīcināja mūsu tautu Sibīrijas nometnēs un taigās, to nedrīkst nekad aizmirst. Neskatoties uz visiem pazemojumiem atrast sevī spēku vienmēr palikt Latvijas cienīgam pilsonim.

(Marga Matisone, dzim. 1925.g.)

- ◇ Godīgumu, izturību, ticību labākai nākotnei. Būt ļoti gudriem un uzmanīgiem vadošo kadru izvēlē. Lai Latvija atkal zeltu un plauktu.

(Herberts Osītis, dzim. 1916.g.)

- ◇ Nezaudēt cerību nākotnei, mīlēt savu Dzimteni, neaizrauties ar naudas un mantas kāri un nepārkrievoties un būt kulturāliem.

(Artūrs Zariņš, dzim. 1917.g.)

- ◇ Vienmēr atcerēties, ka sabiedrības locekļi jāsaprot. Starp mums ir vadošie sabiedrības locekļi, kas var un neko nedara, un tādi, kas nav spējīgi ko jēdzīgu paveikt. Tādu abu attiecībām nav nozīmes.

(Vilnis Āboliņš, dzim. 1931.g.)

- ◇ Latvijas Republikai nepieļaut 1939. gada kļūdas, kad tik lēti paļāvāmies zaudēt neatkarību. 50 gadus postīto Latvijas Republiku nepieļaut tālākai postīšanai un iztirgošanai.

(Gunārs Brūvelis, dzim. 1926.g.)

- ◇ Saglabāt un vairojot savu nacionālo pašcieņu. apzināties, ka katrs esam mūsu valsts sastāvdaļa: godāt tās karogu un himnu.

(Juris Ralsnavs, dzim. 1932.g.)

- ◇ Neticiet svešiniekiem. Nepieļaut tālāko izsaimniekošanu. Saut pie atbildības visus hameleonus, lai varētu veidot beidzot Latviju, tādu, par kādu mēs cīnījāmies.

(Artūrs Bebris, dzim. 1919.g.)

- ◇ Izprast gan dzīves situācijas, gan cilvēkus.

(Ingrīda Bērziņa, dzim. 1942.g.)

- ◇ Nekas nav mūžīgs, tikai Dievs un Dzimtene.

(Kārlis Krujelis, dzim. 1922.g.)

- ◇ Es nesauktu pārdzīvoto par "sāpēm". Tas bija likteņa uzlikts pārbaudījums un man gribētos, lai jaunie mūs saprastu un neaizmirstu.

(Laimdota Lacuma (Gotharde), dzim. 1927.g.)

- ◇ Ļoti spēcīgu radošu nozīmi! Nevis sāpēm - pieredzes: uzņēmības un drosmes lielo nozīmi kritiskos apstākļos, kā arī fiziskā rūdījuma un gribas nozīmi; ticīgiem cilvēkiem nepārvērtējama ticības loma. Nedrīkst pieļaut nekādas totalitāras sistēmas izveidošanu!

(Dagnija Sniķere, dzim. 1939.g.)

- ◇ Kārtīgs latvietis visos vējos nelocīsies! Dievs lai dod svētību Latvijai, lai nekad sveši zābaki to nebradātu.

(A.Liepiņa, dzim. 1925.g.)

- ◇ Man ir bezgala bagāts mūžs, jo izdevies iziet visus piecus Dantes lokus. .

(Veronika Goldmane)

- ◇ Neuzticeties tai komunistu bandai, kas tagad kļuvuši balti un ved mūs pretī "gaišajai" nākotnei.

(Reinholds Stīgmanis, dzim. 1927.g.)

- ◇ Ja nepazīsti labi līdzcilvēku - nepalaid mēli, tā var par vienreiz izteiktu vārdu visu mūžu ciest.

(Jānis Papparde, dzim. 1915.g.)

- ◇ Svešinieku vārdi nevar derēt par ķīlu!

(Aleksandrs Mazcīrītis, dzim. 1927.g.)

- ◇ Netaisnīgu pazemošanu nē, bet daudz saturīgāku, darba piesātinātāku, zināšanu alkstošāku dzīves veidu.

(Antra Kvīte)

- ◇ Nepieļaut: Lai atkārtotos šie notikumi.

(Vitauts Līdaks, dzim. 1934.g.)

- ◇ Būt centīgiem, godīgiem, izturīgiem, atsaucīgiem, labiem cilvēkiem, mīlošiem savu Dzimteni.

(Valentīna Kudrjašova, dzim. 1911.g.)

- ◇ Nepagurt, nenoliekt galvu, nekrist izmisumā nekādu grūtību priekšā. Vienmēr gaišu skatu, drošu prātu raudzīties nākotnē.

(Ēriks Burka, dzim. 1921.g.)

- ◇ Novēlu nenodot otru, neatriebt, nezagt, nemelot, netenkot un neslimot. Novēlu prast piedot, būt līdzcietīgiem un iejūtīgiem, kā arī atrast iespēju un apķērību mācīties ikdien no dzīves un savām kļūdām. Mūsu dzīve nav nekas cits kā liels pašu spēku pārbaudījumu laiks, tāpēc nepagursim sava nospraustā mērķa realizācijā. Arī nepiemirsīsim par prieka izjūtas uzturēšanu sevī un citos. Tas nav viegli, bet iespējami.

(Vija Kuzņecova, 14,4 gadi izsūtījumā)

LITERATŪRA

1. Akmentiņš A. Gribas spēks un viņa piemērošana dzīvē. R.: 1924, 60.lpp.
2. Andersons E. Latvijas vēsture 1920-1940, II sēj.
3. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. NY, Harcourt Brance, 1951.
4. Averill I.P. Personal control over aversive stimuli and its relationship to stress. - Psychological bulletin, 1973. vol. 80, No. 4. P. 286-303.
5. Ayalon O. Rescue: C.O.P.E. Hadsbook, Haifa: Nord Publications, 1988.
6. Bransford J.D., Johnson M.K. Consideration of some problems of comprehension./ Visual information processing. New York-London. 1973. P.383-438.
7. Bransford J.D., Mc Carroll N.S. A sketch of cognitive approach to comprehension: Some thoughts about understanding what it means to comprehend./ Cognition and symbolic processes. New Jersey. 1974. P.189-229.
8. Capps W.H. The unfinished war: Vietnam and the american conscience. Boston. 1982.
9. Casell I.C. Psychosocial processes and "stress": Theoretical formulation. International Journal of Health Services. 1974. No 4. P.471-482.
10. Cognitive processes in comprehension. /Ed. by Just M.A.
11. Conflict, decision and dissonance./ Ed. by L.Festinger. - Stanford: Stanford University press, 1967. P.163.
12. Dambrovski K. Positive Desintegration. Boston, 1964.
13. Egendorf A.H. Healing from the war: Trauma and transformation after Vietnam. Boston. 1985.
14. Eitinger L. Concentration camp survivors in Norway and Israel. Oslo: Universitets forlaget. 1964.
15. Evans V.E., Braud W.G. Avoidance of a distressed conspecific. - Psychonomic Sci., 1969. Vol. 15(3). P.166.
16. Festinger L. A theory of cognitive dissonance. - Evanston: Row, Peterson & Co.1957. P.289.
17. Festinger L. Conflict, decision and dissonance. NY, 1964.

18. Franks J.J. Toward understanding ./ Cognition and symbolic processes. New Yrsey. 1974. P.231-261.
19. Fridrich C.J., Berezinski Z.K. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. New York: Meridian Books, 1960.
20. Fromm E. The heart of man. - NY, Harper and Row. 1971. P.212.
21. Garbavino I., Kostelny K., Dubrow N. What children can tell us about living in danger. American Psychologist. 46(4). 1991. P.376-383.
22. Goldstein K. The organism.- NY, American Book. 1939. P.533.
23. Grice H. Logic and conversation./ Syntax and semantics. New York. 1975. Vol.3. P.41-58.
24. De Bons G. Pūļa psiholoģija. 63 lpp.
25. Henry A.F., Short J.E. Suicide and homicide. Glencoe (Ill): The Free press. 1954.
26. Hilgard E.R., Atkinson R.C. Introduction to psychology. NY, Chicago: Harcourt, Brace World. 1967. P.686.
27. Horney K. Our inner conflicts. A constructive theory of neurosis. N.Y.: Norton. 1966. P.250.
28. Kanal P.V. Understanding and charity. Chandagarh. 1981.
29. Karpova Ā. Personība un individuālais stils. R.: 1994. 20-228.lpp.
30. Karpova Ā. Ievads etnopsiholoģijā. R.: L2B. 1990. 28 lpp.
31. Karpova Ā., Plotnieks I, Personība un saskarsme. R.: LVU, 1984. 94 lpp.
32. Kintch W., van Dijk T.A. Toward a model of text comprehension and production./ Psychological review. 1978. Vol.85. No.5. P.363-394.
33. Krauklis A. Emocionālais stress. R., Zvaigzne, 1987. 225 lpp.
34. Kūle M. Ceļš saprašanās labirintos. R., Zvaigzne, 1989. 111 lpp.
35. Lasmane S., Milts A. u.c. Ētika, R.: 1992. 231 lpp.
36. Latvijas arhivi// 2/1 1994. 87-90 lpp., 1994. 32-40 lpp.
37. Lazarus R.S. Psychological sress and coping process. NY, McGrow Hill. 1966.
38. Levin N. The Holocaust: The destruction of European lewry, 1933-1945. NY, Schocken Books. 1968.
39. Lewin K. Behavior and development as a function of the total situation. - In L.Carmichael(ed) NY, 1946.
40. Lippman V. Public opinion. NY, 1992.

41. Maier N.R.B. Frustration theory: restatement and extentich. - Psychological review, 1956. Vol. 63. No 6. P.370-388.
42. Mann W.C., Moore J.A., Levin J.A. A comprehension model for human dialogue. Boston, 1977. P.77-87.
43. Maslow A. Motivation and personality. NY, Harper Brothers, 1954. P.411.
44. May R. Love and will. Canada, 1989. P.352.
45. McGrath I.E. (Ed.) Social and psychological factor in stress. New York: Holt, Rinhart and Winston, 1972.
46. Menninger K. Regulatory devices of the ego under major sress. - In: Strees and coping / Ed. A.Monat, R.S.Lazarus, New York:Columbia University Press, 1977 P.159-174.
47. Miller D.R., Swamson G.E. Ynner conflict and defence. NY, Henry, Holt&C^o, 1960. P.452.
48. Mounier E. Le personalisme. P.22-34.
49. Penk W.E., Allen J. Clinical assessment of posttransmatic stress disorder (PTSD) among american minorities who served in Vietnam./ Journal of traumatic stress. 1991. Vol.4. No 1. P.41-46.
50. Pichevin M.E., Rossignal C. Perception of the group: Structure of the subject and structual equiliprium. Bull. Psych. 1975/1978. Vol. 29, P.724-734.
51. Platons Valsts. R., Zvaigzne, 1982. 47.lpp.
52. Plotnieks I. Emocijas un jūtas. R., LVU, 1980.
53. Plotnieks I. Jūtu audzināšana. R., LPSR, 1976. 23 lpp.
54. Rumelhart D.E. Understanding and summarisation brief stories. Basic processes in reading: perceptions and comprehension. New Jersey. 1977. P.265-303.
55. Sarnoff A. Personality. Dynamic and development. NY, Wiley&Sans. 1962. P.572.
56. Sartoni G. Totalitarism, model mania and learning from error// Journal of Theoretical Politics. 1993. No 5(1) P.7-8., P.5-22.
57. Schelling W.A. Sprache Bedeutung und Wunsch: Beitäge zur psychologischen Hermeneutik, Berlin, 1978.

58. Seligman Z. The role of drama therapy in the life threatening situations. Unpublished master's thesis, New York University, NY, 1991.
59. Seligman Z. Trauma and drama: A lesson from the concentration camps.// *The Arts in Psychotherapy*, 1995, Vol. 22. No 2. P.119-135.
60. Simon H.A. Artificial intelligence system that understand. Boston. 1977. P.1059-1073.
61. Smith J.R. Sealing over and integration: Modes of resolution in the post traumatic stress recovery process. Durham. 1981.
62. Spiro H. Totalitarianism// *International Encyclopedia of the Social Sciences*. - Vol. 15. (Ed. David L. Sills) - New York: The MacMillans Company and the Free Press, London: Collier - MacMillan Publishers, 1972, P.107.
63. Šartoni G. Totalitarianism, model mania and learning from error// *Journal of Theoretical Politics*. 1993. No 5(1) P.7-8.
64. *The Vietnam veteran redefined: Fact and fiction*. Hilldale. 1986.
65. *The wounded generation: America after Vietnam*. New Yrsey. 1981.
66. Thorndyke P.W. Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse./ *Cognitive psychology*. 1977. Vol.9. No 1. P.77-110.
67. Thorndyke P.W. Cognitive structures in human story comprehension and memory. Stanford University. 1975. P.116.
68. Tillich P. *The Courage to be*. NY, 1952.
69. van Dijk T.A. Opinions and abbitudes in discourse comprehension./ *Language and comprehension*. Amsterdam, New York, Oxford. 1982. P.35-51
70. Vidnere M. The relationships between politically repressed people in society and thier psychological charasteristics./ LU, 1994, P. 33-35.
71. Vidnere M. Priekšvārds. Psiholoģijas nozīme cilvēka personības attīstībā. R.: LU, 1994. 147 lpp.
72. Vidnere M. *Saskarsmes metodoloģiskais princips // Pedagoģiskā vērtības studiju procesā augstskolā*. R.: LU, 1995.
73. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегия исследования./ *Психологический журнал*. 1994. т.14. Тк.4. С. 39-55.

74. Абдурахманов Р.А. Психологические проблемы послевоенной адаптации ветеранов Афганистана. / Психологический журнал. 1993. т.13. Тк.1. С. 131-134.
75. Абраменикова В.В., Асмонов А.Г. Три измерения феномена персонализации личности в социогенезе // Личность и межличностные отношения в коллективе. Ульяновск, 1988.
76. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М., Прогресс-Академия, 1992.
77. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. М., Мысль, 1976. С. 158.
78. Бердяев Н.А. О назначении человека. М., 1993. С. 299.
79. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М., Медицина, 1966. С. 349.
80. Бессознательное. Гуманитарная коллекция. Сборник статей. Том 1. Новочеркасск, Салуна, 1994, с. 221.
81. Брудный А.А. Понимание как философско психологическая проблема // Философский словарь. М., 1989. С. 493-494.
82. Быстрицкий Е.К., Филатов В.П. Теория познания и проблема понимания. Гнозеология в системе философского мировоззрения. М., 1983. С. 273-304.
83. Василюк Ф.Е. Уровни построения переживания и методы психологической науки // Вопр. психологии. 1988. No 5.
84. Вернадский В.И. Очерки геохимии. 7-е изд. М., Наука, 1983. С. 422.
85. Выгодский Л.С. Собр. соч.: В 6 Томах, Т.3., М., 1983
86. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. - Соч. в 6 томах. Т.1. Вопросы теории и истории психологии. М., 1982, С. 291-437.
87. Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. М., 1988.
88. Гайденко П.П. Человек и история в свете "философии коммуникации" К. Ясперса // человек и его бытие как проблема современной философии. М., 1978. С. 123, 129 -131.
89. Гленсдорф М., Пригожин И. Термодинамическая теория структуры устойчивости и флуктуаций. М., Мир, 1973. С. 280.

90. Грушин Б. Смена цивилизаций?// Свободная мысль. 1991. Тк. 18.
91. Донченко Е.А. Социетальная психологика. Киев, 1994. С. 156-158.
92. Джемс В. Многообразиие религиозного опыта. М., 1910. С. 518.
93. Дубровский Д.И. Обман. М., "Рей", 1994, С.6-14.
94. Дорфман Л.Я. Метаиндивидуальный мир: методологические и теоретические проблемы. М., Смысл, 1993. С. 456.
95. Дробницкий О.Г. Понятие морали. Историко критический очерк. М., 1974.
96. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. М., Тривола, 1994. С.304.
97. Зинченко В.П. Предисловие к книге Василюк Ф.Е. Психология переживания. С. 5.
98. Знаков В.В. Понимание в познании и общении. М., 1994. С. 235.
99. Знаков В.В. Правда и ложь в сознании русского народа и современной психологии понимания. М., 1993.
100. Иванов А.В. Сознание и мышление. М., Изд-во МГУ, 1994. С. 130.
101. Изард К. Эмоции человека. М., МГУ, 1980. С. 430.
102. Калитеевская Е.Р. Парадоксальная социометрия как метод позитивной дезинтеграции самоотношения // Московский психотерапевтический журнал, 1994. No 3. С. 196.
103. Капин В.К. Воля, эмоции, интеллект. // Эмоционально волевая регуляция поведения и деятельности. Тезисы Всесоюзной конференции молодых ученых. Симферополь, 1983.
104. Камиллери К. Идентичность и управление культурными несоответствиями.// Вопросы социологии. 1993. 1/2. С. 112.
105. Кант И. Соч. В 6 Томах, Т. 4. Ч. I., М., 1965.
106. Кесслер Р.Ф. О законе взаимной помощи. - Труды С-П общества естествоиспытателей, 1980. Т.11. С. 124-136.
107. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. М., Наука, 1983. С. 368.
108. Климонтович Ю.А. Статистическая физика. М., Наука, 1982. С. 608.
109. Ковалевская О.В. Диалектика объективного и субъективного в процессе мышления. Л., 1980.

110. Коган А.Б. Фактор случайности в самоорганизации адаптивных систем. / В кн. Самоорганизация и адаптивное управление информационно-управляющие системы. М., Кибернетика, АН СССР, 1979. С. 15-16.
111. Коломинский Я.Л. Социальные эталоны как стабилизирующие факторы "социальной психики". Вопросы психологии. 1972. Тк.1. С.99-100.
112. Кропоткин П.А. Взаимная помощь как фактор эволюции. СПб, Знание, 1907. С. 351.
113. Краткий словарь по социологии. М., 1988.
114. Кэндзюро Я. Философия свободы. М., 1958. С. 157.
115. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиология исследования. - В кн. Эмоциональный стресс. М., 1970. С. 178-209.
116. Леви-Строс К. Структурная антропология М., Наука, 1985. С. 536.
117. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. М., 1975. С. 153.
118. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии. /В.кн. Методологические проблемы социальной психологии. М., Наука, 1975. С. 124-135.
119. Ломов Б.Ф., Сурлов Е.Н. Антиципация в структуре деятельности. М., 1980.
120. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура./ Социологические исследования. Тк.2. 1992. С. 118-119.
121. Мясищев В.Н. Проблема потребностей в системе психологии. Л., 1957. No 244. вып. 11. С. 3-23.
122. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. Л., Л. унив-т, 1960. С. 426.
123. Наумов Н.П. Биологические макросистемы. Природа, 1963. No 5. С.22-29.
124. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. М., 1987. С. 509.
125. Пастернак Б. Доктор Живаго // Новый мир - 1988. No 4, с. 70.
126. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. М., 1979.
127. Примак Л.П. Резервы человеческой психики. М., изд. Полит издат, 1987. С. 286.
128. Психологический словарь / Под ред. Давыдова В.Д. и др., М., Педагогика, 1983.

129. Психологический журнал. Nr.1. М.Центр психологии и психотерапии, 1994, С. 52-54.
130. Роменец В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. Р., 1989. С. 43.
131. Рубинштейн С.Л. Основы проблемы общей психологиию М., 1973. С.513.
132. Савенко Ю.С. Проблема психологических комплексаторных механизмов и их типология. - В кн.: Проблемы клиники и патогенеза психических заболеваний. М., 1974. С. 95-112.
133. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Под ред. В.Я. Ядова, Л., Наука, 1979, С. 264.
134. Селье Г. Стресс без дистресса. М., Прогресс, 1979. С. 125.Сирин У. Слова подвижнические, Софиев посад, М., 1993. С. 450.
135. Симонов П.В. Теория отражения и психофизиология эмоций. М., 1970.
136. Симонов П.В. Физиология, нейроанатомия. Психология эмоций. М., изд-во Наука, 1981. С. 215.
137. Смирнов Б.Н. О форме использования приемов самомобилизации волевых усилий спортсменами разной квалификации // Проблемы психологии воли. Материалы 4-ой научной конференции. Рязань, 1974.
138. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. М., 1972. С.193.
139. Тейяр де Шарден Феномен человека. М., Наука, 1987. С. 240.
140. Трусов В.П. Социально-психологичнское исследование когнитивных процессов. - Л., Изд-во Лен.ун-та, 1980. С. 143.
141. Узрнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 1961. С. 170.
142. Ушакова Э.И., Ушаков Г.К., Ипицаев И.Н. Об уровнях формирования стрессоров и стрессов. М., 1977. С. 5-20.
143. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
144. Фресс П. Эмоции. - В кн. Экспериментальная психология./ Под. ред. Фросса П. и Пиаже Ж., М., 1975. вып. XVI, С. 111-195.
145. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.

146. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., Республика, 1994. С. 446.
147. Хайдеггер М. Время и бытие. М., 1993. С.249.
148. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. М., 1988. С. 328, 341.
149. Хакен Г. Синергетика. М., Мир, 1980. С. 404.
150. Хакен Г. Информация и самоорганизация : Макроскопический подход к сложным системам. М., Мир, 1991. С. 240.
151. Харитонов С. Психологическая активность. М., 1994, С.6.
152. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. т. 1. С. 33-40.
153. Тарасов П.С. Проблема духовной потребности. М., Наука, 1979, С.191.
154. Цвейг С. Совесть против насилия: Касателлио против Кальвина. М., 1986. С.180 -182.
155. Цвейг С. Врачевание и психика. С-Петербург, Гамма, 1992. С. 237.
156. Чхартшвили Ш.Н. Социальная ситуация и движущие силы развития личности ребенка. Тбилиси, 1976. С. 71-72.
157. Швейцер А. Культура и этика. М., прогресс, 1973. С. 343.
158. Шихирев П.Н. Современная социальная психология США. М., 1979. С.118.
159. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., 1969. С. 363.
160. Якобсон П.М. Психология чувств. 2-е доп.изд. М., Изд-во АПН РСФСР, 1958. С. 384.

Instrumentālās vērtības

1. Godīgums.
2. Humora izjūta.
3. Atbildības un pienākuma apziņa.
4. Dzīvot bez ļaunuma.
5. Paļāvība Dievam.
6. Darba prieks.
7. Vārds dārgāks par naudu.
8. Cīnīties par Taisnību un Brīvību.
9. Būt patriotiem un vienotiem.
10. Nedzīvot uz citu cilvēku rēķina.
11. Vecāku cilvēku izpratne (mantot vecāku cilvēku pieredzi).
12. Cienīt vecākus.
13. Mīlestība pret Dzimteni.
14. Pasniegt laipu tiem, kas slīgst tumsā.
15. Paļāvība intuīcijai.
16. Nesaudzīgi vērsties pret ļaunumu.
17. Nezaudēt savu tautisko apziņu.
18. Nepadoties izmisumam.
19. Ass prāts, karsta sirds.
20. Nelocīties visos vējos.
21. Nepārdot sirdsapziņu.
22. Mācēt piedot un nevainot.
23. Dzīvot bez naida, nenest sirdi atriebību.
24. Realizēt visas iespējas mācīties.

Terminālās vērtības

1. Dzimtenes mīlestība.
2. Mīlestība, paļāvība Dievam.
3. Orientācija politikā.
4. Paļāvība saviem spēkiem.
5. Dzīves gudrība.
6. Garīgs spēks.
7. Darba tikums.
8. Tautas vēstures izzināšana.
9. Vienlīdzība.
10. Mīlestība pret ģimeni.
11. Labi un uzticami draugi.
12. Izglītība.
13. Stipra griba.
14. Cilvēcība un iejūtība pret citiem.
15. Pieticība.
16. Piedošana - labākā atreibība.
17. Izturība.
18. Uzkrātā pieredze.
19. Brīvība.
20. Brīva un tiesiska Latvija.
21. Cilvēks pats nekad nezin, cik daudz spēj.

APTAUJA

1. Represētās personas vārds, uzvārds, dzimšanas gads, datums.
2. Represētās personas dzīves vieta pirms izsūtījuma, nodarbošanās, ģimenes stāvoklis.
3. Kad tika izsūtīts un par ko? Kādās nometnēs atradās?
4. Pirmās domas un reakcija uz notiekošo:
  - 4.1. Arests. Netaisnības izjūta, šoks, dvēseles sāpes.
  - 4.2. Ceļš uz izsūtījumu.
  - 4.3. Mājās palicēji, ģimene un citi piederīgie.
  - 4.4. Ar ko bijāt kopā ceļā - raksturojums ceļa biedriem.
5. Adaptācija izsūtījumā. Apstākļi, kuri ļāva izdzīvot, nāves briesmas.
  - 5.1. Rakstura izmaiņas izsūtījumā.
  - 5.2. Labestība un ļaunums cilvēkā. Kā risinājusies un risinās šī problēma (apcietinājumā, ceļā, izsūtījumā, sadzīvē, utt.)?
  - 5.3. Kā parādījās (ne)cilvēciskās īpašības saskarsmē ar priekšniecību, uzraugiem un to ģimenes locekļiem?
  - 5.4. Vai izsūtījumā bijuši cieņas apliecinājumi, atzinumi?
  - 5.5. Mātes un bērna eksistences problēmas.
  - 5.6. Savstarpējās attiecības ar citiem apcietināto grupējumiem (fraieri, ubjcas, ukazņiki, sučkas, utt.).
  - 5.7. Kas uzturēja garu, neļāva sabrukt un aiziet bojā?
  - 5.8. Kā varēja palīdzēt cilvēks cilvēkam?
  - 5.9. Kas radīja prieku (kādas mazas epizodes)? Kādi momenti noārdīja apātijas un bezizejas sliekšni?
  - 5.10. Vai bija līdzjūtības piemēri?
  - 5.11. Kādi bijuši vissmagākie pārestības mirkļi, no kā?
6. Dzīves jēgu meklējot:
  - 6.1. Vai instinkti uzvar cilvēku?
  - 6.2. Uz ko Jūs varējāt un variet paļauties?
  - 6.3. Kāda bija dzīves jēga toreiz?
  - 6.4. Vai bija naidis?
  - 6.5. Mīlestība. Kāda mīlestība ļāva pārciest grūtumu?
  - 6.6. Kādi cilvēki salūst?
  - 6.7. Kas ir brīvība? Vai tā ir izjusta?
  - 6.8. Ko satur vārdi - Ticība, Garīgums, Atbildība? Pret ko tas ir izpaudies, kā priekšā?

7. Veselības stāvoklis:

- 7.1. Kādas bija saslimstības pirms izsūtījuma, izsūtījumā vai ieslodzījumā un tagad?
- 7.2. Kāda bija (ne)medicīniskā palīdzība?
- 7.3. Kādas ir sekas veselībai tagad?
- 7.4. Vai ir palīdzējusi ticība Dievam? Vai palīdzējusi Intuīcija, Zemapziņa? Vai bijušas Atklāsmes, Parādības, kas sniegušas informāciju vai mierinājumu?

8. Atgriešanās Dzimtenē:

8.1. Ziņa par atbrīvošanu (gads, datums, izjūtas).

8.2. Sociālās vides attieksme:

- pret pašu,
- pret ģimenes locekļiem,
- jauni draudi un pazemojumi.

8.3. Problēmas:

- dzīves vieta;
- ģimene;
- darba meklējumi.

8.4. Dzīves jēga, kas to uzturēja?

9. Sociāli - politiskā stāvokļa novērtējums Latvijas Republikā:

9.1. Attieksme pret likumdošanu.

9.2. Attieksme pret izglītību.

9.3. Darbs.

9.4. Ģimenes locekļu problēmas.

9.5. Iecerētais un neiespētais.

9.6. Kāpēc tas ir ar mani noticis?

10. Ko Jūs vēlētos pateikt paaudzei, kas grib mācīties no Jūsu sāpēm?

Atbildes uz aptaujas jautājumiem pieņemu personīgi:

Otrdienās, Šķūņu ielā, 15, PR klubā, zālē, no plkst. 15⁰⁰ līdz 17⁰⁰. Ja Jūs vēlētos uzticēt ko īpaši personīgi stāstāmu, lūdzu izmantojiet tālruni 293752 mājās un rakstiet - adrese: Mārai Vidnerei, Tērbatas ielā 65, dz. 12., Rīga, LV-1001.

CERAM UZ JŪSU UZTICĪBU!